

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО**

Кваліфікаційна наукова праця  
на правах рукопису

**ГАВРИЩУК Віталій Миколайович**

УДК 94:343.197(477.43/44)‘1919/1923‘‘

**ДИСЕРТАЦІЯ**

**ПОДІЛЬСЬКИЙ ГУБЕРНСЬКИЙ РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ТРИБУНАЛ  
У 1919-1923 РР: ОРГАНІЗАЦІЯ, КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА  
ДІЯЛЬНІСТЬ**

03 Гуманітарні науки

032 Історія та археологія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,  
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

\_\_\_\_\_ В. М. Гаврищук

Науковий керівник **Мельничук Олег Анатолійович** доктор історичних наук,  
професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Вінницького державного  
педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

**ВІННИЦЯ – 2023**

## АНОТАЦІЯ

*Гавришук В. М.* Подільський губернський революційний трибунал у 1919-1923 рр: організація, кадрове забезпечення та діяльність. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, 2023.

У дисертації вперше, із залученням неопублікованих архівних матеріалів, опублікованих документів та інших джерел, а також з використанням історіографічних напрацювань, враховуючи новітні методологічні підходи, комплексно, ґрунтовно, всебічно досліджено діяльність Подільського губревтрибуналу упродовж 1919-1923 рр: проаналізовано концептуальні засади та нормативне забезпечення діяльності; процес організації, функціонування та реорганізаційних трансформацій; взаємодію з іншими органами радянської влади; кадровий склад; умови праці та побуту співробітників губревтрибуналу; матеріально-технічне забезпечення діяльності; виконання судових функцій із розгляду кримінальних справ та ін.

Поява та діяльність репресивних органів влади, складовою яких були ревтрибунали, було важливим аспектом радянської державної політики, спрямованої на ліквідацію противників більшовицького режиму та утвердження тоталітарної державної системи, особливо на початковому етапі її формування. Наукова розробка проблеми демонструє, що досі система трибунальних судових органів була недостатньо дослідженою, що не давало змоги сформувати цілісне та комплексне уявлення про систему радянського репресивного механізму. З іншого боку, функціонування Подільського губревтрибуналу як спеціального судового органу дало можливість визначити специфічні методи, засоби та особливості проведення радянської репресивної політики з її регіональними відмінностями.

Використаний у дисертації фактологічний матеріал, сформований на його основі висновки мають практичне значення. Зокрема, результати дослідження можуть бути використані для подальшої наукової розробки означеної проблеми та

суміжних галузей історичного пізнання. Водночас матеріал роботи може бути корисним при розробці освітніх, освітньо-наукових програм, а також написанні підручників, посібників та інших видань. Окрім цього, дослідження підводить необхідну науково-теоретичну основу для можливого вдосконалення законодавства щодо реабілітації жертв політичних репресій та його реалізації, в тому числі шляхом використання безпосередньо матеріалів судових рішень Подільського губревтрибуналу, наведених у дисертації.

У першому розділі проведено аналіз історіографічного доробку з досліджуваної проблеми. Встановлено, що до цього часу були відсутні комплексні, спеціальні дослідження присвячені ревтрибуналам в радянській Україні. Натомість наукову розробку проблеми складали узагальнюючі та інші дослідження, які лише частково стосувались ревтрибуналів та окремі роботи, які відтворювали лише окремі аспекти досліджуваної проблеми.

В якості джерел дослідження у роботі виступають неопубліковані архівні документи, в тому числі, уперше введені до наукового обігу. Також у дисертації були використані й опубліковані документи та матеріали, серед яких: збірники документів; матеріали статистики; стенограми, протоколи та рішення партійних з'їздів та форумів органів юстиції, джерела особового походження; періодика того часу. Вони органічно доповнили джерельну базу дослідження, а також в сукупності з іншими джерелами надали роботі фактологічного характеру та належної обґрунтованості науковим результатам.

Теоретико-методологічні засади роботи складають як загальнонаукові принципи та методи дослідження так і спеціально-історичні та міждисциплінарні. Їх використання дало змогу комплексно, системно, всебічно та об'єктивно розкрити діяльність Подільського губернського революційного трибуналу в окреслений період.

У другому розділі розкрито роль та місце Подільського губревтрибуналу в системі репресивно-каральних органів. Визначено, що встановлення радянської влади на Поділлі, як і загалом в УСРР, ознаменувалось ліквідацією існуючої на той час буржуазної державно-правової системи та формуванням іншої, соціалістичної.

Це стосувалось і судоустрою, особливим структурним елементом якого були революційні трибунали, які на відміну від народних судів були спеціальними судовими органами створеними для розгляду справ щодо особливо небезпечних злочинів. Встановлено, що революційні трибунали, за порядком організації судочинства та, враховуючи недосконалість формальної визначеності радянського кримінального права з його класовою специфікою та іншими особливостями, були класовими та політичними судами, знаходячись в підпорядкуванні органів виконавчих влади. Це порушувало принцип справедливого суду, рівності всіх перед законом та судом та визначало їх репресивний характер.

Зазначено, що складна військово-політична ситуація в Подільському регіоні, визначена його прикордонним становищем, строкатістю національного складу, активізацією антирадянського селянського повстанського руху, слабкими позиціями місцевих партійних осередків, не сприяли ефективній діяльності губревтрибуналу. При цьому негативно позначились на роботі трибунального суду: незабезпеченість кадрами належної кваліфікації; відсутність достатнього організаційного досвіду з побудови судових органів; неналагодженість зв'язку з центральними органами влади; недостатнє забезпечення нормативним матеріалом тощо.

Кількісна та якісна кадрова незабезпеченість, в свою чергу, були причинами затягування розслідування та розгляду справ, а також порушення законності у процесі досудового та судового слідства. Визначено, що зосередження усієї репресивної політики в губНК, призводило до того, що губревтрибунал в основному розглядав справи загальної підсудності, таким чином, нагадуючи більше народний суд, ніж спеціальний судовий орган з особливою підсудністю. Водночас нечітко визначені правові засади діяльності як губревтрибуналу так і органів ВУНК-ДПУ, надання останнім позасудових функцій, порушення ними законності, що посилювалось відсутністю достатнього нагляду над означеними органами, мало наслідком постійні непорозуміння із губревтрибуналом, нерідко призводячи до конфліктних ситуацій. Підтверджено, що особливий порядок розгляду справ із обвинувачення членів комуністичної партії, свідчив про винятковий вплив

партійних функціонерів на прийняття відповідних рішень Подільським губревтрибуналом.

У третьому розділі роботи охарактеризовано кадровий склад губревтрибуналу, умови праці співробітників та матеріально-технічне забезпечення діяльності. Відзначено, що при організації ревтрибуналів був повністю проігнорований принцип незалежності судової влади. Зокрема, кадровий склад губревтрибуналу формувався виконавчими органами влади, тобто губвиконкомами за політичним та класовим принципами. Важливо відзначити, що за національною приналежністю склад ревтрибуналу був неукраїнським. Майже увесь період функціонування штат губревтрибуналу, більшою чи меншою мірою, залишався недоукомплектованим та характеризувався нестабільним складом. До кількісного незабезпечення кадрами додавалась і відсутність належної кваліфікації та досвіду роботи в співробітників. Принцип формування кадрами ревтрибуналів за партійним, класовим та політичним принципом призводив до того, що хоч і значна частина співробітників мала партійні квитки, натомість не вирізнялась достатнім рівнем освіти та належним досвідом роботи. Окрім того, не завжди на належному рівні була дисципліна праці та моральна поведінка співробітників. Нерідко негативну роль відігравав несприятливий мікроклімат у колективі.

Висвітлено умови праці співробітників Подільського губревтрибуналу. Відзначено низьке матеріальне забезпечення членів колегії, оснарслідчих та інших службовців, особливо на повітовому рівні, яке не відповідало прожитковому мінімуму та полягало в низькій заробітній платі, недостатньому постачанні дедалі менш калорійними пайками, яких, до того ж, не усім вистачало. Через матеріальну незабезпеченість службовці та співробітники займались підробітками, а члени колегії, порушуючи закон, фактично займались розкраданням речей зі сховища речових доказів. Зазначено, що недостатнє матеріальне забезпечення, окрім того, зменшувало продуктивність та якість роботи. Проаналізовано матеріально-технічне забезпечення губревтрибуналу. Встановлено, що воно було абсолютно недостатнім, включаючи відсутність нормативних документів, канцелярських приладь та засобів

та ін. Нерідко, особливо на повітовому рівні, робота супроводжувалась відсутністю належних приміщень, опалення, світла, поштово-телеграфного зв'язку.

У четвертому розділі досліджено судову діяльність ревтрибуналу з розгляду кримінальних справ. Серед них проаналізовано судову практику при розгляді справ, передусім, щодо «контрреволюційних» злочинів. Встановлено відсутність чіткого визначення «контрреволюційного злочину» в радянському кримінальному праві, що давало змогу фактично розширювати підсудність. Визначено, що і за таких умов означені справи складала абсолютну меншість із проваджень губревтрибуналу, оскільки значна їх частина розглядалася губернською надзвичайною комісією. Окреслено категорії суб'єктів, які найчастіше опинялись на лаві підсудних за означеними справами. Це військовослужбовці УНР, учасники повстанського руху проти радянської влади, антирадянські агітатори, особи звинувачені в саботажі, священнослужителі та віряни, засуджені за приховування, крадіжки та спротив вилученню церковних цінностей. Встановлено, що саме селяни складала більше половини соціальної бази так званих «контрреволюційних елементів».

Доведено, що прикордонне становище губернії та віддаленість від центру не сприяли встановленню достатнього нагляду над роботою місцевих органів, що мало наслідком поширення посадової злочинності. В результаті частка справ щодо посадових злочинів складала більше половини від усіх інших проваджень губревтрибуналу, значно перевищуючи відсоток подібних справ в інших ревтрибуналах. Окреслено соціальну базу посадової злочинності, яку складала співробітники правоохоронних органів, зокрема губНК, міліції. Зміст злочинів в основному полягав в невиконанні та неналежному виконанні службових обов'язків, крадіжках, хабарництві, злочинах проти власності, незаконних валютних операціях. Відзначено злочинність і серед співробітників продорганів з огляду на масштаб продроботи в регіоні. Вони засуджувались як правило за розкрадання державного майна, в тому числі в особливо великих розмірах.

Розкрито процес організації та роботи виїзних продсесій губревтрибуналу як одного із інструментів реалізації принципів продовольчої диктатури більшовицької влади. Відзначено, що на Поділлі робота продсесій актуалізувалась, переважно,

через сільськогосподарський тип господарства, прикордонне становище губернії та військово-політичну ситуацію в регіоні з необхідністю забезпечувати продовольством військові частини, що дислокувались на цій території. Підкреслено законодавчо закріплену обмеженість процесуальних гарантій, в порівнянні із звичайним трибунальним процесом, при розгляді продподаткових справ продсесіями. Встановлено, що недостатня кваліфікація членів продсесій посилювалась відсутністю нормативного матеріалу на місцях, що в сукупності з неналагодженістю зв'язку з губернським центром, відсутністю нагляду над продсесіями, неналежною роботою міліції та інших обставин призводило до грубих порушень у процесі розгляду справ. Проаналізована судова діяльність продсесій засвідчила, що через високі ставки податку та інші причини післявоєнного, майнового та іншого характеру селяни не мали можливості його виконати. Означені справи продсесії, як правило, розглядали за спрощеним порядком, з мінімальними процесуальними гарантіями, нерідко зводячи судовий процес лише до допиту обвинувачених та винесення вироку, не вдаючись в дослідження обставин справи та виносячи переважно обвинувальні вирoki, засуджуючи в судових засіданнях десятки осіб одночасно. Розглядаючи такі справи, продсесії, як правило, не користувались своїм правом зменшувати розміри оподаткування, будучи обмеженими встановленими планами хлібозаготівель. Зазначено, що жорстка податкова політика в свою чергу призводила до масового невиконання продподатку нерідко цілими селами та волостями, що в таких випадках призводило до застосування військової сили. Підкреслено, що продсесії інколи засуджували і посадових осіб за порушення та злочини, вчинені під час здійснення податкової кампанії.

**Ключові слова:** більшовики, Всеукраїнська надзвичайна комісія, Державне політичне управління, репресивно-каральні органи, міліція, народні суди, Народний комісаріат юстиції, Поділля, Подільський губернський революційний трибунал, продовольча диктатура, радянська влада, тоталітарний режим, репресії, селяни-власники, масовий терор.

## SUMMARY

Havryshchuk V. M. Podil Governorate Revolutionary Tribunal in 1919-1923: organization, personnel and activities. – Qualification scientific work as a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 032 History and Archaeology. – Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, 2023.

For the first time in the dissertation, using unpublished archival materials, published documents, and other sources, as well as incorporating historiographical research and considering recent methodological approaches, the activities of the Podil Governorate Revolutionary Tribunal during 1919-1923 are comprehensively and thoroughly examined. The study analyzes the conceptual principles and normative framework of its activities, the process of organization, functioning, and reorganizational transformations, interaction with other Soviet authorities, personnel composition, working conditions, and daily life of the tribunal's staff, as well as the material and technical support of its activities. It also investigates the execution of judicial functions in the consideration of criminal cases, and more.

The emergence and activities of repressive government organs, including revolutionary tribunals, were essential aspects of Soviet state policy aimed at eliminating opponents of the Bolshevik regime and establishing a totalitarian state system, especially in its early stages. The scientific exploration of this issue demonstrates that the system of tribunal judicial bodies has been insufficiently studied until now, preventing a comprehensive understanding of the Soviet repressive mechanism. On the other hand, the functioning of the Podil Governorate Revolutionary Tribunal as a special judicial body allows for the identification of specific methods, means, and features of implementing Soviet repressive policies with regional variations.

The factual material used in the dissertation, along with the conclusions drawn from it, holds practical significance. The research results can be utilized for further scientific development of the identified problem and related areas of historical knowledge. Additionally, the work's material can be beneficial in developing educational and educational-scientific programs, as well as writing textbooks, manuals, and other



publications. Furthermore, the study establishes the necessary scientific-theoretical foundation for potential improvements to legislation regarding the rehabilitation of victims of political repression and its implementation, including through the use of materials from the Podil Governorate Revolutionary Tribunal's judicial decisions presented in the dissertation.

In the first chapter, an analysis of the historiographical background on the researched issue has been conducted. It was determined that, until now, there have been no comprehensive, specialized studies dedicated to revolutionary tribunals in Soviet Ukraine. Instead, research on the issue consisted of general and other studies that only partially addressed tribunals, along with individual works reproducing specific aspects of the problem under investigation.

Unpublished archival documents, including those introduced into scientific circulation for the first time, serve as the primary sources for the study. Additionally, the dissertation incorporates published documents and materials, such as document collections, statistical materials, transcripts, protocols, and decisions from party congresses and forums of judicial authorities, as well as sources of personal origin and periodicals of that time. These sources complemented the research base and, in conjunction with other materials, provided factual support and proper substantiation for the scientific results.

The theoretical and methodological principles of the work include both general scientific research principles and methods, as well as specific-historical and interdisciplinary approaches. Their application allowed for a comprehensive, systematic, thorough, and objective exploration of the activities of the Podil Governorate Revolutionary Tribunal during the specified period.

In the second chapter, the role and place of the Podil Governorate Revolutionary Tribunal in the system of repressive and punitive organs are elucidated. It is determined that the establishment of Soviet power in Podillia, as well as in the Ukrainian SSR as a whole, marked the elimination of the existing bourgeois state-legal system at that time and the formation of a new socialist one. This also applied to the judicial system, with revolutionary tribunals being a distinctive structural element. Unlike people's courts, revolutionary tribunals were special judicial bodies created to hear cases involving

particularly dangerous crimes. It is established that revolutionary tribunals, due to the organization of legal proceedings and considering the imperfect formality of Soviet criminal law with its class specificity and other features, were class-based and political courts, subordinate to executive authorities. This violated the principles of fair trial, equality before the law, and the court and defined their repressive nature.

It is noted that the complex military-political situation in the Podil region, determined by its border position, diversity of national composition, intensification of anti-Soviet peasant insurgent movements, and weak positions of local party centers, did not contribute to the effective operation of the gubernatorial revolutionary tribunal. This negatively affected the tribunal's work, including the lack of adequately qualified personnel, insufficient organizational experience in building judicial bodies, poor communication with central authorities, and inadequate provision of normative material.

Quantitative and qualitative staff shortages, in turn, were the reasons for the prolonged investigation and adjudication of cases, as well as violations of legality in the process of pre-trial and court proceedings. It was determined that the concentration of the entire repressive policy in the gubernatorial NKVD led to the fact that the gubernatorial revolutionary tribunal mainly considered cases of general jurisdiction, thus resembling more a people's court than a specialized judicial body with special jurisdiction. Simultaneously, the unclear legal foundations of both the gubernatorial revolutionary tribunal and the Cheka–GPU organs, the assignment of extrajudicial functions to the latter, their violation of legality, exacerbated by the lack of sufficient oversight over these bodies, resulted in constant misunderstandings with the gubernatorial revolutionary tribunal, often leading to conflict situations. It is confirmed that the special procedure for hearing cases involving accusations against members of the Communist Party demonstrated the exceptional influence of party officials on the decisions made by the Podil Governorate Revolutionary Tribunal.

The third chapter of the work characterizes the staff composition of the gubernatorial revolutionary tribunal, working conditions for employees, and the material-technical support of its activities. It is noted that the principle of independence of the judiciary was completely ignored in the organization of revolutionary tribunals. In

particular, the staff of the gubernatorial revolutionary tribunal was formed by executive authorities, namely the gubernatorial executive committees, based on political and class principles. It is important to highlight that, in terms of nationality, the composition of the tribunal was non-Ukrainian. Throughout most of its functioning, the staff of the gubernatorial revolutionary tribunal, to a greater or lesser extent, remained understaffed and characterized by an unstable composition. In addition to quantitative understaffing, there was a lack of proper qualification and work experience among the staff. The principle of forming personnel for revolutionary tribunals based on party, class, and political principles led to a situation where a significant portion of the employees held party membership cards but did not stand out in terms of education and relevant work experience. Moreover, discipline and moral behavior of staff were not always at an appropriate level. Often, an unfavorable working atmosphere played a negative role in the collective.

The working conditions of Podil Governorate Revolutionary Tribunal staff are highlighted. It is noted that the low material support for the members of the collegium, investigators, and other officials, especially at the county level, did not meet the subsistence minimum. This manifested in low wages, inadequate supply of increasingly lower-calorie rations, which were insufficient for everyone. Due to financial insecurity, employees engaged in side jobs, and members of the collegium, in violation of the law, were essentially involved in embezzling items from the storage of material evidence. It is emphasized that insufficient material support also reduced productivity and work quality.

The material-technical provision of the gubernatorial revolutionary tribunal is analyzed. It is established that it was absolutely inadequate, including the absence of regulatory documents, office supplies, and other necessities. Often, especially at the county level, work was accompanied by a lack of proper premises, heating, lighting, postal-telegraph communication.

In the fourth chapter, the judicial activities of the revolutionary tribunal in the consideration of criminal cases are examined. Among them, the judicial practice in the consideration of cases, especially regarding "counter-revolutionary" crimes, is analyzed. The lack of a clear definition of "counter-revolutionary crime" in Soviet criminal law is

identified, allowing for the expansion of jurisdiction. It is determined that under such conditions, these cases constituted an absolute minority of the gubernatorial revolutionary tribunal's proceedings, as a significant portion was handled by the gubernatorial extraordinary commission. Categories of subjects who most often found themselves in the dock for such cases are outlined. These included UPR military servicemen, participants in the insurgency against Soviet rule, anti-Soviet agitators, individuals accused of sabotage, clergymen and believers convicted of concealing, theft, and resistance to the seizure of church valuables. It is established that peasants comprised more than half of the social base of the so-called "counter-revolutionary elements."

It is proven that the border position of the province and its remoteness from the center did not contribute to establishing sufficient oversight over the work of local authorities, resulting in the spread of official crime. As a result, the proportion of cases related to official crimes made up more than half of all other cases handled by the gubernatorial revolutionary tribunal, significantly exceeding the percentage of similar cases in other revolutionary tribunals. The social base of official crime is outlined, consisting of law enforcement personnel, including the gubernatorial NKVD and militia. The content of the crimes primarily involved non-compliance and improper performance of official duties, theft, bribery, crimes against property, and illegal currency transactions. Criminality was also prevalent among personnel of law enforcement agencies, given the scale of corruption in the region. They were usually sentenced for embezzlement of state property, including especially large-scale embezzlement.

The process of organizing and conducting field sessions of the gubernatorial revolutionary tribunal as one of the instruments for implementing the principles of the Bolshevik government's food dictatorship is revealed. It is noted that in Podillia, the work of field sessions was mainly actualized through agricultural enterprises due to the region's predominantly agricultural economy, its border position, and the military-political situation, with the need to supply military units stationed in the area with food. The legislatively established limitations on procedural guarantees in comparison to regular tribunal proceedings in the consideration of field session cases are emphasized. It is established that the inadequate qualification of field session members was exacerbated by

the absence of regulatory material on-site, which, combined with the lack of coordination with the gubernatorial center, the absence of oversight over field sessions, inadequate police work, and other circumstances, led to serious procedural violations in case hearings. The judicial activities of field sessions showed that due to high tax rates and other reasons, peasants often had no opportunity to pay them. These field session cases were usually heard in a simplified manner, with minimal procedural guarantees, often reducing the judicial process to questioning the accused and delivering a verdict, without delving into the circumstances of the case and predominantly issuing guilty verdicts, condemning dozens of individuals simultaneously. When handling such cases, field sessions often did not exercise their right to reduce tax amounts, being constrained by established grain procurement plans. It is emphasized that the harsh tax policy, in turn, led to mass non-compliance with the agricultural tax, often by entire villages and volosts, which, in such cases, resulted in the use of military force. It is highlighted that field sessions sometimes also sentenced officials for violations and crimes committed during the tax campaign.

**Keywords:** Bolsheviks, All-Ukrainian Extraordinary Commission, State Political Directorate, repressive punitive bodies, militia, people's courts, People's Commissariat of Justice, Podillia, Podil Governorate Revolutionary Tribunal, food dictatorship, Soviet government, totalitarian regime, repression, peasant-landowners, mass terror.

### Список публікацій здобувача

#### *Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:*

*Публікації у наукових виданнях,*

*включених до переліку наукових фахових видань України*

1. Гаврищук В. М., Мельничук О. А. Революційні трибунали УСРР в радянській історіографії. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Історія.* Вінниця, 2019. Вип. 28. С. 101–109.
2. Гаврищук В. Організація та діяльність Подільського губерньського революційного трибуналу в 1919 р. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного*

університету імені М. Коцюбинського. Серія: Історія. Вінниця, 2019. Вип. 30. С. 43–49.

3. Гаврищук В. Діяльність колегії особливих народних слідчих при Подільському губернському революційному трибуналі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Історія.* Вінниця, 2020. Вип. 32. С. 32–41.

4. Гаврищук В. Репресивна діяльність виїзних продовольчих сесій Подільського губернського революційного трибуналу. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія: Історичні науки.* Ізмаїл, 2019. Вип. 43. С. 16–23.

*Публікації в періодичних наукових виданнях інших держав,  
які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку / або  
Європейського Союзу*

5. Гаврищук В. Кадровий склад Подільського губернського революційного трибуналу. *Věda a perspektivy.* Praha, 2023. № 2(21). Р. 239–255.

***Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:***

6. Гаврищук В. Революційні трибунали УСРР в сучасній українській історіографії. [Матеріали щорічної наукової конференції викладачів та аспірантів факультету історії, етнології і права (19 квітня 2019 р.)]. *Вісник факультету історії, етнології і права.* Вип. 17. Вінниця, 2019. С. 85-89.

7. Гаврищук В. Особливості діяльності виїзних продовольчих сесій Подільського губернського революційного трибуналу. *Вінниччина: Минуле та сьогодні. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXX Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції (26-27 вересня 2019 р.).* Вінниця, 2019. С. 230–238.

8. Гаврищук В. Особливості розгляду проподаткових справ виїзними продовольчими сесіями Подільського губернського революційного трибуналу.

*Суспільні науки: історія, сучасність, майбутнє: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (1-2 травня 2020 р.). Київ, 2020. С. 9–13.*

9. Гаврищук В. Взаємодія Подільського губернського революційного трибуналу з органами ВУНК та ДПУ на Поділлі. *Вінниччина: Минуле та сьогодні. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXXIII Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції (24 вересня 2021 р.).* Вінниця, 2021. С. 150-157.

10. Гаврищук В. Розгляд справ щодо «контрреволюційних злочинів» як один із напрямів судової діяльності Подільського губернського революційного трибуналу. *Вінниччина: Минуле та сьогодні. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXXV Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції (10 листопада 2023 р.).* Вінниця, 2023. С. 119-123.

## ЗМІСТ

<b>АНОТАЦІЯ</b> .....	2
<b>ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ</b> .....	17
<b>ВСТУП</b> .....	18
<b>Розділ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ</b>	
<b>ДОСЛІДЖЕННЯ</b> .....	25
1.1 Стан наукового висвітлення проблеми.....	25
1.2 Джерельна база дослідження.....	39
1.3 Теоретико-методологічні засади дослідження.....	48
<b>Розділ 2. ПОДІЛЬСЬКИЙ ГУБРЕВТРИБУНАЛ В СИСТЕМІ РЕПРЕСИВНО-КАРАЛЬНИХ ОРГАНІВ</b> .....	
2.1 Концептуальні засади та нормативне забезпечення функціонування ревітрибуналів в УСРР.....	54
2.2 Становлення та організаційні трансформації Подільського ревітрибуналу.....	62
2.3 Післяреорганізаційний період діяльності Подільського ревітрибуналу.....	77
2.4 Взаємодія губревтрибуналу з іншими органами радянської влади на Поділлі.....	100
<b>Розділ 3. КАДРОВИЙ СКЛАД, УМОВИ ПРАЦІ ТА МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ</b> .....	
3.1 Кадрова характеристика Подільського губревтрибуналу.....	115
3.2. Матеріально-технічне забезпечення. Умови праці співробітників.....	144
<b>Розділ 4. СУДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ГУБРЕВТРИБУНАЛУ З РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ</b> .....	
4.1. Розгляд справ про «контрреволюційні» злочини.....	160
4.2. Проведення губревтрибуналу щодо посадових злочинів.....	173
4.3. Судове забезпечення заходів продовольчої диктатури.....	185
<b>ВИСНОВКИ</b> .....	210
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ</b> .....	216
<b>ДОДАТКИ</b> .....	263



## ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВНК	Всеросійська надзвичайна комісія
ВУНК	Всеукраїнська надзвичайна комісія
ВЦВК	Всеросійський центральний виконавчий комітет
ВУЦВК	Всеукраїнський центральний виконавчий комітет
Губвиконком	Губернський виконавчий комітет
Губвідділ юстиції	Губернський відділ юстиції
ГубНК	Губернська надзвичайна комісія
Губревтрибунал	Губернський революційний трибунал
ДАВіО	Державний архів Вінницької області
ДПУ	Державне політичне управління
ЗУ	Збірник узаконень
КК	Кримінальний кодекс
КП(б)У	Коміністична партія більшовиків України
КПК	Кримінально-процесуальний кодекс.
НКЮ	Народний комісаріат юстиції
Оснарслідчі	Особливі народні слідчі
Ревтрибунал	Революційний трибунал
РКП(б)	Російська комуністична партія більшовиків
РНК	Рада народних комісарів
РСІ	Робітничо-селянська інспекція
РСФРР	Російська соціалістична федеративна радянська республіка.
УСРР	Українська соціалістична радянська республіка
ЦВК Рад	Центральний виконавчий комітет Рад
ЦДАВО України	Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
ЦДАГО	Центральний державний архів громадських об'єднань України

## ВСТУП

**Актуальність теми.** Процес становлення демократичної та правової держави в Україні, забезпечення прав та свобод людини і громадянина неможливі без побудови незалежної, прозорої, підзвітної та неупередженої судової системи. І хоча при реформуванні судоустрою та приведенні його у відповідність з міжнародними стандартами Україна прагне використовувати передусім європейський досвід, не варто при цьому ігнорувати український історичний досвід формування судової системи. Тим більш, що проблеми, які потребують вирішення, в значній мірі сягають своїми коріннями в історичне минуле України. Важливим в означеному аспекті є аналіз радянської судової системи в початковий період її становлення, враховуючи, що саме в цей час були закладені основні принципи та засади її подальшого функціонування на території України.

Невід'ємною частиною судової системи того часу були революційні трибунали як радянські спеціальні судові органи, що розглядали найбільш небезпечні, з точки зору радянської влади, злочини. На практиці ж, будучи елементом радянської репресивно-каральної системи, саме вони, у співпраці з іншими надзвичайними органами, здійснювали позасудові репресії по відношенню до осіб, які чинили супротив утвердженню злочинного радянського режиму. Особливу потребу в створенні та функціонуванні таких органів більшовики відчували в окупованих ними незалежних республіках, особливо в Україні, над територією якої, внаслідок організованого опору місцевого населення у поєднанні із зовнішньополітичними факторами, більшовики двічі втрачали свій контроль.

Серед регіонів України одним із найважчих в утвердженні радянської влади була територія Поділля, що обумовлювалось її прикордонним становищем, строкатістю національного складу, сильними протестними настроями селян-власників, слабкими позиціями місцевих партійних осередків тощо. Відповідно, репресивно-каральна діяльність надзвичайних органів тут була виражена особливо яскраво. Дослідження діяльності революційних трибуналів на території краю та їх взаємодії з іншими судовими установами та місцевими органами дасть змогу

відтворити процес становлення та функціонування окупаційних місцевих, в тому числі судових органів, та, відповідно, простежити реалізацію та застосування ними радянського судочинства в регіоні, а отже дозволить більш повно, всебічно та об'єктивно розкрити механізм проведення репресій, оцінити їх масштаб та наслідки. Окрім того, аналіз діяльності революційних трибуналів на Поділлі в 1919-1923 рр. загалом сприятиме розумінню основ та принципів російської окупаційної політики в Україні та причин поразки українського національно-визвольного руху в досліджуваний період. Це є особливо актуальним в умовах нинішнього повномасштабного російського вторгнення на територію України.

Необхідність дослідження обумовлена також недостатньою науковою розробкою проблеми, оскільки й досі були відсутні спеціальні комплексні наукові праці з означеної проблематики. Наявні ж лише фрагментарно розкривають окремі аспекти, що не сприяє формуванню цілісної картини функціонування та діяльності революційних трибуналів в Україні.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертацію виконано згідно з проблематикою науково-дослідної роботи кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського «Актуальні проблеми дослідження Східного Поділля в контексті української історії». Тему дисертації затвердила Вчена рада Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол №4 від 24.11.2018 р.).

**Мета дослідження** полягає у глибокому, комплексному, всебічному, об'єктивному та ґрунтовному висвітленні функціонування та діяльності Подільського губернського революційного трибуналу в визначений хронологічний період як елементу в системі радянського державно-правового механізму з власними регіональними особливостями.

Досягнення мети реалізується через вирішення таких дослідницьких завдань:

– розкрити стан наукової розробки проблеми, проаналізувати джерельну базу та обґрунтувати теоретико-методологічні засади дослідження;

- проаналізувати концептуальні засади та нормативне забезпечення функціонування ревтрибуналів в УСРР, визначити їх роль та місце в системі репресивно-каральних органів;

- простежити процес становлення, формування, організаційні та структурні зміни в Подільському губревтрибуналі відповідно до завдань радянської кримінальної політики та державних заходів щодо реформування судової системи, розкрити взаємодію Подільського губревтрибуналу з іншими радянськими, партійними та репресивними органами;

- охарактеризувати кадровий склад Подільського губревтрибуналу, проаналізувати його професійно-кваліфікаційний рівень;

- з'ясувати стан матеріально-технічної бази та фінансового забезпечення державою діяльності губревтрибуналу, розкрити умови праці співробітників ревтрибуналу;

- проаналізувати судову діяльність губревтрибуналу з розгляду та вирішення справ щодо «контрреволюційних» злочинів;

- розкрити провадження губревтрибуналу щодо посадових злочинів.

- охарактеризувати судочинство губревтрибуналу в контексті реалізації продовольчої диктатури радянської влади;

**Об'єктом дослідження** є Подільський губернський революційний трибунал в системі органів трибунальної юстиції УСРР.

**Предметом дослідження** є теоретико-нормативні засади та практика діяльності Подільського губернського революційного трибуналу в 1919-1923 рр.

**Хронологічні рамки дослідження** охоплюють період з квітня 1919 р. по лютий 1923 р. Нижня хронологічна межа обумовлена встановленням радянської влади в регіоні та початком функціонування Подільського губревтрибуналу. Верхня хронологічна межа обумовлена припиненням діяльності Подільського губревтрибуналу відповідно до затвердженої ВУЦВК 16 грудня 1922 р. постанови «Про введення в дію Положення про судоустрій УСРР».

**Територіальні межі** роботи окреслюються територією Подільської губернії у досліджуваний період. Водночас, для з'ясування загальних закономірностей та регіональних особливостей діяльності Подільського губернського революційного трибуналу, автором долучались матеріали й інших губерній УСРР.

**Методологічна основа дослідження.** Гносеологічно-методологічними засадами роботи виступають принципи історизму, об'єктивності, системності, всебічності, цілісності та цивілізаційного підходу.

Виконання поставлених завдань дослідження було досягнуто шляхом використання передусім спеціально-історичних методів, зокрема історико-генетичного, історико-порівняльного. З їх допомогою ми системно, комплексно дослідили історію функціонування Подільського губревтрибуналу з його інституційними та регіональними особливостями. Використання історико-типологічного, у поєднанні із спеціально-юридичними методами, дало змогу визначити і проаналізували ознаки, що визначали репресивний характер Подільського губревтрибуналу. У процесі дослідження були використані і загальнонаукові методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції.

З огляду на особливість теми дослідження, яка стосується політики державного терору комуністичного тоталітарного режиму, було використано відповідний понятійно-категоріальний апарат, в тому числі законодавчу термінологію подану, зокрема, в Законі України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років».

Характер досліджуваної проблеми, її зв'язок з іншими суміжними науками (теорія держави і права, історія держави і права, історія кримінального права тощо) зумовив використання й міждисциплінарних методів з відповідним понятійно-категоріальним апаратом.

**Наукова новизна дослідження.** Представлена до захисту робота є першим в українській та зарубіжній історіографії науково-обґрунтованим, комплексним дослідженням, що розкриває діяльність Подільського губернського революційного трибуналу в 1919-1923 рр. Основні його результати, які характеризують особистий

здобуток автора, містять наукову новизну і виносяться на захист, полягають у тому, що *вперше*:

- введено в науковий обіг значний масив документів Національного архівного фонду України як основу для наповнення дослідження новим фактичним матеріалом, а також виокремлено, систематизовано та проаналізовано історіографічні напрацювання з досліджуваної проблеми;
- всебічно та комплексно простежено реалізацію заходів радянської влади в напрямі становлення, організаційних змін та реформування ревтрибуналів на прикладі Подільської губернії;
- розкрито проблему та особливості взаємодії губревтрибуналу з органами ВУНК-ДПУ на Поділлі;
- визначено професійно-кваліфікаційний рівень суддів, оснарслідчих, інших службовців та співробітників губревтрибуналу;
- охарактеризовано стан матеріального забезпечення співробітників, умови їх праці та побуту, рівень матеріально-технічного забезпечення діяльності губревтрибуналу;
- проаналізовано практику судової діяльності губревтрибуналу щодо розгляду та вирішення справ про політичні, економічні та посадові злочини.

***Уточнено та вдосконалено:***

- нормативно-правові засади діяльності Подільського губревтрибуналу, визначення його місця та ролі в системі радянського державного механізму та місцевих органів влади;
- практичну реалізацію ревтрибуналами встановлених законодавством принципів та норм матеріального та процесуального кримінального права;

**Отримали подальший розвиток положення про:**

- відповідність нормативно-правових засад діяльності ревітрибуналів принципам демократизму при організації судоустрою та судочинства;
- вплив професійно-кваліфікаційного рівня суддів на якість організації судочинства, дотримання законності та прийняття судових рішень;
- залежність ефективності та якості роботи співробітників губревітрибуналу від рівня їх матеріального забезпечення та створення належних умов праці.

**Практичне значення одержаних результатів дослідження.** Матеріал дисертації може бути використаний у освітній діяльності, зокрема: при розробці освітніх, освітньо-наукових програм; написанні підручників, посібників, довідників з історії України; у розробці лекційного матеріалу, в тому числі для відповідних спецкурсів. В сфері наукового застосування результати дисертаційної роботи можуть слугувати важливим доробком для написання комплексного та окремих досліджень з історії ревітрибуналів, історії судоустрою України та робіт із суміжної тематики. Окрім того, матеріал дослідження може бути використаний як для можливого вдосконалення механізму реабілітації репресованих, в тому числі й осіб, засуджених Подільським губревітрибуналом.

**Особистий внесок дисертанта.** Дисертація є результатом самостійного наукового дослідження автора, що розкривається у наведених в дослідженні обґрунтованих наукових положеннях та висновках. Використання ідей та положень інших авторів містять посилання на відповідні публікації. За темою дослідження автором було опубліковано 10 наукових статей, одна з яких була виконана у співавторстві (Мельничук О.А.) та містить 70% власного наукового доробку.

**Апробація результатів дослідження.** Наукові положення та результати дослідження обговорювались на засіданні кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. З метою популяризації проблематики дослідження, фіксації та поширення її як проміжних так і підсумкових результатів, автор взяв участь у 5-ти наукових конференціях: XXX Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція «Вінниччина: Минуле та

сьогодення. Краєзнавчі дослідження» (м. Вінниця, 26-27 вересня 2019 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Суспільні науки: історія, сучасність, майбутнє» (м. Київ, 1-2 травня 2020 р.); XXXIII Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція «Вінниччина: Минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження» (м. Вінниця, 24 вересня 2021 р.); XXXV Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція «Вінниччина: Минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження» (м. Вінниця, 10 листопада 2023 р.); Щорічна наукова конференція викладачів та аспірантів факультету історії, етнології і права (м. Вінниця, 19 квітня 2019 р.).

**Публікації.** За результатами дослідження автором було опубліковано 10 статей, чотири із яких у фахових наукових виданнях. Одна стаття, опублікована у закордонному виданні (Чеська Республіка), 5 публікацій мають апробаційний характер.

**Структура роботи.** Дослідження виконано відповідно до поставленої мети та завдань і складається зі змісту, переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, 12 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Загальний обсяг роботи складає 277 сторінок, включаючи 200 сторінок основного тексту. Список використаних джерел та літератури нараховує 459 позицій.



## Розділ 1.

### ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

#### 1.1 Стан наукового висвітлення проблеми

Аналізуючи історіографію досліджуваної проблеми, передусім, варто зауважити, що діяльність Подільського губревтрибуналу досі не була предметом спеціального комплексного дослідження. Праці, у яких навіть фрагментарно висвітлювалась історія означеного губревтрибуналу, з'явилися лише в пострадянській історіографії у зв'язку з розсекреченням архівних матеріалів та можливістю розглядати ревтрибунали з точки зору інших підходів, не залежних від державної ідеології та політичної кон'юктури. В цілому ж, наукова розробка проблеми обмежується загальними працями та окремими спеціальними дослідженнями, в яких висвітлювалась діяльність ревтрибуналів УСРР в контексті історії держави та права, зокрема радянської судової системи, радянського кримінального та кримінально-процесуального права.

Враховуючи різні умови політико-ідеологічного, концептуального, методологічного, джерелознавчого характеру появи наукових праць з теми дослідження, історіографію означеної проблематики доцільно розділити на два хронологічні періоди: радянський та сучасний. В свою чергу в радянському історіографічному періоді варто виокремити три етапи: 1) роботи 1920-х рр., написані в значній мірі сучасниками досліджуваної проблеми та характеризувались відносно широкими можливостями у процесі аналізу, обговорення та дискусій щодо радянської трибунальної системи; 2) етап 1930-х – поч. 1950-х рр., що характеризувався спадом інтересу до досліджуваної проблематики, а окремі роботи були написані в умовах жорсткого політичного та ідеологічного тиску; 3) напрацювання середини 1950-х рр. – 1991 р., які обумовлені лібералізацією суспільно-політичного життя та характеризуються інтенсифікацією наукової розробки проблематики, однак і з цього часу дослідження залишались загалом заідеологізованими, відзначались необґрунтованістю та необ'єктивністю. Лише після розпаду СРСР розпочався якісно новий період з формування української

національно-історичної думки. Важливою складовою означеного процесу була поява нових праць і на досліджувану тематику. У них, зокрема відбулась переоцінка діяльності ревтрибуналів не лише з позицій історії держави та права, а й враховуючи їх належність до радянської репресивної машини. Окрім цього, дослідження даного історіографічного періоду характеризуються значно більшою обґрунтованістю, об'єктивністю, обширністю досліджуваних аспектів проблеми.

Варто зазначити, що на першому історіографічному етапі не було опубліковано спеціальних досліджень які б висвітлювали діяльність Подільського губревтрибуналу. Натомість були опубліковані праці в яких розкривалась система радянських трибунальних судів загалом. Особливість означеного історіографічного періоду полягає в тому що авторами робіт написаних в цей час були сучасники ревтрибуналів. Поява таких досліджень актуалізовувалась необхідністю розбудови судової системи для чого було корисно врахувати досвід діяльності трибунальних судів.

В цей час було видано збірник статей та матеріалів під назвою «П'ять років влади рад» [371], у якому за авторством радянських державних діячів було проаналізовано досвід організації та функціонування радянських державних органів, в тому числі судової системи і зокрема ревтрибуналів. Хоча робота в значній мірі відображала систему трибунальних судів поверхово та в узагальненому вигляді, вона дає уявлення про те як сприймалися ревтрибунали сучасниками.

Деякі дослідження означеного історіографічного періоду були більш фактологічними, обґрунтованими та, на відміну від більшості праць, досліджували ревтрибунали не лише з теоретичного та нормативного аспекту, а й з точки зору їх практичної діяльності. Для цього автори залучали широкий фактичний матеріал, зокрема статистичні дані. Означені дослідження надають можливість для порівняння Подільського губревтрибуналу з іншими, виявлення спільних та відмінних ознак. Серед таких були праці Є. Тарновського, який прослідкував залежність освітнього та професійно-кваліфікаційного рівня членів ревтрибуналів від сили репресії. Так, Є. Тарновський, аналізуючи статистичні дані ревтрибуналів РРФСР доводив, що частка засуджених осіб та кількість суворіших вироків була

більшою в ревтрибуналах, які не мали в своєму складі членів з вищою або середньою освітою [253]. На противагу йому Т. Рогинський доводив протилежне, а саме, що так звані неосвічені ревтрибунали виносили більш м'які вироки [236]. Такий же характер мають дослідження Я. Бермана [271] та Д. Родіна [132]. Варто відзначити, що висновки, зроблені Д. Родіним на основі аналізу статистичного матеріалу, цілком корелюються із даними по Подільському губревтрибуналу. Так, в ревтрибуналах РСФРР як і в Подільському значна кількість справ припинялись через неналагодженість роботи слідчого апарату. Подібними були, зокрема показники частки засуджених осіб, співвідношення різних видів призначуваних покарань, соціальний склад засуджених. Окрім того, результати дослідження автора підтверджують положення, що ревтрибунали РСФРР, як і Подільський губревтрибунал, нерідко по факту були не «винятковими», а звичайними судами, через значну кількість вирішених справ, що мали неполітичний характер [237].

Окремі дослідники не спеціалізувались на вивченні безпосередньо ревтрибуналів, однак приділили їм увагу у своїх працях. Зокрема, М. Гродзінський [299-300] та М. Полянський [369-370] у своїх роботах характеризували процесуально-правові засади діяльності ревтрибуналів, систему покарань, що застосовувалась означеними органами.

Фактологічними є дослідження М. Чельцова-Бебутова, який вивчав історію формування радянської судової системи та кримінального права [409; 411-412]. Автор, в дусі поширеного на той час теоретичного протиставлення судам ревтрибуналів, як і М. Криленко, розглядав останні як судові органи. Автор вважав, що ревтрибунали характеризувались соціал-демократичними та буржуазно-демократичними ознаками, однак в подальшому були реорганізовані, що проявилось в їх централізації та виділенні з системи органів загальної юстиції, з посиленням «класово-пролетарських» ознак [411, с. 55]. Він визнавав, що в умовах військових дій, ревтрибунали фактично перетворились на військово-польові суди дорадянського періоду. В той же час, М. Чельцов-Бебутов відзначав м'якість вироків ревтрибуналів. Незважаючи на каральну політику радянської влади, спрямовану на розвантаження переповнених місць ув'язнення, абсолютизував так

зване соціалістичне розуміння природи злочину та ролі покарання у процесі судової правотворчості під час винесення більш м'яких вироків [412, с. 111]. Автор реалістично оцінював ревтрибунали як класові суди, «без яких би то не було залишків демократичних тенденцій» [409, с. 726]. В означений період ревтрибунали згадувались також у роботах Є. Ширвіндта [420], А. Борщевського [272], А. Трайніна [401-402], С. Сметанича [388].

Важливе місце в історіографії проблеми займає праця російського опозиційного політичного діяча та історика С. Мельгунова [346]. У ній автор ґрунтовно розкрив та рішуче засудив політику «червоного терору» радянської влади. Аналізуючи репресивно-каральні заходи більшовиків, автор справедливо приділяє увагу, передусім ВУНК, хоча відзначає й інші органи, що реалізовували терористичну політику радянської влади. Серед них приділяє увагу і ревтрибуналам, які визнавав органами, близькими за своїми повноваженнями із ВНК-ВУНК [346, с. 46].

В межах наступного історіографічного періоду, який тривав з початку 1930-х до першої половини 1950-х рр. досі були відсутні праці, присвячені Подільському губревтрибуналу. При цьому, на відміну від попереднього історіографічного етапу, простежується дещо інший погляд на систему трибунальних судів. З одного боку відзначається політичний, терористичний, репресивний характер ревтрибуналів, що відповідало духу епохи. З іншого боку, простежується ідеалістичний погляд, згідно з яким ревтрибунали визначались як спеціальні судові органи, які функціонували на основі встановлених процесуально-правових норм, забезпечуючи ледь не усі демократичні принципи організації правосуддя з повною можливістю для обвинувачених бути виправданими. В цей час були практично відсутні спеціальні дослідження, присвячені ревтрибуналам. Натомість, означені органи переважно були об'єктом узагальнюючих праць, зокрема з історії судоустрою, історії радянського права та окремих досліджень які частково розкривали діяльність ревтрибуналів.

Для розуміння узагальненої оцінки історіографічних праць, присвячених ревтрибуналам, означеного періоду варто, на наш погляд охарактеризувати

радянські підручники та посібники із судоустрою, які в умовах жорстко контрольованої ідеологічної системи були своєрідним віддзеркаленням державницької позиції на досліджувану проблему. Тим більше, що авторами підручників нерідко були радянські державні діячі. В даному контексті варто відзначити підручник за авторством радянського юриста, прокурора СРСР А. Вишинського, який хоча і приділив незначну увагу ревтрибуналам, проте характеризував їх як органи політичної боротьби проти ворогів радянської влади [276]. Д. Карьов [326], у підручниках виданих також у співавторстві з С. Голунським [294], проаналізував систему ревтрибуналів більш детально. Так, автори, в дусі традиційної позиції для означеного історіографічного етапу, позитивно оцінювали спрощення процесуального порядку в ревтрибуналах, через надання їм необмежених повноважень при призначенні покарань. Загалом дослідники відзначали, що суди в період громадянської війни проводили жорстку репресивну політику, в той же час, вони організовували свою роботу на основі визначених процесуальних норм та гласного судового процесу, з можливістю для обвинуваченого повністю спростовувати пред'явлене йому звинувачення [326, с. 69-70].

Окрім підручників та посібників, ревтрибунали фігурували в інших дослідженнях. В означеному контексті варто відзначити науковий внесок в розробку проблеми О. Естріна. Його робота вирізнялась серед інших більшою обґрунтованістю наукових висновків. Так, автор на основі статистичних даних, проаналізував особливості призначення покарань ревтрибуналами, в тому числі, в порівнянні з іншими репресивно-каральними органами [422].

Необхідність вислужитись, продемонструвати лояльність до правлячого режиму та висловити підтримку репресивній політиці влади призводила до того, що в означений історіографічний період характеристика ревтрибуналів суміщалась із гострою і часто безпідставною критикою репресованих теоретиків радянського права, в минулому співробітників державних органів та дослідників. Показовою в даному аспекті була позиція М. Строговича, який, безпідставно критикував М. Криленка. Вважаючи ревтрибунали такими ж органами як і нарсуди, в тому

числі, з процесуально-правової точки зору, він відзначав право ревтрибуналів розглядати справи за спрощеним порядком. В той же час критикував М. Криленка за, по суті, таку ж позицію, а саме за те, що він вважав ревтрибунали особливими судовими органами на відміну від нарсудів [395, с. 114-115].

Пізніше, в 1940-х рр. та післявоєнний період були написані статті П. Мішуніна [353], Т. Малькевича [344-345], які проаналізували, зокрема, процес створення ревтрибуналів, започаткований першими радянськими декретами про суд. Аналогічний процес в УСРР був відображений у статті А. Ривліна [379], який був безпосередньо знайомий з трибунальними судами, оскільки в досліджуваній період був слідчим військово-революційного трибуналу [381, с. 6].

В цей час ревтрибунали, як один із органів радянської судової системи, враховуючи нормативний аспект їх діяльності, досліджувались в роботі М. Кожевнікова та Д. Карьова [329]. Особливу увагу ревтрибуналам приділив в своїх роботах М. Діденко [304-305, 439]. Автор простежив історію законодавства щодо ревтрибуналів УСРР. Безпосередньо судова практика означених органів не знайшла належного висвітлення в його роботах, оскільки обмежувалась аналізом окремих судових рішень, що не завжди були репрезентативними. Торкнувся М. Діденко частково й проблеми кадрового забезпечення ревтрибуналів. Автор стверджував, що їх склад переважно комплектувався губвиконками, нерідко на призначення співробітників впливали й губкоми. Разом з тим, дослідник не акцентував уваги на проблемах підбору кадрів, аналізу їх професійно-кваліфікаційного рівня. Ревтрибунали традиційно ідеалізувались і характеризувались М. Діденком в однозначному, однобічному пропагандистсько-ідеологічному забарвленні як органи рішучої, нещадної та швидкої боротьби з «ворогами» радянської влади, які «вели боротьбу» за дотримання соціалістичної законності, за реалізацію гарантій обвинуваченого від необґрунтованого засудження, за об'єктивність та правосудність вироків [439, с. 125, 168 173]. Не заперечуючи проти існування демократичних принципів організації судочинства (гласність, змагальність, безперервність, незмінність складу суду, таємниця нарадчої кімнати тощо), які в певній мірі були законодавчо закріплені, зауважимо, що вони

нівелювались класовим, ідеологічним, політичним характером радянської влади та відповідно недоліками державно-правового механізму (відсутність кодифікованого законодавства, прокурорського нагляду, централізований характер державної влади тощо).

Система кримінально-правових норм, якими повинні були керуватись ревтрибунали у процесі судової діяльності та їх застосуванні відображались в дослідженнях з історії радянського кримінального права. Серед них варто виокремити працю П. Мішуніна [354], роботи О. Герцензона [291; 318], статтю Я. Брайніна [273]. Хоча в означених роботах матеріали судової діяльності ревтрибуналів були використані в обмеженій кількості, але дають певне уявлення про застосування ревтрибуналами радянських кримінально-правових норм. В означеному контексті варто зазначити, що практика правозастосовчої діяльності Подільського губревтрибуналу підтверджує тезу авторів щодо винякості застосування смертної кари в ревтрибуналах. Розвиток інституту оскарження та перегляду вироків ревтрибуналів в радянському кримінальному процесі був прослідкований в статті уже згаданого в попередньому історіографічному етапі М. Чельцова-Бебутова [410]. До означеного історіографічного етапу відноситься і дисертація А. Рогожина, який розкривав важливу роль ревтрибуналів, як і інших органів, в утвердженні «соціалістичної законності» [383; 447].

З другої половини 1950-х рр., в умовах лібералізації суспільно-політичного життя, активізувалась наукова розробка проблеми, хоча в цей час досі не було опубліковано ґрунтовних, комплексних, спеціальних досліджень присвячених не лише Подільському губревтрибуналу, а й ревтрибуналам в УСРР. Означені органи в основному виступали в якості об'єкта узагальнюючих та окремих досліджень, зокрема з історії радянської судової системи, правоохоронних органів, радянського права. У напрацюваннях цього історіографічного періоду, як і до того, аналізувались передусім, нормативно-правові засади організації та діяльності ревтрибуналів з обумовленням політичної та ідеологічної складової, таким чином характеризуючись недостатньою обґрунтованістю, політизованістю та тенденційністю викладу матеріалу. Загалом історіографічна оцінка ревтрибуналам в цей час зводилась до їх

характеристики як тимчасових спеціальних, політичних, класових органів з особливою підсудністю. Доцільність їх функціонування обумовлювалась, в основному, ідеологічними причинами та особливими умовами військово-політичного характеру.

Безпосередньо ревтрибуналам були присвячені тези доповіді А. Ривліна [380]. М. Смирнов дослідив історію центральних ревтрибуналів [389]. В інших дослідженнях ревтрибунали виступали як складова радянської судової системи. Вони представлені роботами М. Діденка [303], М. В. Кожевнікова [328], Д. Сусла [398-399; 451], П. Михайленка [348-352], Г. Є. Петухова [365], Б. Галкіна [396], С. Власенка [435] та А. Рогожина [323; 382; 384] які при дослідженні історії радянських правоохоронних, зокрема судових органів також особливу увагу приділили ревтрибуналам. Варто вказати, що автори вищезазначених праць традиційно ідеалізували роботу ревтрибуналів, окрім іншого перебільшуючи їх значення як інструменту ліквідації політичних противників радянської влади. Зокрема, вони переоцінювали позитивну роль російського досвіду у процесі формування законодавства, що регулювало діяльність ревтрибуналів, а також роль демократичних принципів при формуванні означених органів та організації ними судочинства. Окрім цього, дослідники необґрунтовано позитивно оцінювали керівну роль більшовицької партії в підвищенні ефективності роботи ревтрибуналів, а також кадрову політику щодо «оробітничення» судових органів.

Визнавали обмеження процесуально-правових гарантій для обвинувачених в ревтрибуналах, але обумовлювали їх ідеологічними та політичними причинами, дослідники кримінально-процесуального права, зокрема: П. Землянський [312], М. Гродзінський [301], М. Алексєєв та В. Лукашевич [267]. Прикметно, що М. Строгович який працював в період попереднього історіографічного етапу, змінив деякі свої погляди, відповідно до змін політичної та ідеологічної кон'юктури. Якщо раніше дослідник критикував репресованого М. Криленка за його погляди на ревтрибунали, називаючи останнього «шкідником», то відтепер відзначав його важливий внесок щодо боротьби з буржуазним впливом на науку радянського кримінального процесу. З іншого боку, в попередній історіографічний період



М. Строгович, загалом, розділяв погляди А. Вишинського на кримінальний процес та деякі інші аспекти, однак, відтепер відзначав його антидемократичні погляди та концепції [394, с. 80].

Варто згадати й фундаментальну працю, присвячену історії радянського права, за загальною редакцією О. Іоффе [391], у якій серед іншого було проаналізовано систему кримінально-правових норм, які застосовувались ревтрибуналами у процесі здійснення правосуддя. А. Плотнієк, досліджуючи процес формування теорії радянського права, детально проаналізував погляди П. Стучки на діяльність ревтрибуналів [366].

Ревтрибунали як радянські судові органи в загальних рисах були окреслені в роботах істориків що займались дослідженням історії радянської держави та права. Серед них варто виокремити роботи за авторством Є. Городецького [295], Т. Коржихіної [332], С. Хесіна [408], О. Косіцина [317, 333], Б. Бабія [269-270; 322].

До праць вказаного періоду можна віднести роботу Є. Гімпельсона який, присвятив свою роботу участі робітничого класу в розбудові державного апарату, однак, приділив увагу і формуванню судових органів, та ревтрибуналів зокрема [292].

Сутнісно та концептуально, на фоні праць радянського періоду, вирізняються дослідження І. Усенка, опубліковані, по суті, напередодні розпаду СРСР, в період «перебудови», в умовах демократизації суспільно-політичного життя та послаблення ідеологічного тиску. В них автор якісно, по новому, не з точки зору класових інтересів, а передусім з гуманістичних позицій, досить об'єктивно простежив реорганізацію органів ВУНК-ДПУ та, окрім того, приділив увагу надзвичайним сесіям ревтрибуналів, які виникли в результаті. Автор довів, що і після реорганізації ВУНК-ДПУ останні наділялись правом позасудової розправи, в тому числі делегуючи своїх представників до складу надзвичайних сесій. На відміну від традиційного на той час радянського істріографічного підходу, загалом негативно оцінював надання позасудових функцій органам ДПУ [404-405].

Із розпадом СРСР розпочався якісно новий період наукової розробки досліджуваної проблеми. Так, потреба перегляду історії УСРР з нових

концептуальних позицій, активізувала дослідницький інтерес та появу нових праць з історії ревтрибуналів загалом та Подільського зокрема. Цьому сприяло і розсекречення значної кількості архівних матеріалів, які сформували необхідну джерельну базу для появи нових досліджень. Якщо в радянський період ревтрибунали розглядались в дослідженнях з історії держави і права як складова радянського державно-правового механізму, то в пострадянській історіографії фігурували і як складова репресивно-каральної системи. Хоча в даному аспекті ВУНК, як і іншим репресивним органам, приділялось значно більше уваги. Відповідно кількість праць, присвячених ревтрибуналам, є досить обмеженою. При цьому, й досі не було опубліковано спеціального комплексного дослідження з історії Подільського губревтрибуналу, за винятком окремих статей, які розкривали деякі аспекти досліджуваної теми.

Важливий внесок в наукове розуміння історії Подільського губревтрибуналу здійснив С. Сергійчук, опублікувавши ряд статей на означену тематику [296; 385-387]. Автор, увівши в науковий обіг значну кількість архівних матеріалів, частково дослідив певні аспекти діяльності Подільського губревтрибуналу: організаційно-правові засади; кадрову характеристику; судову практику, взаємодію з губНК та іншими органами. С. Сергійчук чітко окреслив антидемократичний характер ревтрибуналів, визначаючи їх як «репресивні органи судового терору» [385, с. 123]. Особливу увагу Подільському губревтрибуналу приділяв А. Зінченко, досліджуючи діяльність його виїзних продсесій у процесі реалізації податкової політики радянської влади в регіоні [314-315]. Аналізуючи погляди автора на роботу продсесій відзначимо помилковість твердження, що радянське податкове законодавство не передбачало відповідальності для посадових осіб та держслужбовців, що відповідали за виконання продподатку та безпосередньо його здійснювали [315, с. 100].

Варто відзначити й статті Н. Кузьмінець [336-338], яка досліджуючи історію місцевих органів влади на Поділлі не оминула увагою і діяльність Подільського губревтрибуналу, розкриваючи його репресивну діяльність. Роль і місце Подільського ревтрибуналу у репресивно-каральній політиці радянського режиму

проти селянського руху на Поділлі в початковий період непу вивчала О. Стадник [392]. Частково означений аспект був відображений у напрацюваннях М. Олійника [359-360; 444] та В. Петренка [362-364].

Найновішими розвідками, присвяченими практичній діяльності Подільського революційного трибуналу, є праці подільських науковців О. Колястрок, О. Стадник, Н. Кузьмінець. У них автори, на основі глибокого аналізу широкого спектру архівних матеріалів, характеризують судові провадження Подільського губревтрибуналу в справах про загальнокримінальні [330] та військові [331] злочини. Дослідники цілком обґрунтовано доводять, що на ревтрибунал, в якості судової інстанції, нерідко покладалися нетипові обов'язки із розгляду справ щодо загальнокримінальних злочинів, у тому й числі, вчинених військовослужбовцями. Особливо це простежується в початковий період, що характеризувався нестабільністю військово-політичної ситуації в прикордонній Подільській губернії.

Ревтрибуналам як і іншим репресивним органам були присвячені і інші локальні дослідження, що висвітлювали означену проблематику в інших регіонах. Вони представлені, зокрема працями В. Ревеґука [377], І. Шкляєва [458], Р. Кузьміна [442].

В означений історіографічний період були опубліковані й окремі дослідження, в яких автори висвітлювали систему ревтрибуналів УСРР загалом та окремі сторони їх діяльності, а також простежували історію інших регіональних ревтрибуналів. Серед таких праць варто виокремити статті О. Шевченка [417-418], І. Еткіної [306-309], Г. Черевичного та Р. Даниленка [414], Останній приділив увагу ревтрибуналам і у своїй дисертації, де довів їх репресивний характер, що був втілений у процесі реалізації політики червоного терору в Україні [438]. Дослідник справедливо відзначав, що ревтрибунали, особливо на початковому етапі діяльності, через ряд причин (недовготривалість більшовицької влади, обмеження мір покарання та самосуди з-боку місцевого населення), не відігравали провідної ролі у реалізації політики «червоного терору», особливо, в порівнянні з ВУНК. Зауважимо, що матеріали судової практики Подільського губревтрибуналу не підтверджують твердження автора про специфіку призначення покарань у вигляді позбавлення волі

з відбуванням покарання у концтаборі, яка полягала у тому, що терміни, в таких випадках, як правило, призначались з відбуванням покарання до кінця громадянської війни [438, с. 113]. Серед досліджень означеного напрямку варто приділити увагу монографії В. Ченцова [413]. Автор, аналізуючи передусім нормативно-правові засади діяльності ревтрибуналів, розкривав тенденції посилення репресій в УСРР на відміну від РСФРР [413].

Сучасна історіографія досліджуваної проблеми представлена також роботами з історії радянського судоустрою таких авторів як С. Черниченка [415-416], Г. Усеїнової [403; 454], статтю В. Паліюка який назвав ревтрибунали «неофіційними судами», поряд з іншими надзвичайними судовими та репресивними органами [361, с. 198]. З відповідної тематики були опубліковані статті В. Гринюка, у тому числі й у співавторстві з О. Кузьминець, де, зокрема було доведено відсутність правових гарантій незалежності ревтрибуналів як і інших судових органів в УСРР [297-298]. Розвинув означені погляди С. Прилуцький [446], який, досліджуючи процес формування суддівського корпусу в Україні, звертається до історичного досвіду. Автор відзначив, що судді з перших років радянської влади були поставлені в залежність від виконкомів, які фактично виконували функцію формування корпусу суддів, хоча в практиці Подільського губревтрибуналу, окрім цього спостерігалась залежність кадрових рішень від партійних комітетів [446, с. 29].

Особливу увагу варто приділити колективному комплексному, узагальнюючому монографічному дослідженню за ред. І. Усенка, присвяченому історії судової влади на території України [397]. В монографії висвітлено, в основному, теоретичні та організаційно-правові засади формування судової системи на території України в різні історичні періоди. Відповідно до теми нашого дослідження було проаналізовано розділ, в якому В. Окіпнюк розкрив історію судоустрою та судочинства в радянську добу. При цьому автор висловлював неоднозначні погляди на радянську судову систему означеного періоду. З одного боку, він визнавав репресивно-каральний характер радянської кримінальної політики та антидемократичні тенденції судочинства, які посилювались першорядною роллю ревтрибуналів в порівнянні з нарсудами. З іншого – вважав

позитивним: «знищення» старої судової системи з її негативними рисами; простоту судової процедури; демократизм за порядком формування кадрового складу тощо. Погоджуючись з деякими наведеними позитивними рисами радянської судової системи означеного періоду зауважимо, що для ревтрибуналів вони якщо і мали позитивний вплив, то досить обмежений, а в деяких випадках (для прикладу фактор «простоти судової процедури») мали зворотній ефект. Окрім того, В. Окіпнюк [358], а також Д. Тихоненков [400; 452], І. Усенко [406] у своїх працях проаналізували правові засади організації та діяльності надзвичайних сесій ревтрибуналів як один із органів надзвичайної юстиції. Так, на думку І. Усенка система надзвичайних сесій в Україні була більш прогресивою у порівнянні з РСФРР, однак, мало відповідала ідеалам гуманного та демократичного правосуддя.

Серед сучасних досліджень не можна оминати увагою монографії О. Міхеєвої, яка, дослідивши історію правоохоронних органів початку 1920-х рр., торкається й проблеми ревтрибуналів. Особливість даних праць полягає в тому, що О. Міхеєва, простежила не лише організаційно-правові засади функціонування ревтрибуналів, а й провела ґрунтовний аналіз практичної діяльності Донецького губревтрибуналу в боротьбі зі злочинністю в регіоні [355-356]. Погоджуючись з твердженням авторки про розширення підсудності ревтрибуналів в УСРР, на відміну від РСФРР, відзначимо, що все ж і в радянській Росії ревтрибунали розглядали далеко не лише справи щодо контрреволюції.

Правове регулювання діяльності ревтрибуналів було відображено в дослідженнях з історії кримінального права та окремих його інститутів. Серед таких досліджень варто виділити дисертацію О. Чувакова [455]. Автор проаналізував не лише кримінальне законодавство, яке регулювало діяльність, в тому числі, ревтрибуналів, а дослідив матеріали судової практики означених органів. О. Чуваков, аналізуючи, зокрема практику призначення покарань ревтрибуналами відзначав, що участішання застосування таких видів покарань як громадський осуд та примусові роботи без позбавлення волі були, в значній мірі, зумовлені оцінкою особистості злочинця [455, с. 76]. На нашу думку, призначення вищевказаних видів покарань ревтрибуналами було зумовлено, передусім, каральною політикою

радянської влади, яка рекомендувала судовим органам в більшій мірі застосовувати такі види покарань, щоб розвантажити переповнені місця ув'язнення.

Практика призначення покарань ревтрибуналами підтверджує висновки іншого автора Д. Солов'я, який дослідив генезу законодавства про кримінальну відповідальність, що ревтрибунали здійснювали не лише виключно функцію придушення опору «класових ворогів», а й застосовували заходи «примусово-виховного» характеру, зокрема примусові роботи, громадський осуд, умовне засудження [450, с. 48]. Враховуючи, що судове провадження в губревтрибуналі було лише однією із стадій кримінального процесу, варто приділити увагу дисертації С. Губара в якій було відображено становлення та розвиток інституту оскаржуваних як складової органів досудового слідства в справах підсудних ревтрибуналам [437].

Загальним принципам діяльності радянських репресивно-каральних органів та їх боротьбі із національно-визвольним рухом в Україні присвячені праці Р. Подкура [335; 367-368], В. Ільницького [319-321] та інших.

Важливе місце в історіографії досліджуваної проблеми відводиться працям зарубіжних авторів які досліджували переважно систему трибунальних судів загалом. Серед них варто виокремити роботи Ш. Ковальські [426], А. Лінденмейр [427], Дж. Ніколсона [428], М. Рендла [429-431], Д. Шлапентоха [432]. Серед загальних праць іноземних авторів, присвячених досліджуваному періоду, відзначимо книги Р. Пайпса [424-425] та Е. Карра [423], які, аналізуючи революційні події в Радянській Росії, обґрунтували політичний, терористичний характер радянського права (зокрема, в частині неточного та широкого формулювання кримінально-правових норм, принципу аналогій та ін), визначивши суди як знаряддя більшовиків в поширенні пропаганди, реалізації репресивної політики та укріплення радянської влади.

Отже, історіографія досліджуваної проблеми свідчить про відсутність спеціальних комплексних досліджень присвячених діяльності ревтрибуналів на Поділлі. Натомість, наукова розробка проблеми характеризується наявністю окремих статей з історії Подільського губревтрибуналу та переважно

узагальнюючих досліджень, які частково та фрагментарно розкривали історію діяльності трибунальних судів в радянській Україні.

## 1.2 Джерельна база дослідження

При написанні дисертаційного дослідження було опрацьовано широкий спектр різноманітних джерел, серед яких як неопубліковані так і опубліковані документи та матеріали. Неопубліковані джерела складають архівні документи Національного архівного фонду України, що зберігаються в дев'яти фондах чотирьох архівних установ України (ЦДАВО України, ЦДАГО України, ДАВіО, ДАХМО).

Використані у дослідженні архівні джерела за формою та змістовим наповненням можна розділити на: нормативно-правові акти, офіційно-ділову документацію та судово-слідчі справи. Нормативно-правові акти містяться в архівних документах ЦДАВО України, зокрема у фонді 8 (оп. 1) Міністерства юстиції України. Аналогічні документи знаходяться і в регіональних архівах, а саме у фонді Р-207 (оп. 2, 4, 6) (Подільський губревтрибунал) Держархіву Вінницької області та у фондах Р-340 Оснарслідчого Подільського губревтрибуналу по Кам'янецькому повіті (оп. 1) та фонді Р-858 Оснарслідчого Подільського губревтрибуналу по Ново-Ушицькому повіті Держархіву Хмельницької області. Сюди входять неопубліковані таємні циркуляри, інструкції, накази НКЮ УСРР, Верховного ревтрибуналу, губвиконкому, губвідділу юстиції, губревтрибуналу тощо.

Архівні джерела офіційно-ділового характеру використані у дослідженні складають переважно документи Держархіву Вінницької області. Більшість із них розміщені у фонді Р-207 Подільського губревтрибуналу (оп. 2, 3). Це переважно переписка з НКЮ, Верховним трибуналом, губвідділом юстиції, губкомом, губНК, місцевим БУПром, виїзними сесіями, оснарслідчими, обвинувачами, губвійськкоматом та іншими органами які розкривають переважно організаційно-правовий аспект діяльності губревтрибуналу. Також у фонді зосереджені протоколи розпорядчих засідань губревтрибуналу. Зокрема, фонд містить списки штату, заяви,

посвідчення співробітників, «відомості» про особовий склад губревтрибуналу, що дало змогу надати зокрема вікову, освітню, професійно-кваліфікаційну характеристику його співробітників. «Відомості» про рух справ в оснарслідчих та в губревтрибуналі, списки засуджених осіб допомогли проаналізувати судову діяльність губревтрибуналу. Листи до споживчих товариств, економічних відділів губвиконкому, «вимогливі відомості» про видачу заробітної плати інформують про фінансове та матеріальне становище співробітників. Фонд також містить періодичні щомісячні комплексні звіти (переважно за 1922 р.) про діяльність губревтрибуналу, що містили інформацію про кадровий склад, судову діяльність, матеріальне та фінансове становище відомства та його співробітників взаємодію з іншими органами тощо. Серед документів варто виокремити масштабний звіт інспектора-інструктора та Верховного слідчого при Верховному трибуналі А. Васильєва який перебував в Подільській губернії в січні-лютому 1922 р. з метою обстеження Подільського губревтрибуналу.

Окрім цього, фонд містить групу документів, що стосуються діяльності виїзних продсесій та допомогли всебічно проаналізувати їх діяльність. Вони включають переважно ділову переписку продсесій з губревтрибуналом та іншими органами. Окрім цього, містять протоколи розпорядчих засідань продсесій, акти оглядів домогосподарств, окладні листи, заяви та клопотання платників податку, відомості про рух справ у продсесіях тощо.

В дисертації були також використані документи фонду Подільського губвідділу юстиції (ф.Р-1035) та Подільського губвиконкому (ф.Р-925) які мають різноплановий характер та відповідно розкривають різні аспекти функціонування губревтрибуналу. Це передусім, протоколи засідань Подільського губвиконкому, що стосувались губревтрибуналу, переписка щодо кадрових змін, організаційних та інших питань, комплексні доповіді губревтрибуналу та його накази передусім з кадрових питань.

Враховуючи, що Подільський губревтрибунал в значній мірі формувався із членів комуністичної партії ми дослідили фонд П-201 (Осередок КП(б)У Подільського губерньського революційного трибуналу). Фонд містить переважно:



протоколи засідань осередку; «відомості» про сплату членських та інших внесків; переписку з командирами військових формувань про військову підготовку членів осередку для служби в спеціалізованому військовому формуванні в рамках Всеобучу; переписку з питань участі в «недільниках», з організаційних та інших питань. Документи фонду дають змогу сформулювати уявлення, головним чином, про повсякденність співробітників губревтрибуналу пов'язану з членством в Комуністичній партії та участю в різних заходах радянської влади.

В дисертації також було використано документи Держархіву Хмельницької області які розміщені переважно у фонді Р-340 (Оснарслідчий Подільського губревтрибуналу по Кам'янецькому повіту) та Р-858 (Оснарслідчий Подільського губревтрибуналу по Ново-Ушицькому повіту). Документи фонду інформують про діяльність Подільського губревтрибуналу на повітовому рівні, а саме розкривають організацію розслідування справ, підсудних губревтрибуналу у повітах. Документи фонду складають зокрема: «відомості» про рух справ в оснарслідчих; звіти про стан камер оснарслідчих; переписку з волвиконкомами, міліцією повітовою НК та іншими органами з різних питань.

Характеризуючи джерельну базу дисертації варто зауважити на особливості теми дослідження. Вона стосується Подільського губревтрибуналу як спеціального судового органу на регіональному рівні, який водночас був складовою радянського державно-правового механізму. З огляду на це, нами було проаналізовано документи ЦДАВО України. Їх значення для роботи визначається тим, що вони розкривають діяльність радянських центральних державних органів влади, які здійснювали загальне керівництво, контроль та нагляд над губревтрибуналом, а також розробляли радянську кримінальну політику, яка в межах Подільської губернії безпосередньо реалізовувалась означеним органом. Це стосується, передусім ф.8 ЦДАВО України (Міністерство юстиції України). Документи фонду, використані у дослідженні включають: комплексні звіти Подільського губвідділу юстиції та губревтрибуналу; звіти: про діяльність виїзних сесій та продсесій, про реорганізацію губревтрибуналу, з особового складу; доповідні записки; протоколи засідань НКЮ що стосувались Подільського губревтрибуналу; протоколи засідань

Подільського губревтрибуналу; документи про організацію надзвичайних сесій губревтрибуналів; списки співробітників; переписку НКЮ з Подільським губвідділом юстиції та губревтрибуналом з різних питань. Вищевказані джерела мають різноплановий характер та розкривають різнобічні аспекти діяльності губревтрибуналу. Серед документів фонду варто виокремити звіти щодо обстеження місць позбавлення волі Подільської губернії, відомості про рух справ в губревтрибуналі, включаючи, зокрема кількісні показники засуджених. Означені документи дають змогу сформулювати уявлення про масштаби репресивної діяльності губревтрибуналу в порівнянні як з загальнодержавними показниками так і на губернському рівні. Враховуючи, що в останній чверті 1922 р. в Подільській губернії було організовано прокурорський нагляд, варто виокремити звіти Подільської губпрокуратури про організацію її роботи. Це дало змогу простежити вплив прокурорського нагляду на роботу губревтрибуналу, зокрема його роль в забезпеченні законності при розслідуванні кримінальних проваджень.

Значний масив судово-слідчих справ знаходиться в Державному архіві Вінницької області, а саме у фонді Р-207 (оп. 2, 3, 4, 6) Подільського губревтрибуналу. Він містить документи щодо осіб справи яких перебували на стадії досудового розслідування, зокрема протоколи дізнань допитів свідків, заяви, листи, клопотання підслідних, заключні постанови оснарслідчих, розкриваючи таким чином особливості ведення досудового розслідування справ підсудних губревтрибуналу. Реєстри кримінальних справ, протоколи засідань та вирокі містять інформацію про процес організації судочинства губревтрибуналом за окремими справами та, відповідно, дали змогу проаналізувати його судову практику. Визначення, роз'яснення, резолюції Верховного ревтрибуналу на вирокі губревтрибуналу та його постанови інформують про помилки та порушення, які допускались в процесі судочинства. Окрім цього у фонді є касаційні скарги засуджених виїзними продсесіями осіб. Вони дали змогу передусім проаналізувати особливості судової практики виїзних продсесій, зокрема ті порушення, які допускались у процесі судочинства щодо продподаткових справ.

Фонд Р-1035 Подільського губвідділу юстиції (оп. 3) містить також окремі документи судово-слідчого характеру. Вони включають як окремі вироки Подільського губревтрибуналу, так і клопотання засуджених в губвідділ юстиції губвиконкому щодо порушень губревтрибуналу. Судово-слідчі документи містить також фонд Р-340 Оснарслідчого Подільського губревтрибуналу по Кам'янецькому повіті (оп. 1) Державного архіву Хмельницької області. Це, зокрема: постанови оснарслідчих, протоколи допитів підслідних, протоколи обшуків, переписка з помічником губпрокурора по Кам'янецькому повіту щодо обвинувачених. Частина судово-слідчих документів використаних у дисертації знаходиться і в ЦДАВО. Це документи фонду 8 Міністерства юстиції України (оп. 1) та фонду 24 Верховного суду України (оп. 9), які включають висновки консультантів контрольного-слідчого та судового відділів НКЮ щодо результатів розслідування та судового розгляду в кримінальних провадженнях Подільського губревтрибуналу, висновки прокурора та визначення Касаційного відділу Верховного трибуналу щодо касаційних скарг та дають змогу проаналізувати порушення, допущені на вказаних стадіях кримінального процесу. Окрім цього фонд містить заключні постанови та роз'яснення НКЮ щодо кримінальних справ, а також обвинувальні акти та вироки губревтрибуналу.

Окрім архівних матеріалів в роботі було використано значний масив опублікованих документів різнопланового характеру. Серед них варто виокремити збірники документів [134; 136; 151-152] та хрестоматії [145; 159], в яких вміщені опубліковані нормативні акти. Офіційні збірники НКЮ містять нормативні акти відомчого характеру [245].

Обговорення проблем організації ревтрибуналів, їх реформування, визначення місця в системі радянського державно-правового механізму відображено в опублікованих протоколах, стенограмах та постановях з'їздів діячів радянської юстиції [239-241], стенографічних звітах 9 з'їзду рад та 9 конференції РКП(б) [142; 238]. Окрім означених документів у роботі були використані звіти НКЮ [204-205].

Джерельна база роботи представлена також опублікованою офіційно-діловою перепискою радянських державних діячів [133]. Важливе місце у роботі займають і

збірники документів, що розкривають політику радянської влади щодо селянства та спричинений нею голод, що важливо в контексті діяльності виїзних продсесій Подільського губревтрибуналу [139; 250]. Особливе місце серед джерел дослідження займають офіційні статистичні збірники НКЮ [246; 251].

Серед опублікованих документів, використаних у дослідженні, варто відзначити матеріали з'їздів комуністичної партії в яких партійно-радянська номенклатура обговорювала питання та виносила рішення які стосувались ревтрибуналів [137; 231; 238].

Важливе місце у роботі займають джерела регіонального походження, які вміщують різнопланові документи і відображають процес утвердження радянської влади на Поділлі, відображаючи контекст та умови функціонування Подільського губревтрибуналу [140; 208]. Серед таких документів варто відзначити звіт Подільської губекономнаради Українській економічній раді. Звіт містить статистичні дані про економічний стан губернії, а також важливі відомості про діяльність місцевого губвідділу юстиції, кількість та характер справ, що перебували в провадженні губревтрибуналу [206].

У дослідженні також було використано джерела особового походження. Це передусім спогади держслужбовців Подільської губернії. Так, голова Подільського губвиконкому М. Тарногородський, його брат Є. Тарногородський (свого часу був головою слідчої колегії губревтрибуналу), а також один із активних учасників більшовицького руху на Поділлі І. Міллер [199, с. 92] відтворюючи процес становлення радянської влади на Поділлі, зокрема дали характеристику першим очільникам Подільського губревтрибуналу [254; 256].

Значний масив особових джерел складають праці сучасників та учасників досліджуваних подій як на регіональному рівні, так і загальнодержавному масштабі. Це передусім роботи радянських державних, партійних діячів, які були фундаторами системи ревтрибуналів, а також займались теоретичним пошуком та обґрунтуванням ролі та місця ревтрибуналів в системі радянського державно-правового механізму, що особливо актуалізувалось за відсутності необхідної нормативної бази та юридичної літератури. Серед таких праць варто відзначити

роботи голови РНК РСФРР В. Леніна, якому відводиться чи не найбільша роль у процесі створення радянської державно-правової системи, в тому числі ревтрибуналів, які він розглядав як класові, терористичні органи з ліквідації противників радянської влади [141; 172-191]. Інші партійні та радянські діячі загалом поділяли погляди свого лідера В. Леніна. Вони, не вдаючись в організаційні та процесуальні деталі, розглядали ревтрибунали з ідеологічних та політичних позицій, намагались дати якомога точніше визначення ревтрибуналам, окреслити їх призначення, завдання та суть. Це знайшло відображення в роботі члена ЦК РКП(б) М. Бухаріна та радянського державного діяча Є. Преображенського [135], а також в працях голови ВЦВК М. Калініна [155; 156].

Як не дивно, але подібні погляди на ревтрибунали розділяли і наркоми юстиції та інші службовці юридичного відомства радянської України та Росії у своїх працях. Серед них варто виокремити роботи: другого наркома юстиції РСФРР П. Стучки (одного із авторів «Декрету про суд № 1» яким власне і було започатковано систему ревтрибуналів) [252-253]; Голови Верховного трибуналу РСФРР М. Криленка [160-165]; члена Верховного суду РСФРР М. Уманського [261]; наркома юстиції та Прокурора РСФРР Д. Курського [166-167; 169-170]; першого наркома юстиції УСРР О. Хмельницького [262]; шостого Наркома юстиції та Прокурора УСРР М. Скрипника [247-248]; завідувача карального відділу НКЮ РСФРР Л. Саврасова [243]; завідувача відділу законодавчих пропозицій НКЮ РСФРР М. Рейснера [234-235]; завідувача Московського міського відділу юстиції О. Естріна [265]; співробітника НКЮ РСФРР О. Лісіцина [193]; члена НКЮ РСФРР Н. Черлунчакевича [240, с. 91-93]; співробітника НКЮ РСФРР І. Славіна [240, с. 93-94].

Автори вищевказаних праць, в дусі пануючої на той час ідеології, не розглядали ревтрибунали як власне суди. Натомість визначали їх як спеціальні, класові, політичні, терористичні органи з ліквідації або розправи над противниками радянської влади, усвідомлюючи при цьому можливість засудження невиних осіб. В той же час визнавалась наявність окремих процесуальних гарантій для обвинувачених.

Дискусії щодо організаційних аспектів функціонування ревтрибуналів активізувались під час обговорення реформування судової системи на початку 1922 р. Тим більше, що був накопичений певний досвід функціонування означених органів. Якщо на початковому етапі їх становлення державні діячі під впливом революційного романтизму приділяли увагу передусім теоретичному обговоренню проблем щодо трибунальних судів, то з означеного часу були виведені на поверхню усі ті проблеми та недоліки, які акумулювались у процесі становлення та діяльності ревтрибуналів, в повній мірі проявившись на практиці. Вони, окрім іншого, були предметом обговорення, передусім, службовців юридичного відомства, зокрема співробітників НКЮ РСФРР: І. Славіна [249]; А. Луніна [194-196]. А. Лісіцина [192]. Автори вказаних праць вважали необхідним кодифікацію кримінально-правових норм. Окрім цього, порушували питання взаємодії ревтрибуналів та НК відзначаючи, зокрема, відсутність розмежованої та чітко визначеної підсудності між даними органами, нагляду та контролю над надзвичайних комісій, що негативним чином позначалось і на роботі ревтрибуналів. Також було вказано на необхідності теоретичної підготовки членів та інших службовців ревтрибуналів. Відзначалась і матеріальна незабезпеченість співробітників трибунальних судів та ін. Уже вищезгадані М. Криленко та Д. Курський, окрім цього вважали ревтрибунали органами, що мали тимчасовий характер, а також виступали за централізацію управління ревтрибуналами, їх об'єднання та створення єдиної радянської судової системи [162; 164-165; 169, с. 88].

Враховуючи спорідненість завдань та тісну взаємодію ревтрибуналів з органами ВНК-ВУНК, варто проаналізувати погляди на трибунальні суди та їх взаємодію з власним відомством очільника Ф. Держинського. Особливо враховуючи, що його пропозиції брались до уваги при розробці законоположень, що регламентували діяльність ревтрибуналів РСФРР та відповідно УСРР [224, с 400-402]. Ф Держинський чітко розрізняв ВНК як органи розправи та ревтрибунал – як суд. Враховуючи, що Ф. Держинський очолював ВНК, тобто орган політичної розправи він, як не дивно, так само вважав, що ревтрибунали, як і його відомство, повинні були бути органами швидкого суду над ворогами радянської влади з

ліквідацією «непотрібних формальностей» та за деякими злочинами без врахування обставин справи [148, с. 187, 189, 234]. Ф. Дзержинський також виступав за тісну взаємодію між ВНК та ревтрибуналами, які, за твердженням автора, повинні були складати «єдине ціле» [151, с. 400]. Заступник Ф. Дзержинського по ВНК М. Лацис, який свого часу очолював і ВУНК, допускав можливість ВНК розглядати справи, підсудні ревтрибуналам, мотивуючи це натиском контрреволюції та внутрішнім і зовнішнім становищем країни, тобто висловлював дещо протилежні погляди, ніж більшість службовців юридичного відомства, які відстоювали позицію чіткого розмежування підсудності між ревтрибуналами та НК [171, с. 25].

Серед праць сучасників досліджуваних подій варто виділити й ті, автори яких були опонентами та противниками радянської влади. Вони, здебільш, критикували ревтрибунали, розглядаючи їх як одну із складових радянської репресивної системи. Серед них: лівий есер І. Штейнберг, який будучи свого часу Наркомом юстиції РСФРР, 19 грудня 1917 р. підписав «Інструкцію» революційним трибуналам, яка встановлювала правові засади їх діяльності [264]; лідер меншовиків Ю. Мартов [198; 266]; німецький теоретик соціал-демократії, історик, економіст та публіцист К. Каутський [157]; держслужбовець І. Рапопорт [233], правозаступник одного із ревтрибуналів РСФРР С. Коб'яков [158].

Джерельну базу дослідження представлена також періодичною пресою того часу. Серед неї варто виокремити офіційні радянські збірники декретів, узаконень та розпоряджень радянського уряду, що виступають основним джерелом при аналізі нормативно-правових засад організації та діяльності Подільського губревтрибуналу [138; 143-144; 146-147; 201-203; 209-223; 225-229].

Отже, для виконання дослідницьких завдань, відповідно до особливостей теми дослідження, в роботі було використано широкий спектр різновидних та різнопланових джерел, як неопублікованих архівних документів так і опублікованих матеріалів. Використання відповідної джерельної бази надало дисертації фактологічного характеру та необхідної обґрунтованості сформульованим науковим положенням та висновкам.

### 1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

Для реалізації поставлених у дослідженні завдань автором була використана відповідна теоретико-методологічна база. Загалом за змістом, структурою та застосованою методикою, дослідження належить до напрямку «нової наукової історії». Предмет дослідження в свою чергу має політичний характер і таким чином відноситься до «нової політичної історії». Окрім цього, розкриття соціокультурної складової (повсякденність, умови роботи, освіта, національна приналежність, особисті взаємовідносини між співробітниками губревтрибуналу тощо) надає дослідженню ознак «нової соціальної історії» та «нової культурної історії». Теоретичний дискурс сучасників, еволюція їх поглядів на ревтрибунали, як і теоретична розробка проблеми істориками, відтворені, головним чином, в підрозділах присвячених джерелознавчому аналізу та історіографії представляють собою історію інтелектуальної або ідейної складової досліджуваної проблеми та відповідно належать до виду «інтелектуальної історії» («нової інтелектуальної історії»). Територіальні межі роботи обумовлюють її належність до напрямку «локальної історії».

Методологічну основу роботи склали загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності, системності, всебічності, цілісності та цивілізаційний підхід. Використання принципу історизму дало змогу: прослідкувати причини, передумови створення Подільського губревтрибуналу; визначити закономірності та особливості діяльності губревтрибуналу відповідно до притаманних досліджуваному періоду конкретно-історичних обставин; визначити та проаналізувати в хронологічній послідовності динаміку та розвиток структурних змін губревтрибуналу; дослідити суть, особливості, природу, характер окремих структурних елементів та складових досліджуваної проблеми в окремі періоди і відповідно сформулювати загальне уявлення, визначити концептуальні теоретичні положення відповідно до логіки причинно-наслідкових зв'язків та поступальних змін у процесі діяльності губревтрибуналу.

У процесі висвітлення діяльності таких надзвичайно політизованих органів як ревтрибунали, особливо важливим є застосування принципу об'єктивності. Саме



використання означеного принципу дало змогу, опираючись на широкий комплекс історичних джерел, виявити факти історичної реальності, що стосувались функціонування Подільського губревтрибуналу. В сукупності з аналізом історіографічних джерел, що репрезентували досліджувану проблему, це дало змогу неупереджено, без врахування політичних, ідеологічних орієнтирів, проаналізувати науково-історичні факти в їх складності, суперечливості та на їх основі сформулювати відповідні об'єктивні висновки.

У роботі був використаний тісно пов'язаний з об'єктивним принципом системний підхід застосування якого стало можливим з поєднанням принципів всебічності та цілісності. З їх допомогою ми змогли визначити, сформулювати та всебічно проаналізувати систему джерельної бази та історіографії, на їх основі виявити та проаналізувати сукупність науково-історичних фактів, сформулювати із них цілісну систему для надання необхідної репрезентативності сформованим науковим висновкам. З точки зору науково-теоретичної розробки досліджуваного предмета вказані принципи дали змогу всебічно, з врахуванням усіх аспектів, відобразити історію Подільського губревтрибуналу як цілісної системи з визначеною внутрішньою структурою, складністю та взаємозалежністю її складових (організаційно-правові аспекти, кадровий склад, матеріально-технічна база, правозастосовча діяльність та ін.). З іншого боку, вказані принципи допомогли відтворити діяльність Подільського губревтрибуналу з його регіональними особливостями як складової цілісних систем суміжних та вищих рівнів: місцевих органів влади, державних органів УСРР, радянської судової системи, системи радянського права та ін.

Для розуміння досліджувані проблеми крізь призму індивідуальних ознак (потреби, воля, світогляд, культура та ін.) суб'єктів історичного процесу, якими в даній роботі виступали, головним чином, співробітники губревтрибуналу було застосовано цивілізаційний підхід.

Дослідження було здійснене шляхом використання сукупності і загальнонаукових методів: опису – для фіксації необхідних ознак об'єкта дослідження, тобто Подільського губревтрибуналу як базису для подальших

наукових висновків; аналізу та синтезу – для розчленування предмета дослідження на структурні частини тобто окремі сторони, аспекти діяльності Подільського губревтрибуналу з метою ґрунтовного, глибокого, всебічного їх вивчення та відповідно формування цілісного наукового уявлення про роботу означеного трибунального суду; за допомогою методів індукції та дедукції, на основі аналізу науково-історичних фактів, були виявлені сутнісні ознаки, притаманні Подільському губревтрибуналу та особливості визначені його регіональним становищем. Статистичний метод дав змогу проаналізувати кількісні показники, що відображали діяльність Подільського губревтрибуналу, особливо в частині аналізу практики реалізації ним судових функцій.

У роботі були використані також спеціальні історичні методи. Серед них вагоме місце належить історико–генетичному методу, за допомогою якого нами було системно та послідовно простежена історія діяльності Подільського губревтрибуналу з відтворенням складових, процесів, ознак, що відображали передумови створення цього спеціального судового органу, його формування та розвитку з відтворенням причинно наслідкових зв'язків.

В дисертації був застосований також історико–порівняльний метод. Його використання дало змогу виокремити та проаналізувати передусім регіональні особливості функціонування Подільського губревтрибуналу. Фактологічну основу дослідження, яка піддавалась безпосередньому порівнянню, складали, зокрема, законодавство та нормативно-правова база, організаційна складова, кадровий склад, матеріально–технічне забезпечення, матеріальне становище співробітників, а також правозастосовча діяльність губревтрибуналу (справи розглянуті в розпорядчих засіданнях по суті, види прийнятих рішень, винесені вироки, засуджені та виправдані особи, категорії справ що перебували в провадженнях та ін.) виражена в кількісних показниках. Просторовий вимір застосування означеного методу охоплював Подільську та інші губернії, а також територію УСРР. Часовий вимір в основному обмежувався досліджуваним періодом. Логічною основою методу в дослідженні виступала аналогія, за допомогою якої порівняння Подільського губревтрибуналу з іншими губревтрибуналами та системою трибунальної юстиції

УСРР відбувалось, виходячи з формальних, відомчих, подібних функцій. Також за допомогою аналогії було визначено подібність сутнісної складової між Подільським губревтрибуналом та іншими репресивними органами, які за іншою формою, однак, виконували спільне завдання боротьби, із використанням проти противників радянської влади позасудових методів та виступаючи одним із засобів утвердження радянської влади. Це, в свою чергу, формувало підґрунтя для виявлення спільних та відмінних ознак між діяльністю Подільського губревтрибуналу та інших губревтрибуналів системи трибунальної юстиції УСРР та інших репресивних органів. Використання історико-типологічного методу дало змогу нам виявити ознаки, які дали підстави систему трибунальних судів УСРР загалом, як і Подільського губревтрибуналу зокрема, типологічно віднести до класових, політично мотивованих, позасудових, репресивних органів. Це підтверджують і застосовані спеціально-юридичні методи. Так, з одного боку, застосувавши формально-юридичний метод, нами було проаналізовано законодавчу та нормативно-правову базу діяльності ревтрибуналів. З іншого боку, шляхом використання соціологічного методу було досліджено практику застосування відповідних законодавчих та нормативно-правових норм в практичній діяльності Подільського губревтрибуналу з реалізації своїх функцій. Проблемно-хронологічний метод дав змогу необхідним чином структурувати зміст дисертації, виокремивши ключові аспекти її вивчення та викласти матеріал дослідження в хронологічній послідовності.

Особливість теми дослідження, яка стосується політики державного терору комуністичного тоталітарного режиму, обумовлює використання відповідного понятійно-термінологічного апарату, в тому числі законодавчої термінології. Зокрема, Закон України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» визначає ревтрибунали як позасудові репресивні органи [150]. Однак, для зручності викладу матеріалу в відповідному історичному контексті та задля виокремлення Подільського губревтрибуналу з-поміж інших репресивних позасудових органів, шляхом застосування формально-юридичного методу, у роботі поряд із цим ми використовували термін «спеціальні

судові органи». Це відповідним чином стосується і інших суміжних термінів, застосовуваних у дисертації.

Окрім загальнонаукових та спеціально-історичних методів, характер досліджуваної проблеми обумовив застосування міждисциплінарного підходу, у процесі формування методологічної основи роботи. Так, зв'язок теми дослідження з іншими суміжними напрямками (теорія держави і права, історія держави і права, історія кримінального права тощо) зумовив формування та використання міждисциплінарних методів з відповідним понятійно-категоріальним апаратом.

Отже, виконання дисертації стало можливим завдяки використанню відповідної теоретико-методологічної бази, яку складають як загальнонаукові принципи та методи дослідження, так і спеціально-історичні й міждисциплінарні методи. Їх застосування дало змогу сформувавши комплексне системне дослідження діяльності Подільського губревтрибуналу в окреслений період. Застосування означеної методології дало змогу повно, всебічно, об'єктивно, комплексно дослідити та систематизувати джерельну базу дослідження, проаналізувати рівень теоретичної розробки проблеми та відповідно упорядкувати історіографію з теми дослідження. Також застосування вказаних методів дало змогу об'єктивно, ґрунтовно, всебічно дослідити різні аспекти та сторони діяльності Подільського губревтрибуналу відповідно до поставленої мети та визначених дослідницьких завдань.

### **Висновки до розділу 1**

Отже, аналіз історіографічних напрацювань з теми дослідження свідчить про відсутність спеціальних, комплексних праць з історії Подільського губревтрибуналу. Так, історіографія радянського періоду характеризується наявністю узагальнюючих та спеціальних праць, в яких історія ревтрибуналів досліджувалась в загальнодержавному масштабі, тобто як один із державно-правових інститутів з тенденційним, необ'єктивним, ідеологічно та політично обумовленим викладом матеріалу. Розпад СРСР дав поштовх до появи якісно нових досліджень на основі введення в науковий обіг значної кількості розсекречених

архівних матеріалів, з застосуванням сучасних та різнопланових теоретико-методологічних засад. Також з цього часу ревтрибунали поставали не лише як об'єкт та предмет досліджень з історії держави і права, а й як складова радянської репресивної системи. Відзначаючи важливий внесок передусім подільських краєзнавців в наукову розробку досліджуваної теми та інших істориків, які досліджували історію трибунальних судів, варто вказати на відсутність спеціальних, всебічних, комплексних досліджень з історії Подільського губревтрибуналу.

Окрім історіографічних напрацювань, дисертація була виконана із застосуванням значного масиву різнотипних та різнопланових джерел – як неопублікованих, так і опублікованих, які дали змогу провести глибоке та ґрунтовне дослідження, надавши необхідної репрезентативності сформованим науковим висновкам. Науковий характер роботи визначається також використанням окресленого теоретико-методологічного інструментарію, а саме сучасних методологічних підходів та принципів історичного пізнання, а також загальнонаукових, спеціально-історичних та міждисциплінарних методів дослідження з відповідним понятійно-категоріальним апаратом.

## Розділ 2.

### ПОДІЛЬСЬКИЙ ГУБРЕВТРИБУНАЛ В СИСТЕМІ РЕПРЕСИВНО-КАРАЛЬНИХ ОРГАНІВ

#### 2.1 Концептуальні засади та нормативне забезпечення функціонування ревтрибуналів в УСРР

При організації державної влади більшовики опирались на теоретичні настанови К. Маркса, який стверджував, що не можна використовувати старі закони в процесі побудови нового суспільного ладу [232, с. 256]. Ідеологія марксизму-ленінізму передбачала, що робітничий клас, прийшовши до влади, не може просто пристосувати існуючий державний апарат для реалізації власних цілей, а повинен зламати «бюрократично-військову машину» і відповідно «змести вщент» старий судовий апарат [153, с. 90; 183, с. 163; 197, с. 172]. Замість нього передбачалось створити новий, який складатиметься з робітників і службовців і виражатиме інтереси «пригноблених», «експлуатованих» класів, тобто робітників та селян [141, с. 109]. Одночасно передбачалось ліквідувати усі атрибути старого державного ладу, якими були чиновницький апарат, армія, поліція та особливо суд, який, на думку В. Леніна, був ще більш складним та більш «тонким» знаряддям «придушення експлуатованих» [174, с. 270]. Тому вже першими законодавчими актами радянської влади було ліквідовано правоохоронні, в тому числі і судові органи дорадянського періоду.

За словами відомого теоретика радянського права П. Стучки «пролетарська революція є нещадним руйнівником існуючого державного та суспільного ладу» [253, с. 210]. Тому, як і в Радянській Росії, за висловом В. Леніна «не реформуючи старий суд, одразу віддали його на злам» [174, с. 270]. Декретом РНК УСРР «Про суд», затвердженим 14 лютого 1919 р. на території України були ліквідовані всі судові установи, що існували тут до утвердження радянської влади (генеральний суд, судові палати, окружні суди, мирові судді, з'їзди мирових суддів, військові, морські, волосні та ін). Також були ліквідовані всі установи та організації, що функціонували при них (прокурорський нагляд, нотаріат, присяжна і приватна

адвокатура, інститути судових слідчих та судових приставів та ін). Натомість, було створено систему народних судів і надзвичайних судових органів, які подібно до судових органів періоду Великої французької революції отримали назву «революційні трибунали» [144, с. 155; 158, с. 246]. Законодавчою основою для їх створення став так званий Декрет про суд №1, затверджений 22 листопада 1917 р. в Радянській Росії [143, с. 125-126]. Варто зауважити, що вперше ревтрибунали в Україні були створені постановою Народного секретаріату УСРР, затвердженою ЦВК Рад України 4 січня 1918 р. Однак, з огляду на військово-політичну ситуацію в Україні, в той час не набули поширення. Ревтрибунали мали тимчасовий характер та уособлювали собою спеціальний судовий орган з розгляду та вирішення особливої категорії справ щодо особливо небезпечних злочинів [329, с. 68].

Розглядаючи нормативно-правові засади організації та функціонування ревтрибуналів, варто враховувати, що в правовому відношенні проголошена як незалежна та суверенна держава УСРР фактично являла собою автономію, по суті, унітарної РСФРР [443, с. 6]. Тому не дивно, що ревтрибунали УСРР виконували ті ж завдання і були організовані на тих же засадах, що і в РСФРР, однак зі своїми особливостями [380, с. 24]. Організація ревтрибуналів та судочинство в них, в основному, регулювались «Тимчасовим положенням про народні суди і революційні трибунали», затвердженим 14 лютого 1919 р. вищезгаданим декретом РНК УСРР «Про суд». Згідно з положенням, уся судова влада на території радянської України належала народним судам і ревтрибуналам. Ревтрибунали створювались з розрахунку не менше одного на губернію. Право винесення вироків з кримінальних справ і рішень з цивільних справ належало лише означеним судовим органам. Однак, наголошувалось, що в особливо важливих справах, які вимагають невідкладного вирішення, ВУНК надається право винесення вироків з доведенням про це, у кожному окремому випадку, до відома ревтрибуналів [138, с. 156; 144, с. 155]. Таким чином, в окремих випадках ВУНК наділялись правом виносити вирок в позасудовому порядку.

Ревтрибунали як спеціальні судові органи мали обмежену, особливу та нечітко визначену підсудність. Їм були підсудні справи про: 1) контрреволюцію; 2)

державну зраду 3) шигунство; 4) посадові злочини і саботаж; 5) спекуляцію; 6) інші справи, передані на розгляд трибуналів постановами губвиконкому [114, арк. 56; 138, с. 156-157]. Варто додати, що справи щодо посадових злочинів та спекуляції могли передаватись ревтрибуналами в народні суди [439, с. 168]. Зауважимо, що означений перелік не був вичерпним і змінювався радянським законодавством у міру потреби. В подальшому було прийнято ряд нормативно-правових актів, які розширювали та уточнювали підсудність ревтрибуналів, включаючи бандитизм, розбійництво, пограбування, розкрадання та інші злочини [69, арк. 203; 145, с. 146-147; 215, с. 43; 245, с. 60, 63; 259, с. 674].

Процесуальний порядок розгляду справ ревтрибуналами мало чим відрізнявся від процесуального порядку функціонування народних судів (на відміну від РСФРР, де було встановлено спрощений процес в ревтрибуналах на відміну від ревтрибуналів УСРР та нарсудів) [134, с. 167, 240; 299, с. 49-50]. Так, на етапі, коли слідство було закінчене, ревтрибунал в розпорядчому засіданні міг постановити: 1) про припинення справи за відсутністю складу злочину, за наявністю законних підстав щодо некараності або за недостатністю доказів; 2) про прийняття справи до судового розгляду; 3) про направлення справи на додаткове розслідування [138, с. 158]. Циркуляром НКЮ УСРР №39 підкреслювалось, що передача справи для судового розгляду можлива була лише за умов, якщо ревтрибунал визнавав справу достатньо повно розслідуваною, були підстави для пред'явлення обвинувачення і дії обвинуваченого містили склад злочину [348, с. 154].

Зауважимо, що питання про винність особи у вчиненні злочину вирішувалось саме на стадії розслідування справи, а постанова про притягнення як обвинуваченого, винесена оснарслідчим, по суті, тлумачилась як вирок [407, с. 444]. Таким чином актуалізовувалась проблема забезпечення прав підозрюваного та обвинуваченого з боку оснарслідчих. Однак їх дотримання органами дізнання та слідства, в значній мірі, нівелювались відсутністю органів прокуратури, які були створені пізніше. До того ж, жодних подібних органів не було, як в плані нагляду за органами досудового слідства та дізнання, так і щодо підтримання державного обвинувачення в ревтрибуналах [452, с. 157]. Хоча трибунальні обвинувачі, згідно з



інструкцією НКЮ УСРР від 12 травня 1919 р. були зобов'язані, зокрема, давати висновки про повноту проведеного розслідування та про направлення справи для дослідження, а також спільно з контрольно-слідчим підвідділом юрвідділу губвиконкому здійснювати нагляд за діяльністю оскаржуваних. Все ж, на практиці, означені функції виконував лише НКЮ УСРР та його місцеві органи [439, с. 124-125]. Загалом, наявність децентралізованої системи органів, що здійснювали нагляд за законністю, негативно позначалось на роботі не лише ревтрибуналів, а й усієї правоохоронної системи [435, с. 11].

Щодо стадії судового провадження, то, при розгляді справ, ревтрибунал не був обмежений щодо способів відкриття істини. Варто визнати наявність окремих демократичних принципів судочинства, зокрема, гласності та відкритості судового процесу, адже ревтрибунали розглядали справи публічно в складі п'яти членів (з березня 1920 р. – трьох членів). Однак, у виняткових випадках, розгляд відбувався в закритих засіданнях. При цьому вирок оголошувались публічно. Справи розглядались за участі представників обвинувачення та захисту, тобто був реалізований принцип змагальності судового процесу та, в цій частині, забезпечено право обвинуваченого на захист. При вирішенні справ щодо винуватості та оцінці доказів революційні трибунали керувались внутрішнім переконанням.

Встановлювались й інші складові процедури судового розгляду. Зокрема, циркуляром НКЮ УСРР від 8 червня 1919 р. «Про нагляд за правомірністю вироків» встановлювалась, зокрема, необхідність ведення протоколу засідань із зазначенням складу ревтрибуналу, участі сторін, визнання чи невизнання підсудним своєї вини, короткий виклад свідчень свідків, надання останнього слова підсудному, про необхідність передачі копій вироків ревтрибуналів та обвинувальних актів в Верховний ревтрибунал. Ревтрибунали були зобов'язані роз'яснювати обвинуваченому право на оскарження вироку та порядок його реалізації [305, с. 120-121; 439, с. 124-125]. Також встановлювались: безперервність розгляду справи, незмінність складу суду, надання останнього слова підсудному, таємниця нарадчої кімнати тощо (циркуляр НКЮ УСРР від 15 листопада 1920 р.). Був реалізований

принцип вибору мови (російської або української), однак лише підсудним у процесі судового слідства [348, с. 136, 155-156].

Щодо призначення покарань, зауважимо, що в досліджуваній період система покарань містилась в окремих інструкціях, декретах, постановах, а не зосереджувалась в одному нормативному акті [433, с. 3]. Саме ними повинні були керуватись ревтрибунали, особливо в частині визначення найбільшої та найменшої міри покарання, оскільки, радянське законодавство не передбачало детально встановленої системи покарань за різні види злочинів [322, с. 266]. У тих законах, які містили чітко визначені диспозиції санкції, переважно йшлося, лише в загальній формі, про загрозу кримінального покарання за здійснення певного діяння, що повинно було зовні свідчити про високу свідомість радянського суду [455, с. 42]. З огляду на це, при призначенні покарань ревтрибунали повинні були, в першу чергу, керуватись інтересами «соціалістичної революції» і лише в наступну чергу «соціалістичною правосвідомістю» [138, с. 158-159].

«Революційна совість» суддів виступала як основний і вирішальний чинник при визначенні покарання. Таким чином, ревтрибунали, в дусі прийнятої та законодавчо закріпленої «революційної правотворчості» «трудящих мас», в процесі безпосередньої боротьби зі злочинністю створювали норми права на місцях, у тому числі і ті, що визначали види покарань [455, с. 42, 183]. При цьому злочинність діяння ревтрибунали також визначали самостійно.

Нарком юстиції РСФРР П. Стучка, висувуючи ідею створення ревтрибуналів, відзначав, що коли, під час революції, потрібно позбутись її противників, є лише один спосіб – ревтрибунал, що керується лише своєю політичною совістю, а не «лицемірним» посиленням на законність [366]. При цьому, на думку вождя більшовиків, судити на основі «революційної правосвідомості трудящих класів» міг кожен [172, с. 169]. Завідувач карального відділу НКЮ РСФРР Л. Саврасов в 1919 р. теж відзначав, що революційна правосвідомість членів ревтрибуналів не зв'язана жодними нормами та кодексами [243, с. 75]. Таким чином, в перші роки існування радянської влади діяльність ревтрибуналів, як і інших місцевих судових органів, базувалась на широкій правотворчості [391, с. 530].

Таку позицію більшовиків поділяли не всі представники державного апарату. Зокрема, лівий есер А. Шрейдер, який свого часу був заступником народного комісара юстиції РСФРР зазначав, що форми відправлення правосуддя повинні бути чітко закріплені. Поняття ж «правосвідомості при всій своїй удаваній ясності мимоволі невизначено» [370, с. 97]. Радянський державний діяч В. Оболенський, виступаючи на VIII з'їзді РКП(б) в березні 1919 р., з цього приводу зазначав, що при встановленні відповідальності посадових осіб «ніхто не знає в чому полягає «революційна правосвідомість» [137, с. 309]. Член колегії НКЮ РСФРР М. Козловський на III Всеросійському з'їзді діячів радянської юстиції в червні 1920 р. акцентував увагу присутніх на неприпустимості ситуації, в якій кожен суддя вирішує справи «реагуючи на них по своєму». При цьому за одні і ті ж види злочинів призначались суттєво різні покарання. Через це, при вирішенні справ спостерігалась «різноманітність» та «плутанина» [240, с. 73-74]. Ще раніше, член колегії НКЮ РСФРР Д. Курський на XXII Всеросійському з'їзді областних і губернських комісарів юстиції РСФРР в липні 1918 р. запропонував кодифікувати ряд кримінальних норм [239, с. 9-10]. Хоча в той же час наголошував на необхідності не порушувати правотворчість суду [168, с. 30].

Співробітники ревтрибуналів, в свою чергу, навпаки виступали категорично проти кодифікації кримінальних норм. Так, в 1920 р. з'їзд діячів ревтрибуналів РСФРР виступив проти видання особливого кримінального кодексу, що зв'язував би суд своїми нормами [401, с. 39]. Більше того, деякі з них вважали, що створення кримінального кодексу суперечило б самій природі «пролетарського» права [291, с. 221]. Прикметно, що подібні погляди зберігались аж до введення КК. Так, при обговоренні проекту КК РСФРР, в травні 1922 р. деякі члени ВЦВК виступили проти кодифікації норм, що регламентували контрреволюційні злочини, вважаючи, що до остаточного утвердження радянської влади, боротьбу з означеними злочинами потрібно організувати не за допомогою закону, а «відкритим насиллям» [391, с. 535].

При визначенні ступеня вини й міри покарання передусім враховувався соціальний стан підсудного та його «класова» приналежність. Норми законодавства

вказували на необхідність послаблювати покарання щодо осіб «пролетарського» походження та посилювати щодо «імущого класу» [434, с. 75]. В цьому проявлявся класовий та репресивний характер ревтрибуналів.

«Тимчасове положення про народні суди і революційні трибунали» не передбачало права на оскарження вироків ревтрибуналів. Таке право, хоч і у вигляді оскарження рішення лише в касаційному порядку, з'явилося лише після створення Верховного касаційного суду 16 квітня 1919 р., який 6 квітня 1921 р. був реорганізований в Верховний касаційний трибунал. Верховний касаційний суд скасовував оскаржений вирок у разі істотного порушення закону, в разі явної несправедливості винесеного вироку та в разі порушення «загальних основ правильного судочинства» [220, с. 165-166; 245, с. 51]. Після подачі касаційної скарги виконання вироку призупинялось ревтрибуналом, за винятком окремої категорії справ та за визначених умов [134, с. 168; 138, с. 158-159; 203, с. 391-392].

Разом з тим, вищезгадані декрет «Про суд» та «Тимчасове положення про народі суди та революційні трибунали» не могли охопити всю багатогранність необхідних матеріально-правових та процесуальних кримінальних норм. Тому, вслід за ними було прийнято ряд інших нормативних актів, що доповнювали та уточнювали попередні [134, с. 18; 152; 263, с. 637-641]. Для розуміння масштабу правотворчої діяльності в означений період зазначимо, що лише в першій половині 1919 р. було прийнято більше 600 нормативно-правових актів, значна частина яких передбачала кримінальну відповідальність за їх порушення [404, с. 12].

Згодом, з 15 та 20 вересня 1922 р. набули чинності Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекси УСРР відповідно [259; 260]. Вони змінили, доповнили та систематизували усі видані до цього часу радянські кримінально-правові та процесуальні норми (за окремими винятками), які, серед іншого, регулювали діяльність ревтрибуналів. Не дивно, що КПК УСРР цілком корелювався з КПК РСФРР [299, с. 52].

На відміну від попередніх законоположень для ревтрибуналів, КПК УСРР допускав спрощений порядок розгляду справ, при якому об'єм та межі судового розслідування, як і участь сторін, в значній мірі обмежувались. Відповідно суттєво

скорочувались і процесуальні гарантії [299, с. 46-48]. Справи, окрім того, могли розглядатись без допуску обвинувачів та захисників [259, с. 715-716]. Щодо застосування санкцій то революційні трибунали в якості найвищої міри покарання могли як і раніше призначати вищу міру покарання у вигляді розстрілу, за винятком осіб, яким не виповнилося 18 років та вагітних жінок [111, арк. 114; 260, с. 564].

Отже, після захоплення влади більшовиками, вони, відповідно до марксистських ідеологічних установок, практично повністю ліквідували державно-правову систему, яка існувала до того, включаючи судові органи. Натомість в Україні, за зразком радянської Росії, була створена практично аналогічна судова система, ключовим елементом якої, поряд з народними судами та іншими судовими органами, були ревтрибунали. Їх завдання полягало в розгляді справ щодо особливо небезпечних злочинів. Визначаючи нормативно-правові засади організації та діяльності ревтрибуналів більшовики опирались, передусім на принципи революційної законності. Так, невизначена підсудність, нечіткі формулювання кримінально-правових норм, відсутність кодифікованого та розвиненого кримінального законодавства та, як наслідок, довільна правотворчість суду, включаючи самовільне визначення злочинності діянь та санкцій, передбачали широку судову дискрецію ревтрибуналів. Це в умовах політизованого та «класового» їх характеру (зокрема необхідність враховувати «класову» належність обвинуваченого при вирішенні справ) порушувало принцип справедливого суду, рівності всіх перед законом та судом, вказувало на їх репресивний та позасудовий характер. Щоправда, до моменту прийняття КПК УСРР, можна стверджувати про наявність в судовому процесі окремих ознак демократизму судочинства, що проявлялось, зокрема, в: гласності та відкритості судового процесу; змагальності сторін; забезпеченні права на захист; наявності права на оскарження вироку в касаційному порядку, хоча й зі встановленими законодавством обмеженнями.

## 2.2 Становлення та організаційні трансформації Подільського губревтрибуналу

З окупацією більшовицькими військами м. Вінниці в березні 1919 р. тут розпочалося створення місцевих органів радянської влади. Зокрема, був сформований губернський революційний комітет, на юридичну колегію якого, серед іншого, покладалось завдання організації Подільського губревтрибуналу [386, с. 56]. Фактично губревтрибунал розпочав свою роботу з 9 квітня 1919 р., коли була організована його канцелярія [115, арк. 52].

Загалом, процес створення та організації Подільського губревтрибуналу відбувався у складних умовах. Вони були окреслені Подільською губекономнаradoю на початку 1919 р. та полягали: в нестачі знань і «революційного досвіду»; не налагодженістю зв'язку з центральними органами влади; складністю проблем у господарських галузях нового будівництва, що зміщували на задній план органи юстиції; гостроті форм громадянської війни і відсутністю необхідних кадрів [206, с. 401].

Попри складні умови роботи губревтрибунал все ж функціонував, при цьому завантаженість його справами потісно зростала. Так, якщо в травні 1919 р. планувалось розглянути 24 справи [115, арк. 40-41]. то в липні уже 36 [116, арк. 48]. Із 36 справ запланованих на липень, а саме з 11 липня по 8 серпня 1919 р., було вирішено лише 15 справ, тобто менше ніж половину із того, що було заплановано [115, арк. 194-194зв.]. Як наслідок збільшувалась кількість незавершених проваджень, нараховуючи на 1 серпня 1919 р. уже 55 справ. Це при тому, що не всі справи губревтрибунал приймав для розгляду по суті. Загалом, до 1 серпня в губревтрибунал надійшло 166 справ. Із них 27 було припинено, а 22 – направлено по підсудності [115, арк. 140зв.].

Незважаючи на те, що ревтрибунали, за первинною ідеєю законодавця, створювались виключно для розгляду справ щодо контрреволюційних та найбільш небезпечних злочинів, на Поділлі спостерігалась інша тенденція [350, с. 25]. За характером вирішених справ губревтрибунал нагадував більше народний суд, ніж спеціальний судовий орган з особливою підсудністю. Зокрема, із 24 проваджень,

запланованих на розгляд в розпорядчому засіданні на травень 1919 р., лише 1 справа мала контрреволюційну спрямованість, натомість 14 справ стосувались загальної підсудності (пограбування, вбивство, розбій), 8 проваджень мали посадовий характер, 1 справа стосувалась спекуляції [115, арк. 40-41].

Така ж тенденція зберігалась у подальшому. Зокрема, із справ, розглянутих губревтрибуналом за період з 11 липня по 8 серпня 1919 р., лише 2 мали контрреволюційну спрямованість, 10 стосувались вбивства та розбою, 3 справи мали посадовий характер [115, арк. 194-194зв.]. При цьому, на Поділлі за квітень-серпень 1919 р. відбулось 12 повстань проти радянської влади [311, с. 100].

Підсумовуючи вищезазначене, можна погодитись зі словами Д. Курського, який стверджував, що на початковому етапі формування радянської судової системи ревтрибунали, поруч із народними судами, були паралельними судовими органами та не виконували своєї основної функції [167, с. 244; 169, с. 86]. Не випадково В. Ленін, ще в 1918 р. відзначав, що «наші народні та революційні суди непомірно, неймовірно слабкі» [182, с. 197]. Подібні тенденції спостерігались і в інших губерніях України, що цілком підтверджує статистика розгляду справ, що знаходились у віданні Донецького губревтрибуналу, серед яких значна кількість справ загальної підсудності [356, с. 130]. На думку Я. Бермана, який свого часу був очільником Московського ревтрибуналу, основними причинами такого становища була відсутність на цей момент інших судів та прагнення ревтрибуналів самовільно розширити власну компетенцію [132, с. 50-51]. Співробітник НКЮ РСФРР А. Лунін до таких причин справедливо зараховував й нечітко визначену підсудність ревтрибуналів [195, с. 5].

Щодо Подільського губревтрибуналу, то тут, окрім вищезазначених причин, додавались й інші. Зокрема, наявність незначної кількості проваджень щодо особливо небезпечних злочинів була обумовлена зосередженням репресивної політики в регіоні головним чином в губНК. Адже умови військово-політичного характеру не дозволяли ревтрибуналам «швидко» та «належним чином» розглядати справи. В такій ситуації останні фактично перетворювались на підсобний судовий орган з особливою підсудністю [388, с. 742]. Це цілком підтверджують результати

перевірки вінницької в'язниці спеціально створеною комісією, відображені в протоколі від 5 червня 1919 р.. В ньому йшлося про те, що із 218 ув'язнених лише 18 були засуджені губревтрибуналом, ще 7 рахувались за колегією оснарслідчих при губревтрибуналі. В той же час більше 80 осіб було ув'язнено за рішеннями губНК [115, арк. 82-84].

Складнощі початкового періоду негативно позначились і на роботі слідчих ревтрибуналу. Упродовж перших двох місяців так і не вдалося сформувати повноцінний склад органів слідства. При слідчій колегії Подільського губревтрибуналу функціонувало лише 5 камер, хоча планувалось відкрити 25 [115, арк. 73]. Станом на 11 червня 1919 р. оснарслідчі розглянули лише 25 проваджень. При цьому слідство велось повільно та з порушенням законодавства, оскільки оснарслідчі не складали обвинувальні акти [115, арк. 187-187зв.]. Повільність в роботі колегії призводила до того, що оснарслідчі не встигали розслідувати усі справи, через що кількість незавершених слідчих проваджень постійно накопичувалась, нараховуючи на 1 серпня 1919 р. уже 55 справ, тобто вдвічі більше ніж за два місяці до того [115, арк. 140зв.].

Загалом, короткий період існування радянської влади на Поділлі в 1919 р. не дав змогу більшовикам організувати діяльність губревтрибуналу належним чином. Вже в серпні 1919 р. об'єднані сили Директорії УНР і УГА звільнили територію губернії від більшовиків, внаслідок чого припинили свою діяльність будь-які органи радянської влади [357, с. 215]. Це тривало до січня 1920 р., коли частини Червоної армії знову окупували частину Подільської губернії, захопивши Вінницю, Жмеринку, Літин, Летичів і Стару Синяву [208, с. 306-307]. На захоплених територіях, за постановою Всеукраїнського революційного комітету від 26 січня 1920 р., набували чинності всі декрети, циркуляри та інструкції НКЮ УСРР, видані з 15 лютого 1919 р. Фактично з цього часу була відновлена й діяльність ревтрибуналів в УСРР. При цьому, зважаючи на складну військово-політичну ситуацію в республіці, була значно спрощена їх структура. Зокрема, декретом РНК УСРР від 4 березня 1920 р. колегіям ревтрибуналів дозволялось розглядати справи в складі лише 3 членів [305, с. 113]. Вирізнялась особливостями і каральна політика ревтрибуналів в



радянській Україні. Тут, на відміну від радянської Росії, було збережено розстріл як найвищу міру покарання, яку могли виносити ГубНК і ревтрибунали. Неможливість ліквідації смертної кари обумовлювалась більшовиками складними умовами військово-політичного характеру [212, с. 13]. Окрім цього, 22 квітня 1920 р. НКЮ УСРР видав циркуляр, згідно з яким в УСРР було скасовано такий вид покарання як «тюремне ув'язнення», замінивши його примусовими роботами з позбавленням волі [348, с. 148].

До травня 1920 року ревтрибунали були організовані в усіх губерніях УСРР, в тому числі й Подільській [134, с. 37]. Про це губернський відділ юстиції Подільського губревкому повідомляв у телеграмі від 8 квітня 1920 р [2, арк. 2]. На жаль, маємо мало відомостей про те, як була організована робота губревтрибуналу в установчий період, оскільки НКЮ УСРР, звітуючи на IV з'їзді Рад УСРР (16-20 травня 1920 р.), відзначав відсутність інформації щодо діяльності губревтрибуналів у більшості губерній [204, с 9]. Відомо лише, що, згідно з декретом Всеукрревкому, судові органи УСРР в означений період переглядали провадження, започатковані в дорадянських судових органах, ліквідованих декретом «Про суд» від 14 лютого 1919 р [273, с. 41].

В цьому ж руслі проводив свою роботу й Подільський губревтрибунал. Здебільш, він приймав та переглядав справи, передані йому ліквідаційною комісією, тобто ті, які залишились незавершеними, перебуваючи у провадженні ліквідованих судових органів Директорії УНР. Загалом, за період з лютого по березень 1920 р. ліквідаційною комісією було передано щонайменше 136 таких кримінальних справ. Невідомо, якого характеру були означені справи, проте, зауважимо, що провадження політичного та релігійного спрямування Всеукрревком УСРР наказував припиняти [120, арк. 7зв., 8, 10, 11-11зв., 18, 21].

Вчергове роботу Подільського губревтрибуналу було припинено внаслідок звільнення спільними зусиллями польської армії та військ УНР території Подільської губернії від більшовиків 29 квітня 1920 р. і відновлено 19 червня 1920 р. з поверненням більшовицьких військ [385, с. 121; 386, с. 72]. Щоправда, через брак кадрів, матеріально-технічну незабезпеченість та відсутність законодавчих

матеріалів його діяльність певний час була номінальною [2, арк. 14, 27]. За словами М. Ровинського, відрядженого НКЮ УСРР із Харкова для зайняття посади голови слідчої колегії Подільського губревтрибуналу, останній «як важливий державний орган в цей час не користувався авторитетом» [2, арк. 10, 27].

З огляду на військово-політичну ситуацію в губернії, у вересні цього року губревтрибунал, як і інші місцеві органи влади, був евакуйований в м. Гайсин [7, арк. 15-16]. В період евакуації він фактично не функціонував, оскільки в жовтні місяці в судових засіданнях не було розглянуто жодної справи, а в листопаді лише дві [7, арк. 29]. Все ж, і після цього та після реевакуації до Вінниці наприкінці листопада цього ж року виконувати свої функції губревтрибунал був не в змозі, передусім через кадрові проблеми [7, арк. 48, 61].

Результатом фактичної бездіяльності губревтрибуналу та інших судових органів були «ексцеси» та «самосуди», що в свою чергу призводили до антирадянських настроїв та повстань проти радянської влади з боку місцевого населення. З огляду на це, НКЮ УСРР в грудні 1920 р. «категорично» вказав Подільському губвідділу юстиції посилити роботу губревтрибуналу, в тому числі і в повітах, для чого увійти в контакт з губНК та іншими органами [7, арк. 5]. Незважаючи на означені вказівки, в подальшому, а саме за грудень 1920 – січень 1921 жодної справи губревтрибуналом в судових засіданнях розглянуто не було. Як повідомляв завідувач губвідділу юстиції, причиною цього була реевакуація та робота щодо відновлення діяльності губревтрибуналу [7, арк. 29]. Таким чином, варто констатувати обмежену репресивну діяльність Подільського губревтрибуналу в 1920 р., так як він, передусім з огляду на військово-політичну ситуацію в регіоні, кадрову, матеріально-технічну незабезпеченість функціонував нетривалий час. Це підтверджує і фактична відсутність оскаржених вироків. Так, протягом 1920 р. Верховний касаційний суд розглянув 429 оскаржених в касаційному порядку справ. Із них скасував 168 вироків [322, с. 267]. Проаналізувавши один із описів архівного фонду ЦДАВО України, який містить перелік оскаржуваних проваджень на вирокі губревтрибуналів за вказаний рік, варто констатувати, що із 429 скарг лише 1 була подана на вирок Подільського губревтрибуналу. Для порівняння, упродовж

означеного періоду значно активнішою була репресивна діяльність Подільської губНК, яка за цей же час лише розстріляла 59 осіб [438, с. 158].

Для функціонування губревтрибуналу у наступному 1921 р., особливо в першій його половині, залишалась актуальною кадрова незабезпеченість, про що свідчили періодичні звіти голови губревтрибуналу [47, арк. 7; 80, арк. 5зв., 7, 22-22зв., 48-49]. Через те, що справи нікому було розслідувати, вони затягувались на тривалий час. Відповідно підслідні, яким було обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, змушені були тривалий час перебувати під арештом [7, арк. 27]. Уповільнювався також розгляд справ в судових засіданнях, що мало наслідком накопичення незавершених проваджень, яких на початок березня 1921 р. нараховувалось 241 [80, арк. 5-5зв.]. Не було можливості сформувати і виїзні сесії для розгляду справ у повітах [80, арк. 22-22зв., 49]. Зокрема, в Кам'янецькому та Проскурівському повітах в березні 1921 р. були завершені слідством справи, але через відсутність виїзних сесій не були розглянуті в судових засіданнях [80, арк. 5-5зв., 22-22зв.]. Виїзні сесії відділення губревтрибуналу з дезертирства в цей час також майже не працювали, незважаючи на гостру необхідність в їх організації [80, арк. 5-5зв.].

Негативно на роботі губревтрибуналу позначилось і скорочення контингенту військовослужбовців в УСРР в означений період. Адже, поряд із цим, відбулося скорочення кількості особового складу конвойних команд [205, с. 12]. Як наслідок, в квітні актуалізувалась проблема відсутності охорони при губревтрибуналі та супроводжуючого конвою. Це загрожувало повним припиненням його роботи. Тому певний час губревтрибунал функціонував взагалі без варти [80, арк. 26, 29, 37].

Підсумовуючи вищезначені «надзвичайно важкі і навіть катастрофічні» умови роботи Подільського губревтрибуналу зауважимо, що за оцінкою НКЮ УСРР вони були характерні і для інших губревтрибуналів УСРР в першому півріччі 1921 р [205, с. 5]. Разом з тим, Подільський ревтрибунал все ж функціонував і навіть дещо активізував свою діяльність після реевакуації до м. Вінниці, що підтверджується статистикою здійснення правосуддя. Так, якщо в грудні 1920 р. губревтрибунал не розглянув жодної справи по суті, а лише 5 – в розпорядчих

засіданнях, то в січні 1921 р. уже було розглянуто 74 справи в розпорядчих засіданнях, хоча й досі судові засідання не відбувались [7, арк. 72зв.]. В подальшому інтенсивність роботи губревтрибуналу зросла, що підтверджується кількістю проведених судових засідань. Так, за лютий 1921 р. відбулось 57 розпорядчих та 9 судових засідань, за результатами яких, однак, не винесено жодного смертного вироку [7, арк. 29, 72зв.].

Зауважимо, що в означеній тенденції провадження судичинства губревтрибуналом цілком збігалися із загальнодержавними. Так, за перше півріччя 1921 р. кількість судових справ, розглянутих по суті, складала 9,6% усіх проваджень розглянутих Подільським губревтрибуналом, що цілком корелювалось із загальноукраїнськими (9,3%) показниками (за винятком Сумського та Київського, інформація щодо яких була відсутня) [251, с. 8]. Не вирізнялися суттєво й абсолютні показники. Зокрема, кожен губревтрибунал УСРР за першу половину 1921 р. розглянув в судових засіданнях в середньому близько 79 справ (статистика не охоплювала Київський та Сумський губревтрибунали) [205, с. 37]. В Подільському губревтрибуналі за цей же час відбулось 74 судових засідання [79, арк. 27-27а].

Водночас, відсоток завершених справ Подільського губревтрибуналу був дещо більшим, ніж в губревтрибуналах УСРР загалом. Так, виходячи з статистичних даних за перше півріччя 1921 р. в губревтрибунал надійшло 1049 справ, із яких було завершено 770, тобто 73%. Аналогічний загальнодержавний показник по губревтрибуналах УСРР становив 64% [7, арк. 248; 251, с. 7]. Водночас губревтрибунал не встигав розглядати усі справи, через що кількість накопичених незавершених проваджень збільшувалася кожного місяця. Так, на 1 січня 1921 р. в губревтрибуналі залишалось 97 незавершених справ, на 1 квітня – 218, а на 1 жовтня цього ж року їх було уже 396 [7, арк. 248; 80, арк. 22-22зв.]

Щодо кількості засуджених, то в даному аспекті судова діяльність губревтрибуналу також не вирізнялась з-поміж інших губревтрибуналів. Так, згідно з статистичними даними за перше півріччя 1921 р. кожен губревтрибунал УСРР засудив в середньому 138 осіб. Подільським губревтрибуналом за цей же період було засуджено 140 осіб [246, с. 10].

Водночас, варто констатувати дещо м'якшу каральну політику Подільського губревтрибуналу, в порівнянні з загальнодержавними показниками, щодо кількості смертних вироків. Якщо загалом в УСРР за першу половину 1921 р. серед осіб, засуджених ревтрибуналами, смертний вирок отримали 14%, то Подільський губревтрибунал за цей же період застосував найвищу міру покарання лише до 15 обвинувачених, що становило 3% усіх засуджених [79, арк. 27-27а; 412, с. 71]. При цьому, 11 засудженим до розстрілу означене покарання було замінено позбавленням волі в БУПРі та концтаборі [79, арк. 27-27а]. Однак, на загальному фоні, Подільський ревтрибунал не виглядав найлояльнішим. Упродовж перших 9 місяців 1921 р. його органами було засуджено до розстрілу 12 осіб, в той час, як Одеський губревтрибунал упродовж всього 1921 р. виніс смертний вирок лише для 3 осіб [7, арк. 248; 455, с. 73].

Водночас, репресивна діяльність губревтрибуналу в першій половині 1921 р. була вагомою, навіть у порівнянні із Подільською губНК. Про це, зокрема, свідчить кількість ув'язнених означеними органами, що утримувались в місцях позбавлення волі. Наприклад, на 1 березня 1921 р. із 202 засуджених, що перебували в Вінницькому будинку примусових робіт, 71 особа рахувалась за губревтрибуналом, 57 – за губНК, 45 – за реввійськтрибуналом, а інші за іншими органами [5, арк. 12]. Розуміємо також, що при цьому органи губНК могли ухвалювати більше смертельних вироків.

Проте, в подальшому співвідношення кількості ув'язнених змінилось на користь губНК. Так, на 15 липня із 175 ув'язнених, що перебували у виправній установі, 29 рахувались за губревтрибуналом, 68 за губНК, а решта за іншими органами [5, арк. 31-38зв.]. Згодом репресивна діяльність губНК ще більше посилюється і на 15 серпня 1921 р. в місцях ув'язнення Подільської губернії перебувало 44 засуджених губревтрибуналом осіб та 405 осіб – за постановами губНК [4, арк. 29]. При цьому, кількість смертних вироків винесених губревтрибуналом та розстрільних постанов губНК в свою чергу демонстрували абсолютно незпівставні дані. Якщо за перші 9 місяців 1921 р. губревтрибунал виніс

12 смертних вироків, то Подільська губНК за весь 1921 р. розстріляла 607 осіб [7, арк. 248; 438, с. 182].

Домінування ВУНК в проведенні репресій спостерігалось не лише в Подільській губернії. Приклад Харківської губернії також доводить, що саме місцеві органи ВУНК, а не губревтрибунал, реалізовували, переважно, політику «червоного терору» в регіоні [453, с. 101]. Означені дані є показовими для розуміння місця ревтрибуналів в радянському репресивно-каральному механізмі та свідчать про їх другорядну роль у проведенні репресій не лише на Поділлі, а й в УСРР загалом. Адже органи ВУНК зосереджували у собі як слідчі, так і судові функції, та самовільно вирішували більшість справ щодо особливо небезпечних злочинів. Як наслідок, ревтрибуналу залишалось розглядати інші справи, що нерідко викликало невдоволення трибунальних службовців. Так, оснарслідчий Кам'янець-Подільського повіту в березні 1921 р. повідомляв, що повітова НК розглядала справи, в тому числі і посадового характеру, які насправді повині були передаватись губревтрибуналу [82, арк. 30]. У ВУНК такі дії традиційно пояснювались військово-політичною ситуацією в країні. Так, голова ВУНК М. Лацис, виступаючи в 1921 р., відзначав, що від звичного порядку функціонування установи, коли вона частину справ передавала, в тому числі, ревтрибуналам, доводилось відступати через посилений контрреволюційний натиск, складне внутрішнє та зовнішнє становище країни [171, с. 25].

Окремо варто проаналізувати вирoki Подільського губревтрибуналу. Так, за період з 1 січня 1921 р. по 1 жовтня 1921 р., тобто за 9 місяців, в Подільський губревтрибунал надійшло 1417 справ. Із них 152 було розглянуто в судових засіданнях, за результатом яких 53 особи (24% усіх підсудних) було виправдано, а 161 підсудного (76%) засуджено. Із засуджених 12 осіб (7%) отримали смертний вирок. За цей же час в губревтрибунал надійшло 7 касаційних скарг, за результатом яких 4 вирoki було відмінено (див. Додаток Б) [7, арк. 248].

Отже, незважаючи на невелику кількість поданих касаційних скарг засудженими, варто констатувати, що більше половини їх було задоволено. І хоча означені дані не є достатньо репрезентативними через незначну кількість касаційних

скарг, зазначимо для порівняння, що в минулому, 1920 р. частка відмінених вироків Верховним касаційним судом становила 39% від усіх поданих касаційних скарг на рішення усіх судових органів. Вищий показник по Подільському губревтрибуналу, таким чином, свідчить про істотні порушення законодавства та схильність губревтрибуналу до винесення більш жорстких вироків в порівнянні з загальнодержавними тенденціями [322, с. 320].

З іншого боку, чверть виправданих обвинувачених вказує на те, що в Подільському губревтрибуналі спостерігалась дещо відмінна тенденція від існуючого погляду (відображеного, зокрема, в наказі ВНК за №48) на ревтрибунали як органи, підсудність яким майже завжди передбачає покарання [151, с. 384].

Однак, це не стосувалось відділу губревтрибуналу по розгляду справ із дезертирства. Тут губревтрибунал виносив переважно обвинувальні вирoki. Зокрема, за період з 1 грудня 1920 р. по 1 квітня 1921 р. відділом було розглянуто 343 справи, за якими було засуджено 279 осіб, тобто 82% усіх обвинувачених. При цьому, варто врахувати, що із усіх засуджених – 109 осіб, тобто 39%, було засуджено умовно [7, арк. 73].

Негативно на роботу Подільського губревтрибуналу впливали й, існуючі на той час, тенденції щодо намагання російської більшовицької влади продемонструвати рівноправну взаємодію, нібито, формально незалежних республік і водночас сформувати централізовану державу [356, с. 131]. На прикладі Подільського губревтрибуналу це проявилось у тому, що 2 травня 1921 р. губревтрибунал повідомив НКЮ УСРР, що ним була отримана телеграма про призупинення виконання смертних вироків та про необхідність відправлення списків засуджених в Касаційний трибунал РСФРР. Таким чином, санкцію на виконання смертних вироків Подільським губревтрибуналом з цього часу повинен був давати центральний судовий орган радянської Росії, а не України.

Подібні процесуальні нововведення уповільнювали роботу губревтрибуналу, так як доводилось довго чекати на санкцію Касаційного трибуналу РСФРР. Зокрема, на відправлений список із 2-х засуджених до розстрілу осіб, відповіді довелось чекати більше 10 днів. За цей час засуджені втекли. Для уникнення подібних

випадків голова губревтрибуналу просив зробити на цей рахунок для Поділля виключення [80, арк. 36].

Зауважимо, що ревтрибунали розглядалися радянською владою не лише як «знаряддя суворої революційної кари» але і як засіб агітації. Тому їм рекомендувалося залучати до публічних засідань робітників, селян, червоноармійців [154, с. 129]. Це стосувалося і Подільського губревтрибуналу, який розглядався місцевою владою як один із засобів більшовицької пропаганди. Про це свідчило, зокрема, звернення 14 липня 1919 р. агітаційно-просвітницького відділу губвійськкомату до губревтрибуналу з проханням надати білети для 15 співробітників для того, щоб бути присутніми на засіданні при розгляді справи щодо Нідерландського консульства [115, арк. 112]. Залучали до судових процесів і молодь. Зокрема, 18 червня 1919 р. запит про надання 30 білетів на найближче засідання губревтрибуналу надійшло з Вінницького союзу комуністичної робітничої молоді [115, арк. 96].

Необхідною умовою функціонування губревтрибуналу було його забезпечення нормативним матеріалом. В даному контексті доцільно відзначити наратив радянської історіографії, згідно з яким радянська влада приділяла велику увагу забезпеченням місцевих органів збірками законів декретів та постанов [269, с. 265]. На практиці ж судові органи УСРР не були в достатній мірі забезпечені нормативними матеріалами. Так, відділ судоустрою НКЮ УСРР, в травні 1921 р. повідомляв центральний відділ розповсюдження друку Всеукраїнського всевидаву про гостру необхідність в законодавчих збірниках НКЮ РСФРР та юридичній літературі. Окрім того, відчувалась потреба в нормативно-правових актах інших наркоматів [10, арк. 3].

Не був забезпечений нормативним матеріалом та юридичною літературою і Подільський губревтрибунал. В квітні 1921 р. він повідомляв НКЮ УСРР, що знаходиться у «надзвичайно страшному становищі», не маючи у своєму розпорядженні положень, вказівок та інструкцій, якими потрібно керуватись у своїй діяльності [80, арк. 27].



Подібна ситуація була і на повітовому рівні. Так у березні 1921 р. оснарслідчий Кам'янець-Подільського повіту повідомляв губревтрибунал, що камера функціонувала, не маючи при собі законодавчих та нормативно-правових актів, а також в умовах неналагодженого зв'язку з губернським центром [82, арк. 30зв.].

Проблему незабезпеченості працівників юстиції юридичною літературою та нормативним матеріалом визнавали й на сторінках офіційних державних юридичних видань: «В той час, коли у нас є величезна політична і агітаційна література – у нас немає ні однієї або, точніше, майже ні однієї праці в області права ... Запитайте будь-якого провінційного суддю, слідчого, обвинувача, правозаступника, чого він потребує найбільше, – і він, не замислюючись, відповість: «Книг та інструкцій!» [244, с. 7].

Подільський губревтрибунал вихід із ситуації вбачав у започаткуванні з вересня 1921 р. двічі на тиждень циклу лекцій «Червоне право» [48, арк. 31зв.]. Однак проблема забезпеченості законодавчими та нормативно-правовими збірниками продовжувала залишатись гострою. Повному її вирішенню не сприяла й видавнича діяльність НКЮ УСРР, яка в 1921 р. відбувалась за обмеженого фінансування, відсутності типографії, паперу та вільних типографських працівників [205, с. 14].

Не дивно, що в умовах відсутності нормативного матеріалу губревтрибунал функціонував з порушенням законності. Так, в результаті огляду вінницької в'язниці спеціальною комісією в червні 1919 р. було виявлено, що жодному із ув'язнених не було пред'явлено обвинувачення, а деяких не було допитано. Для прикладу, Є. Бельма, яка знаходилась під арештом з 26 квітня, тобто більше місяця скаржилась на те, що досі не знає в чому її обвинувачують. Давалась взнаки і відсутність розробленого кримінального законодавства або його незнання на місцях, так як серед ув'язнених було також 3 малолітні особи. Незважаючи на розпорядження вищезгаданої комісії виправити допущені порушення, деякі з них були зафіксовані і в подальшому [115, арк. 82-84].

Зокрема, 22 червня 1919 р. один із обвинувачених скаржився в губревтрибунал на те, що в колегії оснарслідчих йому було без мотивації відмовлено в проханні

ознайомитись з матеріалами слідства, які, в результаті, йому, все ж, не було надано [115, арк. 98]. Ще більше порушень було зафіксовано при огляді Вінницького БУПРу реввійськтрибуналом в першій половині липня 1921 р. Зокрема, не були складені постанови про обрання запобіжних заходів щодо близько 100 осіб, які перебували під арештом. Щодо двох арештованих вони були складені, але не містили вказівки на обраний запобіжний захід. Однак, все ж, на всіх засуджених було складено особові книги та запроваджено облік конфіскованих речей [80, арк. 72-73]. Загалом, порушення законності радянськими каральними органами було звичним явищем в цей період. Для прикладу, відомо, що в результаті огляду Харківської каторжної в'язниці в квітні 1919 р., було також виявлено ряд ув'язнених, яким не пред'являли обвинувачення [438, с. 113].

В діяльності Подільського губревтрибуналу порушення допускались і при провадженні слідства. Зокрема, розслідування однієї із справ на межі 1920-1921 рр. проводилось членом місцевого повітревкому, незважаючи на те, що повинно було відбуватись лише за участі оснарслідчого. Слідство, окрім того, ускладнювалось нагромадженням матеріалу, що не мав відношення до справи, а оснарслідчим не було пред'явлено матеріалів закінченого розслідування обвинуваченому [11, арк. 20-21зв.].

Мали місце і порушення при веденні діловодства та при складанні процесуальних документів. Вони були зафіксовані головою реввійськтрибуналу 24 дивізії та відображені в телеграмі від 7 липня 1921 р. на адресу Касаційного трибуналу при ВЦВК РСФРР. Згідно з нею Подільський губревтрибунал виявляв «злочинну халатність» у процесі своєї діяльності. Так, справи знаходились в неупорядкованому вигляді, а оснарслідчі були «заражені бюрократизмом».

Порушення були зафіксовані і з боку колегії губревтрибуналу, яка не перевіряла постанови оснарслідчих. Для прикладу відзначалось, що один із оснарслідчих губревтрибуналу 10 червня 1921 р. написав постанову про передачу справи щодо двох арештованих в реввійськтрибунал 24 дивізії, не вказавши при цьому арештованих. Колегія губревтрибуналу в свою чергу затвердила неправильно складену постанову [80, арк. 61-63зв.]. Спостерігались порушення і при

формулюванні тексту вироків. Для прикладу, в справі по обвинуваченню Я. Кухаря в контрреволюції губревтрибунал визнав його винним, однак звільнив від відбування покарання, при цьому не зазначивши, яке саме покарання було призначено винному [80, арк. 64].

Як справедливо відзначав сучасник ревтрибуналів, радянський правознавець М. Полянський, ідеологія радянського законодавства, ставши на позицію підпорядкування судових органів органам адміністративної влади, мала наслідком несприятливі результати. Адже для того, щоб законність була для судді категоричним імперативом, він мав бути незалежним та мати беззаперечний авторитет, що унеможливило б будь-яке втручання адміністративних органів в його діяльність. З огляду на це позиція щодо незалежності суду ставала більш вагомим [369, с. 64-65]. Більше того, вона отримала вираження в законодавчих актах та відомчих циркулярах (постанова РНК УСРР від 10 травня 1921 р. «Про роботу Нарком'юсту»; постанова ВУЦВК від 22 червня 1921 р. «Про невтручання адміністративних органів в діяльність судових установ»; постанова ВУЦВК від 14 вересня 1921 р. «Про укріплення та підняття авторитету органів юстиції»; обіжник НКЮ від 4 червня 1920 р. «Про заборону місцевим органам влади втручатися в діяльність Народних Судів і Ревтрибуналів» та ін), прийнятих упродовж 1921 р. Вони повинні були забезпечити авторитет ревтрибуналу, дотримання ним законності, створити належні умови для роботи [202, с. 325; 223, с. 596-597; 229, с. 281-283].

23 липня 1921 р. ВУЦВК затвердив «Положення про Єдиний Верховний трибунал УСРР», яким визначалася реорганізація системи центральних державних та місцевих ревтрибуналів. Суттєвим нововведенням для губревтрибуналів було створення військового відділу, який розглядав особливо важливі справи про: військові злочини, шпигунство, контрреволюцію, бандитизм. Тепер лише військовий відділ міг призначати найвищу міру покарання – розстріл. З метою забезпечення «стійкості особового складу» голова, заступник та члени губревтрибуналів УСРР відтепер затверджувались Пленумом Верховного

трибуналу. Їх відкликання допускалось лише зі згоди Пленуму [42, арк. 4; 67, арк. 23зв.].

Реорганізація Подільського губревтрибуналу, у зв'язку з прийняттям вищезазначеного положення, гальмувалася передусім через кадрову незабезпеченість [79, арк. 23-24]. В означений період більшість партійних працівників переведених губкомом та затверджених губвиконкомом в якості членів губревтрибуналу та обвинувачів були зайняті продроботою та не могли виділити час для роботи в губревтрибуналі [22, арк. 365]. Виникли труднощі і при передачі справ із 4 місцевих реввійськтрибуналів, які за положенням передбачалось ліквідувати, в Подільський губревтрибунал [79, арк. 30].

Зважаючи на те, що губревтрибунал певний час не мав відомостей про розформування означених реввійськтрибуналів, передача справ затягнулась [22, арк. 365]. Як наслідок лише 19 жовтня 1921 р. голова губревтрибуналу М. Рижаків звітував Верховному трибуналу, що реорганізація його відомства була проведена. В результаті в губревтрибуналі були утворені загальний, військовий та податковий відділи, управління справами та слідча частина [79, арк. 32].

Отже, процес організації та створення Подільського губревтрибуналу відбувався у складних умовах. Вони характеризувались нестабільною військово-політичною ситуацією, через що губревтрибунал періодично переривав свою роботу. Також спостерігалась відсутність належного досвіду організації судових органів, неналагодженість зв'язку з центральними органами влади, незабезпеченість кваліфікованими кадрами. Означені обставини негативно позначались на організації роботи. Так, колегії оснарслідчих не в усіх повітах були організовані. Колегії губревтрибуналу в губернському центрі (обвинувачів, суддів та ін) також не в повній мірі або й взагалі не функціонували. З огляду на це, колегія оснарслідчих не встигала розслідувати усі провадження, а губревтрибунал, в свою чергу, був неспроможний розглянути всі справи, через, що кількість незавершених кримінальних проваджень постійно збільшувалась. Окрім того, через незабезпечення нормативним матеріалом та юридичною літературою, губревтрибунал функціонував з порушенням законності. Важливим аспектом роботи

губревтрибуналу була пропагандистська робота через залучення громадськості до публічних судових процесів. В судовій діяльності ревтрибуналу, в цілому, простежувались загальнодержавні тенденції, винятком був незначний відсоток смертних вироків. Прикметно, що, за характером вирішених справ, Подільський губревтрибунал був подібний більше до народного суду, ніж до спеціального судового органу, враховуючи, що справи щодо особливо небезпечних та політичних злочинів, зокрема контрреволюції, склали абсолютну меншість серед кримінальних проваджень.

### **2.3 Післяреорганізаційний період діяльності Подільського губревтрибуналу**

Після реорганізації Подільського губревтрибуналу відповідно до «Положення про Єдиний Верховний трибунал УСРР», його судова діяльність мала більш системний характер. Хоча, через незабезпеченість кадрами, розгляд справ, особливо в останній чверті 1921 р., відбувався з різною інтенсивністю. Так, у вересні 1921 р. через перевантаженість справами, губревтрибунал був змушений передати частину закінчених досудовим розслідуванням проваджень у виїзні продсесії [69, арк. 54]. В жовтні 1921 р. в розпорядчих засіданнях було розглянуто 158 справ, натомість у листопаді – в два рази більше – 316. В грудні, через переведення частини працівників із губревтрибуналу в продсесії та для інших заходів, його діяльність знову уповільнилась. За цей місяць було розглянуто лише 186 справ [73, арк. 290-291].

Однак і вищезначена кількість справ в розпорядчих засіданнях аж ніяк не визначала продуктивність роботи губревтрибуналу, оскільки лише окремі з них розглядалися під час судових засідань. Тут, за кількістю розглянутих справ, Подільський губревтрибунал значно відставав від загальнодержавних показників. Так, якщо за останню чверть 1921 р. кожен губревтрибунал УСРР розглядав, в середньому, близько 40 справ, то Подільський – лише 11. Відповідно, менше було винесено обвинувальних вироків. Якщо кожен губревтрибунал в УСРР за означений

період виніс в середньому 25 обвинувальних вироків, то Подільський – лише 7 [251, с. 4, 9].

Таким чином, результати діяльності Подільського ревтрибуналу в 1919-1921 рр. не підтверджують, в повній мірі слова М. Криленка про те, що розстріл був повсякденним явищем трибунальної практики в означений період [164, с 205]. Не було виключенням, що навіть за тяжкі злочини ревтрибунали інколи призначали досить м'які покарання [455, с. 76].

Щодо загальної кількості розглянутих справ, то в анкеті для Подільського губревтрибуналу, складеній в грудні 1921 р. для губвідділу юстиції напередодні I Всеукраїнського з'їзду діячів юстиції зазначалось, що в 120 розпорядчих засіданнях було розглянуто більше 2000 справ [73, арк. 294]. Невідомо, протягом якого часу були розглянуті ці справи, тим не менш означені дані свідчать, що губревтрибунал в одному розпорядчому засіданні, в середньому, розглядав понад 16 справ [73, арк. 309зв.].

Характеризуючи провадження Подільського ревтрибуналу в кримінальних справах, слід відзначити, що оснарслідчі не встигали вчасно проводити розслідування через кадровий дефіцит. Окрім того, деякі провадження, відкриті за кримінальними справами, не були вчасно розподілені між оснарслідчими і тому розслідування за ними не відбувалось, щонайменше, упродовж 10 днів. При цьому, навантаженість оснарслідчих Подільського губревтрибуналу була значно менше навантаженості оснарслідчих загалом по УСРР. Так, якщо на Поділлі один оснарслідчий в середньому розслідував від 13 до 19 справ то в провадженні оснарслідчого УСРР, в середньому, перебувало 47,6 справ [73, арк. 307-307зв.; 251, с. 18]. Така тенденція в роботі оснарслідчих Подільського губревтрибуналу, на думку представника Верховного трибуналу А. Васильєва, свідчила про свідомий саботаж, небажання працювати та відсутність керівника, який міг би налагодити дисципліну та планомірно відновити належну роботу слідчої колеґії [73, арк. 307-307зв.].

Незважаючи на те, що на лютий 1922 р. оснарслідчі були уже в усіх повітах, проблема перевантаження їх камер справами залишалась [126, арк. 251]. Одна із

причин полягала в тому, що оснаслідчі в губернському центрі частину незавершених справ передавали у повіти [60, арк. 74]. Для прикладу, в камеру оснаслідчого Кам'янець-Подільського повіту в лютому 1922 р. надійшло 47 справ, а в березні вже 71 [125, арк. 46-47].

Однак, навіть у тих справах, які розслідувались та були завершені досудовим слідством, нерідко фіксувались численні факти порушень законності. Зокрема, усі справи знаходились в непідшитому вигляді, та, окрім того, були не пронумеровані. В такому ж вигляді вони передавались на розпорядчі засідання. У справах були відсутні постанови про прийняття до провадження, про залучення як обвинуваченого, про обрання запобіжних заходів, про пред'явлення підслідним відомостей про рух справи. Також перед подачею справ на розпорядчі засідання, на них не було висновку старшого слідчого, який повинен був наглядати за веденням слідства. Практично усі справи знаходились в неупорядкованому вигляді. Доповідь на розпорядчих засіданнях робив оснаслідчий, а не член колегії, як вимагалось насправді. З усіх справ, що перебували у провадженні оснаслідчих лише десята частина передавалась на розпорядчі засідання губревтрибуналу, а усі інші припинялись за нерозшуком підозрюваних або у зв'язку із амністією. Нерідко за неналежну роботу до оснаслідчих повітових камер застосовувались дисциплінарні стягнення. Так 4 січня 1922 р. оснаслідчим Проскурівського, Літинського, Ямпільського, Ольгопільського та Гайсинського повітів було оголошено сувору догану за невиконання телеграфного розпорядження про присилання відомостей про рух справ у вказаних камерах за 1921 р. [56, арк. 1].

Щодо інших відділів губревтрибуналу, то не продуктивно працювали реєстраційно-статистичний і судовий відділи. Вони, зокрема, не вели точного та належного обліку, а також не забезпечували правильного зберігання усіх справ. Через це губревтрибунал був позбавлений можливості достовірно звітувати про свою роботу [73, арк. 307зв.-308, 310зв.-311]. Те ж саме було у сховищі речових доказів, де спостерігалась «повна безгосподарність». Однією причин цього були часті зміни завідуючих сховищем та їх некомпетентність [73, арк. 302-302зв.; 306-306зв.].

Значно кращою була ситуація у загальному та податковому відділах. Там правильно був організований настільний реєстр, в якому усі справи мали резолюції, та, окрім того, були правильно проструктуровані по повітах. Варто також відзначити роботу й комендатури, яка складалася із голови, його заступника та 15 червоноармійців, які обслуговували губревтрибунал. Однак означений підрозділ існував лише номінально, а робота голови комендатури та його заступника обмежувалась лише арештами та видаванням пропусків [73, арк. 308-308зв.].

Підсумовуючи вище зазначене зауважимо, що за свідченням НКЮ УСРР протягом 1921 р. судові органи в УСРР невпинно збільшували свій вплив на населення та зміцнювали власний авторитет [205, с. 15]. Подільський губревтрибунал і на початок 1922 р. не виявляв подібних тенденцій. Загалом, оцінюючи його діяльність, представник Верховного трибуналу А. Васильєв зазначав, що губревтрибунал був настільки малопомітним, що мало хто знав про його існування на Поділлі. В цьому він вбачав вину, передусім, його голови М. Рижаківа. Більше того, А. Васильєв відзначав, що губревтрибунал був у настільки запущеному стані, що найближчим часом навряд чи вдалося б вирішити наявні проблеми, що в свою чергу могло спричинити його повну ліквідацію [73, арк. 312].

Отже, незважаючи на прийняття упродовж 1921 р. ряду законодавчих актів, які повинні були забезпечити дотримання законності судовими органами, забезпечити їх авторитет та загалом створити належні умови для роботи, проблеми в організації діяльності судових органів, в тому числі ревтрибуналів залишались надалі і проявлялись у процесі діяльності Подільського губревтрибуналу. Більшість із них були озвучені на I Всеукраїнському з'їзді діячів юстиції в січні 1922 р., який поряд з Народою завідуючих губвідділів юстиції був визначальним у прийнятому курсі на реформування судової системи [454, с. 8]. На з'їзді констатувались постійні втручання адміністративних органів в сферу діяльності судів. Відзначався недостатній нагляд за судово-слідчими органами, а також відсутність чітко визначеної підсудності між судовими та іншими органами позасудової розправи. Так, за словами одного із доповідачів – наркома юстиції УСРР С. Буздаліна, через це 40-50% кримінальних справ переходило з одного органу в інший, з передачею по



підсудності. З цього приводу зауважимо, що в Подільському губревтрибуналі аналогічний показник був значно менший. Зокрема, за період з 1 жовтня по 1 січня 1921 р. лише 12% справ було передано по підсудності в інші органи [73, арк. 290зв.]. Повертаючись до з'їзду зазначимо, що він відбувався під знаком лозунгу «від законної революційності до революційної законності», обговорюючи питання необхідності укріплення судового апарату, введення прокуратури та адвокатури, відмови від позасудової репресії та інші [409, с. 730]. Означені висновки з'їзду відображали тези В. Леніна про необхідність дотримання більшої революційної законності з переходом на мирну роботу щодо відновлення народного господарства і були втілені в рішенні ІХ з'їзду рад РСФРР, яке анонсувало звуження повноважень ВНК та її органів, перехід до судових форм боротьби з порушенням радянської законності та дотримання в усіх сферах життя революційної законності [238, с. 42, 47; 318, с. 244].

Таку думку підтвердив 28 січня 1922 р. на ІV всеросійському з'їзді діячів радянської юстиції й голова ВЦВК М. Калінін, стверджуючи, що органи юстиції, які раніше не відігравали домінуючої або важливої ролі в державному житті, в даний час набувають домінуючого значення [156, с. 112]. В нових умовах на ревтрибунали покладалась особлива роль. Так, на уже згадуваному І Всеукраїнському з'їзді працівників юстиції голова ВУЦВК Г. Петровський, аналізуючи узаконення приватновласницьких відносин, зазначав: «Звичайно, ми не будемо діяти, як раніше через ЧК чи міліцію, чи просто революційним шляхом, реквізувати та ін. Тепер ми це зробимо через Революційний Трибунал та Народний Суд» [277, с. 45].

Ревтрибуналам також відводилась важлива роль при розгляді особливо небезпечних злочинів. З цього приводу В. Ленін в листі Д. Курському в лютому 1922 р. писав про необхідність посилення репресій проти політичних ворогів радянської влади та «агентів буржуазії» з боку ревтрибуналів та нарсудів в якнайшвидшому та революційно-доцільному порядку [180, с. 396]. Цього ж місяця в листі члену колегії Народного Комісаріату фінансів РСФРР Г. Сокольникову він обгрунтовував, що НЕП «потребує нових способів, нової жорстокості кар» [186, с. 160].

Навіть із визначенням нових завдань організація роботи Подільського губревтрибуналу якісно не змінилась. На початку квітня 1922 р., новий голова ревтрибуналу оцінив його роботу як «хаотичну». На цей час у провадженні губревтрибуналу знаходилось 102 справи, однак, не було даних щодо кількості проваджень у повітах. С. Кобрін відзначав, що доводилось заново організувати роботу, так як всюди була «заплутаність». Окрім цього, жоден відділ не працював правильно. Доводилось реорганізувати військовий відділ, судово-виконавчу та слідчу частини. В податковому підвідділі була відсутня інформація про виконану роботу виїзними продсесіями. З першого дня довелось віддати низку наказів, надати циркуляри та інструкції, як губревтрибуналу, так і в повітах, для урегулювання та спрямування роботи у потрібне русло [118, арк. 180-180зв.].

Довелось реорганізувати й роботу колегії оснарслідчих. Адже, за резолюцією IV Всеросійського з'їзду діячів юстиції, правильно організована постановка слідства мала визначати й правильний результат кримінального процесу, а важкість завдань слідства, його важливість як основи кримінального процесу та значення слідчого, вимагали звернення найсерйознішої уваги до підготовки та становища слідчих [419, с. 203]. Практика діяльності колегії оснарслідчих Подільського губревтрибуналу доводила декларативність подібних резолюцій. Так, в губернському центрі досі колегія оснарслідчих залишалась недоукомплектованою. Через значну кількість проваджень та незабезпеченість достатньою кількістю оснарслідчими, провадження залишались без руху по 2-3, а то й більше місяців.

Така ж ситуація була і в повітах [118, арк. 180]. Там, окрім іншого, не всюди діяли повітові камери. Для прикладу, на травень 1922 р. у трьох повітах досі не було сформовано камер оснарслідчих [110, арк. 21-21зв.]. Становище ускладнювали переведення повітовими партійними комітетами оснарслідчих для «партійної роботи», що негативно позначалось на продуктивності роботи та ході слідства [118, арк. 180; 110арк. 1-1зв.].

Свою роль відігравали значні розміри повітів та відсутність засобів пересування. Як наслідок, значна кількість населення і місцевих органів влади, зокрема повітвиконкомів, залишались поза межею впливу губревтрибуналу [73, арк.

116; 110, арк. 21-21зв.]. Окрім цього, не вдавалось налагодити зв'язок повітових камер і з губревтрибуналом. Це, окрім іншого, не дозволяло забезпечити належне інструктування та встановити нагляд над роботою повітових оснарслідчих [110арк. 1-1зв.].

В результаті, розслідування справ відбувалось з численними порушеннями, як в губернському центрі, так і в повітах. Вони полягали, зокрема, в нескладанні процесуальних документів що проявлялося у: відсутності постанов оснарслідчих про відкриття проваджень; відсутності постанов про залучення як обвинуваченого; неперед'явленні обвинувачення; відсутності постанов про обрання запобіжних заходів та їх зміни; відсутності протоколів обшуків та оглядів речових доказів і постанов про залучення їх до справ. Заключні постанови, в свою чергу, не надавали повного розуміння справи та характеру злочину [89, арк. 21].

Інша документація на підслідних також велась із порушеннями [121, арк. 62]. Зокрема, не вівся облік арештованих. Через це, відомості щодо засуджених, які надходили з БУПРу та ті дані, що були в губревтрибуналі відрізнялись. Щодо деяких справ уже були постанови про звільнення, але ув'язнені продовжували перебувати в БУПРі через відсутність відповідного повідомлення з боку губревтрибуналу [110, арк. 1-1зв.].

На означені порушення реагував НКЮ УСРР, тим більше, що вони мали загальнодержавні масштаби. Так, новопризначений нарком юстиції М. Скрипник 25 квітня 1922 р. розіслав циркуляр усім губвідділам юстиції в якому висловлювалось невдоволення фактами перебування під арештом громадян без законних підстав і пропонувались заходи для ліквідації подібної практики [390, с. 59].

Однією з причин, що ускладнювала роботу губревтрибуналу було не налагоджене діловодство в колегії. Зокрема, не були підшиті справи, розносні книги були в незадовільному стані, справи були не упорядковані належним чином, архів був не впорядкований. Сховище речових доказів не було обладнано, в результаті чого вони зберігались у невідповідному місці. Самі ж речові докази не були взяті на облік. Через це, було незрозуміло, яких справ вони стосуються [110, арк. 66зв.].

Неналежне ведення документації позначалось і на роботі вищих судових органів. Так, в липні 1922 р. секретар касаційного відділу Верховного трибуналу рапортував, що справи та діловодна документація надсилаються губревтрибуналами в неналежному вигляді, зокрема не нумеруються, не підшиваються, не складаються описи документів. Ці та інші порушення ускладнювали роботу відділу [41, арк. 10].

Проте і в таких умовах губревтрибунал продовжував в міру можливості виконувати свою роботу. Зокрема, за січень-квітень 1922 р. відбулось 32 розпорядчих засідання, на яких було розглянуто 662 справи. Тобто 20 справ розглядалось в одному засіданні. Із усіх розглянутих справ – 323, тобто, близько половини, було припинено – інші амністовано (78 – за січень-лютий) та передано за підсудністю в інші органи. За цей же час 32 справи було розглянуто в судових засіданнях [15, арк. 47, 59; 22, арк. 375зв.].

Щодо організації власне судового процесу, то справи призначались до розгляду не постановами розпорядчих засідань, як це передбачалось кримінально-процесуальним законодавством, а резолюціями секретарів судово-виконавчої частини [110, арк. 1; 348, с. 157]. В свою чергу підготовка тих справ, що були призначені для розгляду в залі суду, не була організована належним чином. Свою роль відіграла і кадрова незабезпеченість, так як звичним явищем судових засідань була відсутність суддів, обвинувачів, правозаступників та інших учасників судового процесу [73, арк. 302зв., 304-305, 307зв., 308зв.]. Більше того, свідки до участі у судовому процесі не запрошувались [110, арк. 1]. Як наслідок, справи знімались з порядку денного та переносились на інший час або їх розгляд суттєво затягувався [73, арк. 309зв.].

Для розуміння того, як були організовані конкретні судові засідання губревтрибуналу варто звернутись до звіту Інспектора-інструктора Верховного трибуналу А. Васильєва. Він в січні 1922 р. проводив інспекцію Подільського губревтрибуналу та описав декілька епізодів судових засідань, свідком яких він був. За словами А. Васильєва, призначення членів колегії, які повинні були головувати під час засідань, а також обвинувачів та правозаступників відбувалося за день до розгляду справи. Цей пошук учасників судового засідання, як правило тривав увесь

день. Після того, значна кількість часу затрачалася на суперечки з приводу того, хто повинен першим ознайомитися зі справою. Так вони продовжувалися і наступного дня, коли був запланований розгляд справи. Таким чином, не маючи змоги вчасно розпочати засідання, знову проводили наради з приводу того, чи розглядати справу в цей день, але уже надвечір (зазвичай після 19 год), або переносити слухання на наступний день. В більшості випадків справи переносились на наступний день [73, арк. 309зв.]. Через це свідки, які запрошувались на судові засідання, зазвичай на 10 годин ранку, змушені були чекати по кілька годин, а то й днів, допоки воно розпочнеться.

В іншому судовому засіданні мали місце взаємосуперечливі та неправомірні дії його учасників. Зокрема, перед розглядом справи з обвинувачення працівників повітпродкому в кількості 18 осіб в хабарництві, справу було передано одному із обвинувачів Сагайдачному для складання обвинувального акту. В цей же час голова губревтрибуналу М. Рижаків, без узгодження з членами колегії, віддав розпорядження «звільнити» усіх ув'язнених, оскільки деякі з яких були хворі на тиф. Це розпорядження було виконано. Дізнавшись про це, Сагайдачний повідомив про звільнення обвинувачених в губком, при цьому не поставивши до відома колегію губревтрибуналу. Губком, в свою чергу, втручаючись в даний процес та всупереч розпорядженню М. Рижаківа, постановив усіх підсудних знову «ув'язнити», що і було виконано губревтрибуналом. Хворих на тиф (частина обвинувачених захворіла і після звільнення) в сильні морози перевозили в БУПР «при істеричних криках рідних та родичів», що за словами А. Васильєва було на слуху ледь не в усій Вінниці [73, арк. 310зв.-311].

Ще один інцидент, який трапився під час слухання справи щодо працівників одного із цукрових заводів не обійшовся без сварки безпосередньо в судовому засіданні. Так, розгляд означеної справи повинен був відбутись 11 лютого 1922 р. о 10 год ранку, але його було перенесено на 19 год. Випадково зайшовши в зал засідання о 20 год вечора А. Васильєв побачив, що в залі були усі учасники судового засідання, однак був відсутній очільник губревтрибуналу М. Рижаків який і повинен був головувати при слуханні даної справи. Як виявилось він захворів і

прислав сповіщення, у якому розпорядився перенести судові засідання на 12 год. 20 лютого і залишити запобіжний захід щодо підсудних незмінним, тобто залишення їх на свободі з відібранням у них зобов'язання з'явитись на перенесене судове засідання. Але обвинувач Сагайдачний всупереч рішенню голови губревтрибуналу застосував запобіжний захід у вигляді арешту. Через це між ним і правозаступником І. Слуцьким виникла сварка. Лише після втручання А. Васильєва конфлікт було вирішено [73, арк. 311-311зв.].

Загалом, незадовільна робота губревтрибуналу, відсутність належного взаємозв'язку з місцевими державними та партійними органами, кадрові проблеми зумовили призначення на цю посаду А. Рамова, який до того працював керівником відділу нагляду Верховного трибуналу [23, арк. 195]. Новопризначений голова отримав директиви усунути вищеназвані проблеми та налагодити роботу. Після прибуття до Вінниці перше враження у А. Рамова від губревтрибуналу склалось далеко на найкраще. Його роботу він оцінив як «жалюгідне, злиденне існування»[110, арк. 86].

Після призначення на нову посаду А. Рамов здійснив ряд організаційних змін для покращення роботи губревтрибуналу. З метою налагодження роботи оснарслідчих, зокрема щодо посилення законності в їх діях, було видано наказ згідно з яким пред'явлення слідчих матеріалів повинно було відбуватись за участю представника колегії правозаступників. Встановлювалась відповідальність та нагляд за виконанням вищезазначеного наказу з боку старшого секретаря губревтрибуналу та діловода слідчої колегії [110, арк. 38].

Ще одним нововведенням було встановлення постійного нагляду над усіма справами, що знаходились у провадженні оснарслідчих. Відтепер, член губревтрибуналу С. Кобрін, який наглядав за слідчою частиною, повинен був кожного дня о 12 год. повідомляти А. Рамова про кількість справ, що знаходились у провадженні кожного із оснарслідчих, а комендант Тугай кожного дня інформувати про кількість ув'язнених губревтрибуналом осіб [110, арк. 35].

Для рівномірного розподілу функцій між членами колегії, голова губревтрибуналу прикріпив їх до окремих структурних підрозділів для нагляду.

Відтепер член колегії О. Попов повинен був наглядати за господарською частиною та комендатурою, С. Кобрін – за слідчою частиною, Д. Лондон – за податковим підвідділом, С. Тулінов – за місцями ув'язнення. Керівництво роботою секретаріату А. Рамов залишив за собою [110, арк. 31]. Також голова губревтрибуналу запропонував оснарслідчим сформувати короткий реєстр справ, що знаходились у їх провадженні. Відтепер, постанови оснарслідчих щодо обрання або зміни запобіжного заходу повинні були затверджуватись головою губревтрибуналу [110, арк. 32]. Також А. Рамов прикріпив кожного оснарслідчого до одного із державних обвинувачів, що працювали при губревтрибуналі і відтепер повинні були інструктувати слідчих [110, арк. 21]. Нарешті в червні 1922 р. в усіх повітах були сформовані повітові камери оснарслідчих [73, арк. 64зв.].

Іншим напрямом роботи губревтрибуналу в означений період було розвантаження слідчої колегії від непідсудних справ. Загалом, в означений період, слідчі органи УСРР були перевантажені справами, в тому числі тими, які стосувались періоду ще «громадянської війни» [456, с 11]. Це було характерним і для колегії оснарслідчих Подільського губревтрибуналу. На травень 1922 р. у провадженні оснарслідчих знаходилось понад 300 справ [110, арк. 29зв.]. При цьому, деякі провадження знаходились без руху один, а то й два роки [110, арк. 20зв.]. В результаті, після розвантаження слідчої колегії у оснарслідчих залишилось близько 100 справ [110, арк. 29зв.]. Таким чином, якщо згідно з констатаційною частиною циркуляру Верховного трибуналу від 16 липня 1922 р. губревтрибунали УСРР досі були завантажені масою «незначних» справ, то в слідчій колегії Подільського губревтрибуналу були здійснені важливі кроки, в напрямку усунення даної проблеми [26, арк. 22].

Вищезазначені заходи позитивно позначились на роботі колегії оснарслідчих. Якщо в червні 1922 р. А. Рамов звітував, що слідчий апарат був «недостатньо сильним», то уже в наступному звіті Верховному трибуналу, складеному в липні 1922 р., відзначав безперебійну роботу слідчої колегії яку, зокрема, пояснював потрібним контролем оснарслідчих з боку державного обвинувача, члена колегії, що наглядав за слідчою частиною та голови губревтрибуналу [73, арк. 64зв., 66].

Згодом, в серпні 1922 р., А. Рамов звітував Верховному трибуналу, що контроль оснарслідчих з боку державних обвинувачів все ж залишався недостатнім через завантаженість роботою останніх [73, арк. 116зв.]. Але і за таких умов слідчий апарат в губернському центрі в подальшому, фактично до ліквідації губревтрибуналу на початку 1923 р. загалом працював без затримок [73, арк. 165, 212, 173, 329, 355; 119, арк. 184].

Дійсно, підсумовуючи роботу слідчої колегії за травень-вересень 1922 р. варто констатувати, що на 1 травня незавершених слідством справ було 147, а на перше жовтня таких справ було уже 92. Однак, це не враховуючи справ повітових камер оснарслідчих. Якщо додати їх то на 1 жовтня маємо, значно більше, а саме 435 незавершених слідством проваджень (див. Додаток В) [73, арк. 219]. Таким чином, на одного оснарслідчого в губернському центрі припадало близько 13 незавершених справ. На одного повітового оснарслідчого припадало значно більше, а саме близько 31 незавершеної слідством справи. Через це у вересні 1922 р. губвідділ юстиції пропонував губревтрибуналу пришвидшити роботу щодо завершення розслідування незакінчених проваджень [119, арк. 184-184зв.].

Проблема перевантаженості справами особливо актуальною була для прикордонних районів, через більш виражену злочинність, яка особливо спостерігалась в Кам'янець-Подільському повіті [121, арк. 179]. Для розуміння, в оснарлідчого вказаного повіту на початок липня 1922 р. залишалось 45 справ незавершених слідством, а на початок серпня уже 85. В подальшому, однак, ситуація покращилась і на початок наступних місяців залишалось близько 30 недорозслідуваних справ [125, арк. 49-52].

Окрім перевантаження справами, роботу повітових камер суттєво ускладнювали й інші фактори. Як свідчить приклад оснарлідчого Могилів-Подільського повіту, серед них була необхідність виконання іншої роботи за завданням місцевих партійних та державних органів, що суттєво гальмувало розслідування справ [90, арк. 11]. Окрім того, місцеві органи активно втручались в роботу повітових оснарлідчих [73, арк. 355]. В інших повітах навпаки не було



встановлено достатньої взаємодії оснарслідчих з місцевими органами [121, арк. 179].

Ускладнювало роботу губтрибуналу те, що повітові слідчі камери не були забезпечені засобами пересування. Адже нерідко доводилось викликати в камеру обвинувачених і свідків, які проживали на відстані 30-40 км. від неї. В результаті вони або взагалі не з'являлись, або прибували із значним запізненням [110, арк. 21-21зв.]. Особливо актуалізувалась проблема виклику свідків та обвинувачених в другій половині лютого 1923 р., у зв'язку з ліквідацією близько половини повітів Подільської губернії, що зумовило зміну меж існуючих [73, арк. 378]. Серйозним фактором, що негативно впливав на роботу повітових камер на початковому етапі був масовий селянський повстанський рух [73, арк. 165-165зв.].

Не менш важливою причиною затримок у роботі повітових камер була незадовільна робота міліції, яка «недбало» ставилась до завдань оснарслідчих [110, арк. 21-21зв.]. Прикметно, що провадження в нарсудах Подільської губернії гальмувались з тих же причин [338, с. 143]. Загалом, в досліджуваний період міліція в УСРР демонструвала низький рівень боротьби зі злочинністю та допускала порушення, в тому числі при провадженні дізнань [445, с. 10; 456, с. 10]. Не була винятком і міліція в Подільській губернії. Це відзначив оснарслідчий Кам'янецького повіту ще на початку 1921 р., характеризуючи її діяльність масою «дефектів», «упущень» та й навіть «злочинів» [122, арк. 88, 88зв.].

З метою налагодження роботи міліції радянською владою в період 1919-1921 рр. було здійснено ряд заходів [445, с. 9]. Зокрема, в квітні 1921 р. керівникам повітових відділів міліції був надісланий циркуляр, у якому підтверджувалось зобов'язання даних органів виконувати всі законні вимоги судово-слідчих органів та їх керівників при виконанні ними службових обов'язків [57 арк. 66]. Однак постійні скорочення штату міліції призводили до перевантаження роботою її співробітників, через що вона працювала незадовільно [436, с. 12]. Це проявлялось, зокрема, в невиконанні вимог оснарслідчих про виклик та привід обвинувачених, свідків та інших учасників кримінальних проваджень [73, арк. 355; 124, арк. 62, 145].

З іншого боку, процес дізнання, написання відповідних протоколів та різної переписки здійснювалось малограмотними співробітниками міліції та кримінального розшуку, які не мали досвіду розслідування справ. Через це, доводилось за допомогою збільшеного скла витратити по 5-6 год. на їх прочитання. В умовах надходження по 3-4 відповідних матеріалів в день та значної зайнятості, доводилось працювати в нічний час. Саме так характеризував роботу міліції та взаємодію з нею оснарслідчий камери Кам'янець-Подільського повіту [125, арк. 16зв. -17].

Однією із причин затримок та порушень при розслідуванні справ на повітовому рівні була відсутність належного нагляду над оснарслідчими [73, арк. 64зв.]. Тому важливим аспектом функціонування колегії оснарслідчих було запровадження прокурорського нагляду [73, арк. 264]. Варто зазначити, що згідно з постановою ВУЦВК від 6 вересня 1922 р. організацію прокуратури повсюдно передбачалось завершити до початку жовтня цього ж року [456, с. 7]. Однак на Поділлі губпрокуратура через брак власних працівників досі не в повній мірі контролювала роботу оснарслідчих, тому як і раніше вони, за погодженням із губпрокурором, перебували під наглядом колегії губревтрибуналу та його голови. Такий нагляд та контроль продовжувався до середини листопада поточного року, після чого губпрокуратурою було виділено 2 співробітника для роботи при губревтрибуналі і виконання означених функцій [73, арк. 264, 280].

Позитивно на роботі оснарслідчих позначилось прийняття кримінального кодексу, що дало змогу більш чітко розмежовувати підсудність та уникати перевантаження непідсудними справами. Так, за даними на 19 грудня оснарслідчий Подільського губревтрибуналу розслідував в середньому близько 9 злочинів. Це було менше ніж, для прикладу, в вересні цього ж року та в цей же час минулого року [73, арк. 307-307зв; 75, арк. 42зв.]. Приблизно така ж тенденція зберігалась і надалі [75, арк. 47зв.].

Однак, на повітовому рівні і після прийняття кодексу кількість проваджень, які припадали на оснарлідчого залишалась значно більшою [129, арк. 4, 8]. Через це

розслідування справ, як і до того, залишалось без руху тривалий час [124, арк. 59, 60].

Важливо зазначити, що не лише в колегії оснарслідчих, а й в колегії губревтрибуналу відбулось розвантаження від непідсудних справ. Ця робота була завершена в червні 1922 р. В результаті із 438 справ 88 було припинено, а 59 (17%) передано за підсудністю в інші органи. З огляду на це, справедливими були слова співробітника НКЮ РСФРР А. Луніна, який відзначав, що близько третини усіх справ, що перебували в провадженні ревтрибуналів були підсудні нарсудам [195, с. 5]. Хоча приклад Подільського губревтрибуналу демонструє інші співвідношення, однак свідчить, що досі губревтрибунал розпочинав провадження за непідсудними справами. В даному контексті не можна погодитись з словами радянського правознавця П. Михайленка, який стверджував, що після видання циркулярного листа від 28 лютого 1920 «Про порядок провадження справ в революційних трибуналах», останні стали органами суворої та швидкої репресії щодо підсудних їм справ і не приймали до свого провадження справ, підсудних народним судам та іншим органам [134, с. 33].

Призначення А. Рамова на посаду голови Подільського губревтрибуналу сприяло інтенсифікації роботи з розгляду кримінальних справ та посиленню законності у процесі судового слідства. Так, за червень 1922 р. було розглянуто більше справ ніж за попередній місяць, а також більше уваги приділено процесуальним аспектам його діяльності [73, арк. 64зв.-65]. Загалом за травень-вересень 1922 р., тобто за п'ять місяців було розглянуто 1017 справ, що майже вдвічі перевищувало показники січня-квітня (662 справи), тобто за чотири місяці до того. Більше того, губревтрибунал працював інтенсивніше, демонструючи більший відсоток завершених справ. Так, якщо за аналогічний період минулого 1921 р., при надходженні 797 справ, показник завершених складав 85,3%, то за вказаний період, при надходженні 1068 справ, було завершено 95,2%. Варто зауважити, що в означений період було розглянуто 88 справ в судових засіданнях, що було вдвічі більше ніж за останю чверть 1921 р. та першу третину 1922 р [7, арк. 248; 73, арк. 290-291; 206, с. 320]. Водночас варто підкреслити, що за період з 1 жовтня 1921 р. по

1 жовтня 1922 р. в Подільський губревтрибунал надійшло найменше справ в порівнянні з іншими губревтрибуналами УСРР. Якщо, загалом, на кожні 100 тис. жителів України в середньому виникало 115,3 справи підсудних губревтрибуналам, то в Подільській губернії означений показник, за неповними даними, був вдвічі меншим, становлячи 58,7 справи, що було найменшим показником серед губерній (див. Додаток Г) [251, с. 6]. Відповідно, Подільський губревтрибунал розглянув менше справ, ніж інші губревтрибунали за означений період. Виходячи з статистичних даних, якщо кожен губревтрибунал УСРР в середньому розглянув 2590 справ, то Подільський 2162 [7, арк. 248; 73, арк. 290-291; 206, с. 320; 251, с. 9].

Частка справ, розглянутих по суті, також була меншою, в порівнянні з іншими губревтрибуналами. Так, за період з 1 жовтня 1921 р. по 1 жовтня 1922 р. частка справ розглянутих в судових засіданнях складала 13,9% на один губревтрибунал в середньому по УСРР [251, с. 8]. В Подільському губревтрибуналі аналогічний показник був меншим та нерівномірним впродовж означеного періоду. Це було зумовлено тим, що більшість справ проходили через розпорядчі засідання, а інші припинялись. Так, в останній чверті 1921 р. він був надзвичайно низьким складаючи лише 1,7%. В подальшому цей показник зріс, становлячи 4,8% в першій третині 1922 р. та 8,6% в травні-вересні, наближаючись, в цілому, до загальнодержавних показників. Такий стан був обумовлений покращенням передусім кадрової ситуації та розвантаженням губревтрибуналу від непідсудних справ. Однак, загалом, в межах усього означеного періоду, відсоток справ, розглянутих по суті, був відносно нижчим, складаючи всього 5,5% [7, арк. 248; 73, арк. 290-291; 206, с. 320].

Губвідділ юстиції, звітуючи перед НКЮ УСРР, пояснював незначну кількість розглянутих в судових засіданнях справ, окрім іншого, частою зміною голів губревтрибуналу [15, арк. 72]. Відповідно, абсолютна кількість справ розглянутих по суті була ще меншою, в порівнянні з іншими губревтрибуналами. Виходячи із статистичних даних, за період з 1 жовтня 1921 р. по 1 жовтня 1922 р. ревтрибунал в УСРР розглядав в середньому 359 справ. Для порівняння – Подільський губревтрибунал за цей час розглянув лише 131 справу [7, арк. 248; 73, арк. 290-291; 206, с. 320].

Підсумовуючи роботу губревтрибуналу за травень-лютий 1922-1923 рр. зазначимо, що ним в розпорядчих засіданнях було розглянуто 2765 справ. Із них лише 283 було призначено до розгляду по суті. За цей же період в 183 судових засіданнях було розглянуто 160 справ (див. додаток Д) [73, арк. 219, 264зв., 280зв., 329, 355зв., 378зв.].

Аналізуючи статистику, впадає у вічі надзвичайно швидкий розгляд проваджень в розпорядчих засіданнях. Для прикладу, якщо в першій третині 1922 р. губревтрибунал в розпорядчому засіданні розглядав близько 20 справ, то в липні 1922 р. на одне розпорядче засідання припадало близько 44 справи, тобто більш ніж вдвічі. На цю особливість звернув увагу інспектор Верховного трибуналу. Він висловлював побоювання за недостатньо глибокий розгляд справ в такому разі, зумовлений, хоча б, звичайною стомлюваністю через завантаження розпорядчих засідань. Тому рекомендував збільшити кількість розпорядчих засідань [31 арк. 48].

Уповільнення розгляду справ ревтрибуналом спостерігається після організації губпрокуратури. Зокрема, в жовтні було розглянуто значно менше справ, ніж за попередні місяці. Причиною було те, що губпрокурор не встигав переглядати усі справи, що перебували у провадженні оснарслідчих. Як наслідок, частину з них було перенесено на листопад [73, арк. 264зв.]. Давалось взнаки і незнання оснарслідчими норм КПК, так як губпрокуратурі передавались і ті справи, що підлягали припиненню [17, арк. 34]. В подальшому, за оцінкою губпрокурора, робота його відомства при губревтрибуналі набула «нормального» характеру [17, арк. 39]. Відповідно і губревтрибунал працював стабільно, розглядаючи усі справи, що надходили з колегії оснарслідчих [73, арк. 280зв., 329].

В лютому 1923 р. діяльність губревтрибуналу відбувалась у складних умовах, у зв'язку з підготовчими роботами для організації губерньського суду. В результаті цього не були організовані виїзні сесії для розгляду закінчених слідством, що накопичилися у повітах. Тому вони призначалися для розгляду в губревтрибуналі. Проте, близько половини із них довелося відкласти через неявку свідків та обвинувачених, що пояснювалося дальністю проживання від Вінниці, слабо

налагодженим зв'язком з повітами та несприятливими погодними умовами через снігові замети [73, арк. 378зв.].

Окремо варто розглянути діяльність виїзних сесій губревтрибуналу, оскільки саме вони забезпечували зв'язок губревтрибуналу з повітовими камерами оснарслідчих, шляхом їх інструктування та ревізій. Виїзні сесії функціонували у складі 3 членів. Один був представником колегії губревтрибуналу. Інші два – були членами місцевих органів (повітвиконкомів, повіткомів та повітвідділів ДПУ) [73, арк. 70-70зв., 126, 170, 217; 110, арк. 26]. Таким чином, виїзні сесії були своєрідною альтернативою технічним засобам зв'язку, який в межах губернії був недостатнім [110, арк. 20зв., 22].

Варто відзначити, що заходи з інструктування та ревізій повітових камер оснарслідчих виїзними сесіями дали позитивні результати і голова губревтрибуналу звітував, що зв'язок, встановлений таким чином, був «задовільним» [73, арк. 64]. З липня по грудень виїзні сесії продовжували функціонувати і надалі тримали повітові камери в сфері свого впливу [73, арк. 116, 165, 212-212зв., 264, 280, 329зв.]. Також вони виконували і іншу важливу функцію, а саме розвантаження повітових камер від непідсудних справ, що в свою чергу зробило діяльність останніх більш інтенсивною і «ретельною» [73, арк. 212-212зв., 264, 280, 329зв.]. У зв'язку з тим, що виїзні сесії розвантажили повіти Подільської губернії від значної кількості судових справ, в січні 1923 р. усі повітові камери були розформовані. Залишилась лише одна, яка функціонувала в Ольгопільському повіті, але в лютому і вона була ліквідована [73, арк. 355, 378].

Загалом, з січня по квітень 1922 р. включно, на території Подільської губернії функціонувало 11 виїзних сесій. За цей час ними було розглянуто 110 справ [69, арк. 54, 59]. За період з травня 1922 р. по лютий 1923 рр., в різний час, функціонувало 15 виїзних сесій. За цей час ними було розглянуто 164 справи та винесено 31 розстрільний вирок [73, арк. 339-339зв., 359, 378зв.].

Звернемо увагу на характер вирішених губревтрибуналом справ. Із 1017 справ, завершених за травень-вересень 1922 р., більше половини стосувались посадових злочинів (610), вирізняючи Подільську губернію із значно вираженою посадовою

злочинністю. Для порівняння, в УСРР в цей же період посадові справи становили більшість із проваджень губревтрибуналів, але склали меншу частку, а саме 40% від загальної кількості. Принагідно відзначимо ріст посадової злочинності в УСРР, адже в першій половині 1921 р. кількість злочинів посадового характеру становила близько третини кількості усіх справ які надійшли в губревтрибунали [246, с. 3].

Друге місце за кількістю справ, розглянутих Подільським губревтрибуналом (260) склали злочини загальнокримінальної підсудності. Якщо серед проваджень Подільського губревтрибуналу їх частка становила чверть усіх вирішених справ, то середній показник по УСРР був більшим, складаючи більше третини усіх проваджень (31,6%) [251, с. 6]. Позначилась на судовій діяльності ревтрибуналу і стабілізація військово-політичної ситуації в регіоні. Так, кількість розглянутих справ контрреволюційного характеру (56) становила лише 5% із усіх вирішених справ губревтрибуналом [206, с. 320]. В даному аспекті Подільський губревтрибунал не вирізнявся з-поміж інших губревтрибуналів. Так, справи щодо контрреволюції серед усіх проваджень губревтрибуналів УСРР становили як і на Поділлі мізерну кількість (6,4%) (див. Додатки Е, Ж) [251, с. 6].

Таким чином, можна цілком погодитись із твердженням, висловленим одним із радянських державних діячів ще наприкінці 1921 р., що на практиці ревтрибунали являли собою «своєрідні Окружні Губернські суди з кваліфікаційною підсудністю», відсунувши на задній план народні суди [237, с. 162]. Тим більше, що в радянській Україні після ліквідації губревтрибуналів, підсудні їм справи фактично передавались на розгляд пізніше створених губернських судів.

На думку компартійно-радянських функціонерів недостатньо ефективно працював губревтрибунал і в ідеологічному напрямі. Про це свідчило повідомлення Верховного трибуналу, адресоване губревтрибуналу, у якому серед недоліків діяльності останнього відзначалось, що його вироків не досягають мети агітації [73, арк. 353].

Підсумовуючи роботу А. Рамова на посаді голови губревтрибуналу, варто зазначити, що вона загалом дала позитивні результати, в порівнянні з тим, як губревтрибунал працював раніше. Ще наприкінці липня 1922 р. голова

губревтрибуналу повідомляв Верховному трибуналу, що йому вдалося підняти авторитет губревтрибуналу на належний рівень [110, арк. 86зв.].

Проте, досі губревтрибунал функціонував з порушенням законності. Це було зумовлено, передусім, незабезпеченістю законодачими збірниками та нормативно-правовим матеріалом, не кажучи уже про іншу юридичну літературу. Для прикладу, в січні 1922 р. забезпечення камери оснарслідчого Кам'янецького повіту обмежувалось надходженням лише циркулярних розпоряджень [125, арк. 4]. За словами голови виїзної сесії, який провів ревізію цієї ж камери в травні 1922 р., значна кількість циркулярів та інструкцій, отриманих губревтрибуналом від центральних державних органів були відсутні у повіті та відповідно невідомі оснарслідчому. Багато «питань» вирішувались за принципом «революційної доцільності», а інші взагалі не були вирішені [121, арк. 62].

Причини такого становища полягали в тому, що законодавчі та циркулярні матеріали надходили в губревтрибунал дуже часто із запізненням. Їх копіювання для губревтрибуналу та інших відомств ускладнювалось відсутністю досвідчених друкарів та друкарських машин. З огляду на це поширення означених матеріалів затягувалось на тижні. Ще гірша ситуація була в повітах де досвідчених друкарів та технічних матеріалів було ще менше і, як наслідок, отримання законодавчих та нормативно-правових матеріалів відбувалось з ще більшим запізненням [7, арк. 218].

Як свідчить приклад камери оснарслідчого по Кам'янецькому повіту, частково означені проблеми вирішувались. Так, згідно з висновком її ревізії у листопаді цього ж року, відзначалось покращення з надходженням циркулярів та інструкцій [121, арк. 179]. На початку 1922 р. губревтрибунал, принаймні в губернському центрі, уже був загалом забезпечений необхідними нормативними матеріалами [8, арк. 7]. Однак, пізніше, в червні цього ж року, було виявлено відсутність усіх номерів збірника законів та розпоряджень радянського уряду за 1920 р. та за 1921 р. Не було в наявності і усіх нормативно-правових актів НКЮ УСРР [33, арк. 197].

Відсутність необхідного нормативного матеріалу неминуче призводила до незнання чинного законодавства. Це в сукупності з недостатньою юридичною



кваліфікацією оснарслідчих та суддів зумовлювало порушення у кримінальних провадженнях.

Щодо оснарслідчих були виявлені випадки невміння правильно документувати процесуальні дії. Також мали місце не проведення допиту свідків, недотримання термінів досудового розслідування, невміння правильно кваліфікувати злочин та інші порушення [110, арк. 94, 121; 123, арк. 5, 22, 26-26зв.; 124, арк. 16-16зв., 27-27зв., 68, 258; 128, арк. 20].

Порушення спостерігались і у процесі судочинства. Про це свідчили, зокрема, визначення касаційного відділу Верховного трибуналу, висновки консультантів та роз'яснення відділу судового контролю НКЮ УСРР. Вони фіксували, зокрема: неправильне застосування амністій; невірну постановку та формулювання вироків, зокрема в частині призначуваного покарання; винесення вироків без права оскарження тощо [13, арк. 36-37, 96; 19, арк. 57, 58, 62-62зв, 68; 20, арк. 936-937, 945; 21, арк. 8-8зв.; 111, арк. 125; 119, арк. 50].

Позитивно на роботі губревтрибуналу позначилось запровадження Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів, так як губревтрибунал був розвантажений від значної кількості справ підсудних нарсудам [36, арк. 34]. З іншого боку актуалізувалась необхідність теоретичної підготовки членів ревтрибуналів, оснарслідчих та інших службовців. Так, співробітник НКЮ РСФРР А. Лунін, ще в травні 1922 р., на сторінках офіційного періодичного видання «Щотижневик радянської юстиції», виокремив означене завдання в якості одного із головних, наголошуючи, що судові працівники повинні негайно розпочати детально вивчати кодекси. Він також окреслив заходи, які повинні були розробити ревтрибунали, як й інші радянські судові органи, для вивчення кодексів [194, с. 4]. Нам не відомо про впровадження заходів щодо планомірної, систематичної підготовки співробітників Подільського губревтрибуналу, в частині вивчення кодексів. Тим більше, що після введення їх в дію губревтрибунал не був ними забезпечений в повній мірі. Показово, що одна із визних сесій губревтрибуналу засудила чотирьох осіб 1 жовтня 1922 р. без застосування КК, тобто за 16 днів після того коли КК набув чинності [44, арк. 5].

Не дивно, що через незнання КК та КПК та невірною тлумачення їх норм допускались порушення під час провадження кримінальних справ. Про це, свідчать висновки прокурора касаційного відділу Верховного трибуналу. Зміст порушень полягав у відкритті проваджень щодо непідсудних справ, неправильній кваліфікації злочинів тощо [43, арк. 4, 7, 9, 14 зв.; 44, арк. 6-7, 16, 22-23].

Невірна кваліфікація злочинів тягнула за собою неправильне застосування санкцій, зокрема: не включення додаткових покарань, які прямо передбачалися у санкціях відповідних статей КК, зокрема позбавлення прав. Мали місце і застосування санкцій, не передбачених загальною частиною КК. Серед порушень було і невключення терміну перебування під вартою в загальний термін позбавлення волі, а також неточне формулювання вироку, в тому числі при умовному засудженні [43, арк. 4; 44, арк. 2, 8, 17, 20-21, 23, 25; 73, арк. 365; 111, арк. 104, 106, 116].

В роботі Подільського ревтрибуналу допускались і порушення кримінально-процесуального законодавства. Вони полягали, зокрема: в відсутності постанов про прийняття справи до слідчого провадження; відсутності заключних постанов про передачу справи до суду; непред'явлення обвинувальних актів обвинуваченим; відсутності протоколу судового засідання; недотримання термінів для передачі справи Верховному трибуналу. Мало місце і не надання необхідного терміну для оскарження рішення губревтрибуналу [44, арк. 1, 6, 8, 12, 17, 20-23, 33, 35, 38; 73, арк. 378зв.].

Не вдалось ліквідувати порушення при зберіганні речових доказів та цінностей. Так, Верховний трибунал ще 16 липня 1922 р. у своєму циркулярі констатував ряд порушень, які допускались губревтрибуналами, зокрема вказав, що речові докази після завершення справ зберігались «без належного руху» [26, арк. 22]. Такі ж та інші порушення виявила і спеціально створена комісія здійснивши перевірку господарської частини Подільського губревтрибуналу в жовтні та грудні 1922 р [75, арк. 38-38зв., 44-45].

Немало порушень зустрічалось і в завершальний період діяльності губревтрибуналу, а саме в листопаді 1922 – січні 1923 рр., через що значна кількість

вироки губревтрибуналу в цей період була відмінена в касаційному порядку [73, арк. 365, 473, 378зв.; 111, арк. 123].

Не завжди в межах, визначених законом, діяв і голова губревтрибуналу. Так, А. Рамов «спотворено» та «тенденційно» проінформував Верховний трибунал про необхідність затвердження смертного вироку в одній із справ. Реагуючи на це, Верховний трибунал виніс йому сувору догану [111, арк. 57].

Таким чином, незважаючи на введення в дію кодексів, губревтрибунал допускав численні грубі, а інколи і «примітивні» порушення. Дійсно на місцях не завжди, а інколи і взагалі не було відповідних законодавчих матеріалів. З іншого боку, не можна виключати і те, що найменш компетентні члени губревтрибуналу досі вважали головним джерелом права «революційну правосвідомість», а такі нормативні документи як «Керівні начала з кримінального права» сприймали як рекомендації до практичних дій.

Підходячи до моменту ліквідації Подільського губревтрибуналу, варто зазначити, що в рамках заходів із реорганізації судової системи в УСРР планувалося ліквідувати губревтрибунал та організувати губернський суд до 1 лютого 1923 р. Однак, його організація була відкладена через те, що губвиконком не надав відповідного приміщення для нового судового органу. З іншого боку, відсутність необхідних коштів, які планувалось отримати також не давало можливості здійснити реорганізацію судової системи на Поділлі [73, арк. 355].

Таким чином, губревтрибунал функціонував до 1 березня 1923 р. після чого був ліквідований. Натомість, був організований губернський суд, але лише номінально, так як жодних заходів організаційного та матеріально-технічного характеру не було здійснено для налагодження роботи новоствореного органу [73, арк. 379].

Отже, прийняття упродовж 1921 р. низки законодавчих актів, які повинні були забезпечити авторитет судових органів, дотримання ними законності та створення належних умов для роботи, не позначились суттєво на роботі Подільського губревтрибуналу. Так, після реорганізації, оскаржувачі Подільського губревтрибуналу, як в губернському центрі так і у повітах не встигали розслідувати

справи. Причини полягали у: незабезпеченні кадрами; перевантаженні справами; недостатньому зв'язку повітових камер оснарслідчих як з губерньським центром так і з повітвиконкомами; втручанні інших органів в роботу оснарслідчих; незадовільній роботі міліції; відсутності засобів пересування та ін. Не кажучи про те, що не в усіх повітах постійно функціонували камери оснарслідчих. Свою роль відіграло недостатнє інструктування та відсутність нагляду особливо у повітах, що мало наслідком численні порушення у процесі розслідування справ. Судова діяльність губревтрибуналу в означений період визначалась передусім браком кадрів, що призводило до затримок при розгляді справ особливо з останньої чверті 1921 до першої половини 1922 р. Свій відбиток накладав і неналежний рівень організації судового процесу. Окрім того, відсутність необхідних нормативних матеріалів, недостатня кваліфікація членів губревтрибуналу та інших співробітників, а також незнання, невірне тлумачення та застосування кримінальних норм, особливо після прийняття КК та КПК, тягнули за собою неодноразові порушення у процесі судочинства. Уповільнювала розгляд справ і недостатньо якісна робота відділів, що відповідали за організаційне забезпечення роботи та ведення документообігу.

## **2.4 Взаємодія губревтрибуналу з іншими органами радянської влади на Поділлі**

Відповідно до положень нормативних актів, органи НКЮ УСРР, у тому числі спеціальний відділ – Верховний судовий контроль, а на місцях – губвідділи юстиції забезпечували: організацію; спрямування; інструктування; правильне та однакове застосування законів ревтрибуналами та іншими судовими органами; правомірність рішень судових органів [111, арк. 28-29; 114 арк. 37-37зв., 45, 56-56 зв; 130, арк 1-1зв.; 134, с. 155-156; 209, с. 680; 210, с. 673; 211, с. 288-289; 305, с. 112-113]. Окремі інструкції НКЮ УСРР підтверджували та закріплювали керівну роль виконавчих органів над судовими в тому числі й ревтрибуналами [397, с. 372].

Якщо, на думку радянського правознавця А. Рогожина, юридичні відділи губвиконкомів в 1919-1920 рр. широко користувались наданими їм правами та ефективно виконували роботу щодо нагляду за діяльністю судових органів, то на

Поділлі ситуація була дещо іншою [383, с. 79]. Дійсно, зафіксовані окремі випадки, коли губвідділ юстиції давав відповідні вказівки губревтрибуналу на ґрунті порушення ним законодавства в окремих провадженнях [119, арк. 50, 64]. Однак, на початку 1922 р. губвідділ змушений був констатувати, що досі контроль над губревтрибуналом не здійснювався з огляду на відсутність контакту з останнім. Більше того, пропозиції губвідділу про необхідність налагодити контакт та взаємодію губревтрибунал залишив без уваги [8, арк. 8зв., 12-12зв.]. Незважаючи на те, що такий нагляд та контроль був передбачений законодавством, трибунальний суд вважав, що йому потрібні були особливі вказівки касаційного відділу Верховного трибуналу на цей рахунок [8, арк. 8зв., 12-12зв.].

Таким чином, Подільський губревтрибунал на практиці відображав традиційну позицію ревтрибуналів, відображену ще в резолюції II Всеросійського з'їзду очільників ревтрибуналів (26 – 28 квітня 1920 р.). Згідно з нею, ревтрибунали вважали зайвим будь-який нагляд з-боку місцевих відділів юстиції, визнаючи за ними лише фінансово–розпорядчі та статистичні функції [411, с. 77]. З цього приводу М. Криленко в одній із своїх статей 1922 р. зазначав, що система трибуналів жодним чином не була пов'язана ні з НКЮ УСРР, ні з Верховним судовим контролем, за винятком персонального договору голови з означеними органами [162, с. 58]. Таку тенденцію визнавали й діячі та керівники органів юстиції в УСРР. Вона, передусім, була зумовлена існуванням децентралізованої системи керівництва ревтрибуналами з боку НКЮ УСРР та Верховного трибуналу. Через це, за словами С. Янського, який доповідав на I Всеукраїнському з'їзді діячів юстиції в січні 1922 р. спостерігались «постійні тертя» між губвідділами юстиції та ревтрибуналами, що відображалось в тенденції відриву ревтрибуналів від органів юстиції [411, с. 103-104]. Губвідділи юстиції, в свою чергу, були зв'язані подвійним підпорядкуванням, як по відомчій лінії, так і по лінії губвиконкому, що також не дозволяло в повній мірі виконувати завдання щодо нагляду за законністю [383, с. 81].

Окремо варто розглянути взаємодію Подільського губревтрибуналу з органами губНК, тим більше, що обидві інституції вирішували справи подібного

характеру. Однак, на відміну від губревтрибуналу робота губНК мала більш виражений репресивний характер [282, с. 46]. В даному контексті варто зазначити, що протягом громадянської війни повноваження ВУНК не зазнавали змін. Зокрема, вони мали право виносити рішення в позасудовому порядку «у справах особливої важливості, які вимагали невідкладного вирішення». При цьому, «особлива важливість справи», як і «необхідність невідкладного вирішення» визначались самими органами ВУНК [380, с. 26]. Таким чином, підсудність ВУНК та ревтрибуналів не була чітко розмежована та визначена. Контрреволюційні та інші справи що були підсудні ревтрибуналам могли визначатись ВУНК такими, що вимагали невідкладного вирішення та розглядатись в позасудовому порядку. Тим більше, за особливого дозволу місцевого губвиконкому губНК могли проводити слідство та виносити вирoki і за іншими справами [304, с. 323]. Прикметно, що в подальшому повноваження ВУНК були розширені. Зокрема, з 1 червня 1919 р. у випадках контрреволюційних виступів, погромів та чорносотенних заворушень, ВУНК наділялись правом безпосередньої розправи [270, 323].

Взаємодія ускладнювалась й тим, що ВУНК, за висловом М. Криленка, були організовані на засадах огороження себе «китайською стіною» від будь-якого контролю [316, с. 157]. Це визначало не лише неправомірність роботи губНК, а й недостатню ефективність її взаємодії з губревтрибуналом. Так, наприклад, зарахування арештованих надзвичайною комісією за губревтрибуналом часто не супроводжувалось передачею відповідної документації. Приміром, коли 17 липня 1919 р. завідувач вінницької в'язниці просив губревтрибунал надіслати копії постанов про тримання під вартою арештованих Г. Копилова та М. Плонського, які були уже зараховані за губревтрибуналом, то останній не мав змоги цього зробити, і 22 липня повідомив завідувача, що справи цих арештованих досі не були передані із губНК в ревтрибунал [115, арк. 132, 134]. Мали місце й інші порушення з-боку губНК. Зокрема, 7 серпня 1919 р. губревтрибунал повідомив губвиконком, що справи, які надходять із губНК не мають «обвинувальних матеріалів» [115, арк. 172зв., 174, 175зв, 177].

Лише шляхом особистих звернень в губНК вдавалось виправляти ситуацію. Так, голова губревтрибуналу ще 20 липня 1919 р. звернувся в губНК, з вимогою пояснити, чому досі справи на арештованих не були переслані в губревтрибунал, про що також повідомив і губвиконком [115, арк. 134зв.]. Це дало свої результати, і уже 23 липня 1919 р. справи арештованих були передані в губревтрибунал [115, арк. 138].

Не сприяли налагодженню взаємодії самовільні вилучення губНК ув'язнених, які утримувались за губревтрибуналом. Зокрема, 30 травня 1919 р. арештовані рішенням губревтрибуналу М. Комісаров, П. Бугайов, М. Севостьянов і А. Маковійчук-Матвійчук без його погодження були відправлені із вінницької в'язниці в губНК на допит. Цього разу не допоміг і офіційний лист з боку голови губревтрибуналу про повернення арештованих у в'язницю [117, арк. 8-9]. Так губНК, явно перевищуючи свої повноваження, 2 червня розстріляла М. Севостьянова, а інших підслідних звільнила [117, арк. 30].

Подібна вседозволеність органів ВУНК акумулювалась та спостерігалась не лише на Поділлі. Картину масового свавілля та самоуправств органів ВУНК змалював радянський партійний та державний діяч Д. Гопнер у листі В. Леніну та Г. Чичеріну від 22 березня 1919 р., після того, як взяв участь в засіданні радянського уряду, де обговорювалось питання діяльності ВУНК. Він писав: «Тут-то перед зібранням постала обурлива картина диктатури цього офіційно підлеглого органу – картина повного ігнорування ним всіх законів і розпоряджень Уряду». В контексті безрезультатних запитів Подільського губревтрибуналу в губНК про надання інформації, щодо арештованих осіб, варто навести наступні слова із листа Д. Гопнера, які свідчать, що і на найвищому державному рівні не вдавалось досягти подібних запитів: «Протягом тривалого часу нарком'юст Хмельницький марно добивався від Надзвичайному відомостей про ув'язнених та про розстріляних за постановами НК ... Надзвичайком чітко тримає всіх, хто потрапляє в її руки, і тільки в дуже рідкісних випадках справи передаються Трибуналу...» [133, с. 81].

Співробітники юридичного відомства також визнавали недостатню взаємодію ревтрибуналів та ВУНК. В червні 1920 р. співробітник НКЮ РСФРР І. Славін на III

Всеросійському з'їзді діячів радянської юстиції відзначав, що зв'язок між ревтрибуналами та ВУНК не завжди достатній і на практиці не дає результатів [240, с. 93-94].

Чергова спроба налагодити взаємодію губревтрибуналів та губНК була здійснена 20 серпня 1920 р. З цією метою РНК УСРР прийняла відповідну постанову. Згідно з нею, член колегії губНК входив в колегію губревтрибуналу. Також губревтрибуналам надавалось право перевірки слідчих дій, які здійснювали губНК, щодо справ, які в подальшому передавались губревтрибуналам та слідство з яких було завершено. Окрім цього губревтрибунали мали право перевіряти закономірність утримання арештантів в місцях ув'язнення [225, с. 669-670].

Незважаючи на наявність відповідної законодавчої основи, на практиці, за оцінкою НКЮ УСРР, між Подільською губНК та губревтрибуналом, з одного боку, та ревкомом та губкомом – з іншого складались «абсолютно ненормальні відносини» [6, арк. 6]. Їх проявом було те, що очільник губНК незаконно арештовував членів партії, що подавали на нього скарги в контрольну комісію КП(б)У [7, арк. 154]. Більше того, губНК незаконно арештовувала і службовців губревтрибуналу. Зокрема, 1 лютого 1921 р. у Кам'янець-Подільському повіті без зазначення причин та не поставивши до відома губревтрибунал, повітовою НК був арештований оснарслідчий [82, арк. 21-21зв.]. 12 березня 1921 р. губНК вчергове арештувала заступників губревтрибуналу, не поставивши до відома його голову та не повідомивши про причини арешту. Голова губревтрибуналу В. Красноленський вважав таке явище «ненормальним. зайвий раз підтверджуючим небажання губчека мати будь-який контакт із трибуналом» [80, арк. 4-4зв.].

Відсутність чіткого законодавчого регламентування правового статусу членів ревтрибуналів мала також свої наслідки. Так, 30 березня 1921 р. губНК, без пред'явлення обвинувачення та без санкції НКЮ УСРР арештувала і самого В. Красноленського [6, арк. 7]. У відповідь на незаконний арешт губревтрибунал наступного дня провів розпорядче засідання, на якому за відсутності арештованого В. Красноленського постановив порушити справу проти голови губНК за незаконні дії та перевищення влади. Одночасно з цим, про даний арешт було повідомлено



НКЮ УСРР, ВУНК та ЦК КП(б)У [7, арк. 153-153зв.]. В результаті цього ж дня В. Красноленський був звільнений, однак, погрози про арешт членів губревкому, губкому і губревтрибуналу надходили з боку голови губНК і надалі [7, арк. 155-155зв.]. Лише 3 січня 1923 р., ВУЦВК видав постанову «Про особисту недоторканість прокурорів, суддів та слідчих», що унеможлиблювала в подальшому вчинення таких дій [134, с. 538].

В даному контексті варто зазначити, що твердження співробітника НКЮ РСФРР А. Луніна про «нерозривний зв'язок» ревтрибуналів та губНК, не знайшло свого підтвердження в практичній діяльності обох інституцій на Поділлі [196, с. 8]. Не підтверджувались й інші погляди партійно-радянських діячів, зокрема Ф. Дзержинського, М. Криленка, що означені органи повинні були бути єдиним органом боротьби [151, с. 384, 400].

Незважаючи на вищезазначені інциденти, взаємодія губревтрибуналу та губНК все-таки відбувалась. Для прикладу, за період з 1 листопада 1920 р. до 1 червня 1921 р. з губНК в губревтрибунал надійшло 154 справи. Для порівняння, за цей же час із колегії оснарслідчих надійшла, лише 101 справа, [7, арк. 71-72]. Про взаємодію губревтрибуналу з губНК в означений період, дізнаємось також зі звіту голови губревтрибуналу, який наприкінці 1921 р. небагатослівно відзначав наявність контакту із губНК [73, арк. 294]. В підтвердження сказаного, 5 листопада поточного року відбулось засідання пленуму Подільського губревтрибуналу, на якому був присутній і заступник голови місцевої губНК. Пленум констатував необхідність налагодження тісного контакту з губНК, обумовлюючи це особливими умовами роботи на Поділлі. Для цього було постановлено ввести в пленарні засідання губревтрибуналу представників губНК і навпаки [25, арк. 64].

23 липня 1921 р. із прийняттям «Положення про Єдиний Верховний трибунал УСРР» відбулось часткове обмеження повноважень ВУНК. З цього часу в місцевостях, які не перебували на військовому положенні, органи ВУНК могли виносити вироки лише щодо осіб, звинувачених у приналежності до антирадянських політичних партій та «неактивних контрреволюційних організацій» [267, с. 69]. На інших територіях позасудові повноваження НК залишились незмінними. З цього

приводу Д. Курський відзначав, що незважаючи на обмеження повноважень НК, при збереженні позасудової репресії останні, як і ревтрибунали, залишались паралельними органами. Більше того, право ВУНК на позасудову репресію залишало їх без судового контролю та нагляду [170, с. 2]. Таким чином, досі не було чітко визначено, який орган мав проводити слідство та якому органу була підсудна та чи інша справа [249, с. 5].

Початок вирішення означеної проблеми поклав написаний В. Леніним очерк проекту постанови політбюро ЦК РКП(б) про ВНК від 1 грудня 1921 р. У ньому, зокрема, вказувалось звужити компетенцію ВНК, суттєво пом'якшити репресію, частину або ж усі справи предати в суд [179, с. 261]. Цього ж дня на засіданні політбюро ЦК РКП(б) були затверджені запропоновані В. Леніним директиви, а 23 грудня на IX з'їзді рад РСФРР були послідовно викладені у виступі В. Леніна та оформлені відповідним рішенням з'їзду 28 грудня [405, с. 43-44]. Таким чином, розпочався процес ліквідації НК та утворення ДПУ.

Згодом, 22 березня 1922 р., за прикладом радянської Росії, постановою ВУЦВК УСРР була ліквідована ВУНК та її місцеві органи [405, с. 44]. Натомість було утворене ДПУ з організаційними структурами на місцях. ДПУ наділялось правом досудового розслідування з подальшою передачею справ до суду. За вказаним положенням, надалі всі злочини, в тому числі, спрямовані проти державного ладу, повинні були вирішуватись виключно в судовому порядку ревтрибуналами або народними судами за підсудністю [214, с. 222-223].

Щодо ревтрибуналів, їх репресивний характер залишився незмінним. Це, зокрема, підтверджував нарком юстиції УСРР М. Скрипник, відзначаючи, що з ліквідацією ВУНК та утворенням ДПУ змінились лише форми боротьби на захист робітничо-селянської влади. Адміністративна розправа ВУНК змінилась розглядом справи через суд з дотриманням правил та формальностей. Проте, не змінилось завдання, яке полягало у «немилосердній судовій розправі з ворогами пролетаріату» [247, с. 188].

В. Ленін у травні цього ж року в листі Д. Курському писав: «Суд повинен не усунути терор; обіцяти це було б самообманом або обманом, а обґрунтувати і

узаконити його принципово, ясно, без фальші і без прикрас» [176, с. 190]. Більше того, пропонувалося посилити репресію ревтрибуналів та покращити їх зв'язок з НК. В січні 1922 р. у листі адресованому заступнику ВНК І. Уншлихту В. Ленін, серед іншого, відзначав: «Гласність ревтрибуналу – не завжди, склад їх посилити «вашими» людьми, посилити швидкість та силу їх репресій» [177, с. 144]. А згодом виявилось, що у вищезгаданій постанові ВУЦВК про утворення ДПУ норма про виключно судовий порядок вирішення усіх кримінальних справ залишилась декларативною та нереалізованою. Так, радянські каральні органи і надалі були наділені правом винесення в позасудовому порядку вироків, включаючи і розстріли, щодо справ, які вони розслідували [293]. Зокрема в Україні не минуло й місяця після утворення ДПУ, як 14 квітня 1922 р. політбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення про надання ДПУ права безпосередньої розправи (з відома ВУЦВК) щодо злочинів співробітників ДПУ, його органів, а також інших політичних та особливо небезпечних злочинів [46, арк. 68].

І хоча позиція наркома юстиції М. Скрипника не дозволила закріпити означені норми в законодавчих актах, ілюзії щодо утвердження хоча б обмеженої законності в радянській державі були розвіяні [353, с. 23]. В подальшому повноваження ДПУ та інших репресивних органів продовжували розширюватись [110, арк. 135]. Для прикладу, в квітні 1922 р. в Ольгопільському повіті, в зв'язку з виступами проти радянської влади, була створена «надзвичайна трійка», яка наділялась надзвичайними повноваженнями, включаючи право розстрілу членів «банд» та їх спільників [362, с. 75]. До того ж означені органи функціонували без нагляду. Так, Л. Вайсман, обвинувачений в крадіжках, був засуджений «трійкою» без відома губпрокурора [17, арк. 33].

Не лише «трійками» обмежувалась система репресивних органів. Для прикладу, в містечку Ладизин функціонувала надзвичайна п'ятірка по боротьбі з бандитизмом [16, арк. 7]. Вона, у серпні 1922 р., взяла в заручники групу осіб, двох із яких розстріляла [343, с. 113]. Таким чином, М. Скрипник лукавив, коли стверджував на IV сесії ВУЦВК 8-го скликання, що в Україні радянська влада не застосовувала позасудову розправу [406, с. 48].

Окрім того, намагання зберегти таємницю «розшукової боротьби з контрреволюцією» та бажання уникнути публічного розгляду «незручних», компрометуючих радянську владу справ, зумовило появу надзвичайних сесій при військових відділах губревтрибуналів [400, с. 16]. Законодавчою основою їх діяльності була постанова ВУЦВК від 17 липня 1922 р. Згідно з нею, надзвичайні сесії створювались для розгляду справ не публічно, в «інтересах державних». В склад сесій входив один представник ревтрибуналу і два співробітника ДПУ. Суттєво обмежувались процесуальні гарантії, так як встановлювався скорочений 48 годинний термін подачі касаційних скарг та клопотання про помилування. До того ж, касаційна скарга могла бути не пропущена прокурором. У разі її пропуску вона розглядалась касаційним відділом Верховного трибуналу за участю голови ДПУ або його заступника на правах одного із двох членів [16, арк 7; 216, с. 507-508]. Отже, органи ДПУ, які займались розслідуванням кримінальних справ, наділялись повноваженнями участі на правах суддів в судових засіданнях губревтрибуналу, розглядаючи розслідувані ними ж справи. Не випадково В. Ленін на XI з'їзді РКП(б) називав ДПУ державно-політичними судами [230, с. 149].

Щодо Подільського губревтрибуналу, то тут надзвичайна сесія військового відділу була організована у вересні 1922 р. До її складу увійшов член колегії губревтрибуналу А. Гарін. Однак, вона не відзначалась інтенсивною діяльністю. За означений місяць нею була розглянута 1 справа, а з жовтня до січня 1923 р. – жодної [73, арк. 212зв., 264зв., 280зв., 355зв.].

Зате, після утворення губвідділу ДПУ на Поділлі, він, всупереч закону, продовжував виконувати судові функції. Так, справи, що перебували в його провадженні, не були передані за підсудністю судовим органам навіть після відповідного розпорядження відділу адміністративного нагляду губпрокуратури, а лише після розпорядження губпрокурора [17, арк. 33-33зв.].

Щодо взаємодії губревтрибуналу з ДПУ, то вона відбувалась. Про це свідчить секретна записка голови губревтрибуналу від 19 червня 1922 р., адресована особисто начальнику оперативного пункту особливого дорожньо-транспортного відділу ДПУ на залізничній станції Вінниці. У ній голова губревтрибуналу просив

начальника оперативного пункту з'явитись на наступний день для того, щоб шляхом особистих переговорів встановити повний контакт в технічному аспекті проведення репресій (попередньо узгоджених – В. Г.) [110, арк. 71]. Особливо актуальною для Подільської губернії було забезпечення безперебійного зв'язку. Тому губревтрибунал співпрацював і з спеціальним відділом ДПУ, повідомляючи про виявлення затримок при передачі повідомлень поштово-телеграфними установами та передаючи йому інформацію про означені порушення [110, арк. 96зв.]. Взаємодія із губвідділом ДПУ відбувалась також шляхом передачі губревтрибуналом інформації щодо окремих осіб та організацій, в тому числі антирадянської спрямованості, для подальшої агентурної розробки. Так, в жовтні 1922 р. губревтрибуналом для губвідділу ДПУ було передане анонімне повідомлення щодо Петлюрівської підпільної організації, яка базувалась на станції Крижопіль [110, арк. 114]. В цьому ж місяці з губревтрибуналу надійшла інформація, щодо зловживань в транспортному відділі губпродкому [110, арк. 115].

Однак, як свідчить приклад Могилів-Подільського повіту, на місцевому рівні спостерігалось прагнення місцевих відділів ДПУ контролювати роботу оснарслідчих губревтрибуналу та втручатися у їх діяльність [76, арк. 5]. В цьому ж повіті спостерігалися суперечності у відносинах між повітвідділом ДПУ та оснарслідчим губревтрибуналу. Так, в серпні 1922 р. оснарслідчий повідомляв голові повітвідділу ДПУ, попереджуючи останнього, щоб той серйозніше ставився до формування запитів в камеру оснарлідчого на предмет отримання необхідної інформації, документально підтверджуючи такі запити з боку центральних та місцевих органів. Окрім цього, оснарлідчий вказував, що неправильна форма неодноразових запитів з боку повітвідділу зайвий раз демонструвала ставлення останнього до губревтрибуналу [76, арк. 44зв.]. Однак, незважаючи на вищезазначені інциденти, член губревтрибуналу А. Гарін відзначав: «Найближчим соратником в роботі Трибуналів були НК-ДПУ, на долю котрого припадала сама найважча робота по збиранню і обробці матеріалів. Між цими двома спорідненими, народженими революцією, органами був тісний контакт і найповніший зв'язок» [386, с 56].

Зауважимо, що не завжди кращим чином була організована взаємодія і між слідчими апаратами різних губревтрибуналів. Зокрема, після порушення справи проти керівника торгового відділу Подільського губернського управління паливом, в середині 1922 р. оснарслідий Подільського губревтрибуналу та оснарслідчий Одеського губревтрибуналу не могли вирішити хто повинен розслідувати справу. В результаті, після взаємних звинувачень, справа дійшла до Верховного трибуналу який був змушений давати необхідні роз'яснення на цей рахунок [110, арк. 107, 108 110-110 зв]

Слід окремо відзначити вплив партійних органів на роботу ревтрибуналів. Так, партійні комітети надавали силу закону своїм програмам, резолюціям та постановам, які були обов'язковими і для суддів [299, с. 6]. Вони встановлювали особливий порядок розслідування та розгляду справ, в яких обвинуваченими фігурували члени Комуністичної партії [73, арк. 49зв.; 88, арк. 37, 73; 110, арк. 126; 111, арк. 34, 74, 118].

Зокрема, слідчі органи були зобов'язані змінити запобіжний захід щодо членів комуністичної партії і звільнити від арешту означених осіб при наявності поруки з боку не менш, ніж 3 співпартійців та дозволу відповідного парткомітету [88, арк. 37; 111, арк. 34]. Для прикладу, в жовтні 1922 р. оснарслідчим Могилівського повіту було порушено справу проти заступника керівника кримінального розшуку цього ж повіту, обвинуваченого в посадових злочинах. Досудовим слідством було встановлено, що обвинувачений систематично пиячив та жорстоко бив арештованих осіб. В результаті його було відсторонено від посади. Однак, Могилівський повітком запропонував оснарлідчому, щоб той справу передав слідчому контрольної комісії, а обвинуваченого від посади не відстороняв. Лише після розпорядження губпрокурора запобіжний захід обвинуваченому було обрано у вигляді тримання під вартою [17, арк. 18].

Щодо вирішення таких справ, то секретний циркуляр ЦК КП(б)У від 13 жовтня 1921 р. вказував, що у справах по обвинуваченню членів Комуністичної партії відповідні партійні комітети зібранням своїх членів визначали «бажане рішення» за такими справами. Диктат партії посилювався тим, що рішення

парткомітету було партійною директивою для комуністів, що працювали в судово-слідчих органах, а враховуючи, що практично весь склад колегії Подільського губревтрибуналу складався із членів комуністичної партії, то справу, по суті, вирішував партійний комітет, а не губревтрибунал. Лише в разі незгоди судово-слідчих органів з висновком парткому, справа комуніста передавалась на розгляд вищестоящого судово-слідчого органу і парткомітету [111, арк. 88-88зв.].

Визначальна роль саме партійного рішення яскраво проявилась під час резонансної справи по обвинуваченню співробітників Брацлавського повітпродкому. При розгляді справи одного із обвинувачених, яка була виділена в самостійне провадження, голова губревтрибуналу А. Рамов не зміг винести смертний вирок, попередньо отримавши партійну директиву про направлення означеної справи в Верховний трибунал [110, арк. 72].

Не обійшлося і без конфліктних ситуацій між губревтрибуналом та губкомом. Одна із них сталась у березні 1922 р. Її причиною був арешт губревтрибуналом співробітника повітНК, який проходив обвинуваченим за однією із справ. З огляду на це, губком, попри «категоричну незгоду» голови губревтрибуналу М. Рижакова вирішив передати справу в губНК. Після того як губревтрибунал, будучи незгодним з рішенням партійного комітету, виніс постанову про передачу означеної справи у вищу судову та партійну інстанцію, губком незаконно, без згоди ЦК КП(б)У та Верховного трибуналу, звільнив М. Рижакова з посади голови губревтрибуналу. Вся колегія губревтрибуналу також була піддана партійному суду за невиконання директив губкому [22, арк. 376-378].

Означені події підтверджують тезу про те, що конфлікти, які виникали між органами юстиції, прокуратури та НК-ДПУ на губернському рівні, вирішувались партійними лідерами на користь останніх, збільшуючи можливість щодо позасудових розправ [413, с. 387]. Не випадково М. Криленко в 1922 р. відзначав, що система позасудової розправи ВУНК, яка з надзвичайною наполегливістю відстоювала свої позасудові прерогативи, страждала рецидивами в означеній сфері [162, с. 58].

Проте не усі більшовики були прихильниками надання таких привілеїв членам партії. Так, О. Риков на IX партконференції РКП ще в вересні 1920 р. активно виступав проти існуючої тенденції послаблення відповідальності членів комуністичної партії при вчиненнях ними злочинів [142, с. 178]. В. Ленін, відстоював подібну позицію. Так, у листі до Політбюро ЦК РКП(б) в 1922 р. він писав, що за найменшу спробу губкомів впливати на суди в частині пом'якшення покарання для комуністів, ЦК буде виключати з партії. Окрім того, зазначав, що членів партії суди повинні карати суворіше, ніж безпартійних осіб. Він писав: «Верх ганьби і неподобства: партія, що при владі, захищає своїх мерзотників» [184, с. 53]. Така позиція була згодом відображена в циркулярі ЦК РКП(б) від 5 грудня 1922 р., який пізніше був продубльований ЦК КП(б)У, в якому губкомам було вказано не втручатись в безпосередню роботу судів, однак стежити за тим, щоб вони витримували класову лінію партії, залишаючись на позиції захисту інтересів «пролетарської революції та Радянської держави» [415, с. 35].

Щодо взаємодії губревтрибуналу з іншими органами, то періодичні звіти голови губревтрибуналу А. Рамова на адресу Верховного трибуналу з другої половини 1922 р. дають певне уявлення про це. Так, 3 травня 1922 р. голова губревтрибуналу звітував, що контакту із іншими органами та організаціями губревтрибунал не мав, через це що не «користувався авторитетом» [110, арк. 1]. В подальшому взаємодію вдалось налагодити, не в останню чергу завдяки зусиллям голови губревтрибуналу. В червні, за словами А. Рамова, незважаючи на численні «інциденти», які траплялись між губревтрибуналом та місцевими органами та установами, йому вдалось налагодити між ними «прекрасні» взаємозв'язки [110, арк. 22зв.]. Це підтверджував й інший член губревтрибуналу А. Гарін [73, арк. 318, 330]. Дещо погіршилась взаємодія між губревтрибуналом та губвиконкомом в січні та особливо в лютому 1923 р., так як останній не надав необхідного приміщення та технічних засобів для ліквідації губревтрибуналу та організації замість нього губернського суду. Окрім того, губвиконком не затвердив підготовчих заходів організаційного характеру, які були здійснені співробітниками губревтрибуналу для організації губернського суду [73, арк. 66, 117, 166, 213зв., 281, 329, 356, 379].



Отже, незважаючи на наявність відповідної нормативної бази, контроль та нагляд за губревтрибуналом з-боку НКЮ УСРР, зокрема губвідділу юстиції був недостатнім. Ефективній взаємодії губревтрибуналу та губНК перешкождали відсутність чітко визначеної підсудності між даними органами. Окрім того, мали місце неправомірні дії губНК: не складання обвинувальних актів; не передавання необхідної документації на обвинувачених при передачі справи губревтрибуналу; самовільні вилучення ув'язнених зарахованих за губревтрибуналом; незаконні арешти членів губревтрибуналу та інших його службовців. Це було причиною того, що між даними органами періодично складались «ненормальні» відносини. Після реорганізації НК в ДПУ система позасудової розправи залишилась практично незмінною. Взаємодія губревтрибуналу з ДПУ полягала, зокрема в передачі з-боку губревтрибуналу необхідної інформації, зокрема щодо окремих осіб та організацій. Але і в даному разі приклади діяльності оснарслідчих окремих повітів свідчать про прагнення місцевих відділів ДПУ втручатися в їх роботу та допускати інші порушення при взаємодії з оснарслідчими. Варто відзначити також взаємозв'язок губревтрибуналу з губкомом, зокрема шляхом розслідування та вирішення за особливим порядком справ по обвинуваченню членів комуністичної партії. Як свідчать акти комуністичної партії та судова практика ревтрибуналу в таких провадженнях справу, по суті, вирішував партком, а не ревтрибунал, що було черговим підтвердженням керівної ролі компартійної верхівки та її привілейованого становища в радянській державно-правовій системі.

## **Висновки до розділу 2**

Встановлення радянської влади в Україні започаткувало створення системи ревтрибуналів як спеціальних судових органів з особливою підсудністю. Організовані вони були як складова централізованої та жорстко контрольованої державної вертикалі. В той же час, за відсутності стабільної правової системи, ревтрибунали здійснювали судочинство шляхом широкої судової дискреції, починаючи з можливості визначати злочинність діяння та закінчуючи фактичною відсутністю обмежень при виборі призначуваних покарань. Таким чином, вони

реалізовували не лише правозастосовчу, а й правотворчу функцію. Виконання завдань ревтрибуналами здійснювалося за безпосереднього керівництва та вказівок партійних органів, що в значній мірі нівелювало систему законодавчо закріплених кримінально-процесуальних гарантій. Протягом усього періоду функціонування Подільського губревтрибуналу, діяльність його органів супроводжувалась значними труднощами, породженими нестабільною військово-політичною ситуацією, нестачею кваліфікованих кадрів, відсутністю достатнього зв'язку з іншими органами, періодичними конфліктами з органами ВУНК-ДПУ та ін. Через це губревтрибунал не мав можливості в повній мірі розгорнути свою роботу. Частина камер оскаржуваних окремих повітів взагалі не функціонували, інші розслідували справи досить повільно. Виїзні сесії не завжди була можливість сформувати, а в губернському центрі розслідування та розгляд справ також затягувались. Це в свою чергу призводило до накопичення незавершених провадженнями справ. Не була вирішена проблема забезпечення законодавчими матеріалами, що було однією із причин неодноразових та грубих порушень законності, як на стадії досудового розслідування, так і на етапі судового розгляду. За характером вирішених справ губревтрибунал більше нагадував народний суд, оскільки серед його проваджень справи щодо контрреволюційних та інших особливо небезпечних злочинів складали лише незначну частку.

### Розділ 3.

## КАДРОВИЙ СКЛАД, УМОВИ ПРАЦІ ТА МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ

### 3.1 Кадрова характеристика Подільського губревтрибуналу

Згідно з тимчасовим положенням від 14 лютого 1919 р. склад ревтрибуналів формувався з колегії суддів (членів ревтрибуналу). При ревтрибуналах формувалась також колегія оснарслідчих, які «перебували» при юрвідділах губвиконкомів та проводили досудове слідство. Окрім них при ревтрибуналах були організовані: колегія обвинувачів, колегія правозаступників і трибунальні виконавці [138, с. 156-157].

Члени ревтрибуналу, колегії обвинувачів, правозаступників і особливі народні слідчі обирались губвиконкомом із числа осіб, що відповідали умовам для радянських виборців, тобто із вихідців «експлуатованих класів» [138, с. 157]. Так, згідно із Конституцією УСРР 1919 р., участь в здійсненні державної влади належала лише «трудовим масам» [159, с. 374]. Таким чином, ревтрибунали за кадровим складом з самого початку формувались як «класові» органи. Так, член колегії НКЮ та голова Верховного трибуналу РСФРР М. Криленко свого часу відзначав, що ревтрибунали були класовими судами, знярядям класової боротьби. Окрім того, наголошував, що в сфері політичної боротьби немає і не може бути іншого, крім суду того класу, який перебуває при владі [161, с. 252].

Строк перебування на службі членів ревтрибуналу, як і оснарслідчих, був обмежений шестимісячним терміном [138, с. 157]. Губвиконком також обирав голову ревтрибуналу за поданням юрвідділу із кандидатів або членів ревтрибуналу. Варто додати, що список кандидатів на посади членів ревтрибуналів представлявся партіями, що «стояли на платформі радянської влади» [304, с. 64].

Таким чином, формування ревтрибуналів відбувалося не за демократичним принципом, не лише тому, що їх склад повинен був обиратися губвиконкомом, який, в свою чергу, був підконтрольний більшовицькому центру, а й враховуючи, що

список кандидатів формувався фактично правлячою партією [414, с. 26]. З іншого боку це свідчило про відсутність принципу незалежності суддів, так як вони, окрім того, могли бути достроково звільнені губвиконкомом.

Щодо Подільського губревтрибуналу, то 9 квітня 1919 р. була організована його канцелярія та у цей же день був сформований штат її співробітників. Він складався із секретаря губревтрибуналу, його помічника, 5 конторників, реєстратора, друкаря та трибунального виконавця [115, арк. 52]. Пізніше, 26 квітня 1919 р., згідно з постановою Подільського губвиконкому, головою губревтрибуналу було призначено Є. Едельштейна, який мав псевдонім Філіпов (див. Додаток II) . В цей же день було затверджено і членів колегії, якими стали Т. Григоренко, В. Топчий, Ф. Воловик, Є. Головатенко [116, арк. 5; 254, с. 242]. Таким чином, на початковому етапі своєї діяльності колегія губревтрибуналу складалась із 5 членів. Згодом, 21 червня 1919 р. колегія губревтрибуналу поповнилась 43-річним М. Рапопортом, який також був комуністом та до цього працював в агітаційно-просвітницькому відділі губвійськкомату [115, арк. 140; 116, арк. 39, 43].

Щодо голови Є. Едельштейна, то він не був вихідцем із робітничого класу. Новопризначений очільник губревтрибуналу був родом із Литви. Народився в місті Тельши (нині Тельшяй) Ковенської губернії в єврейській, інтелігентській сім'ї лікаря. На відміну від інших членів колегії, мав хорошу освіту, оскільки закінчив із золотою медаллю Ризьку гімназію. Восени 1915 р. переїхав у Київ, де вступив на медичний факультет Київського університету. З цього часу він зайнявся пропагандистською роботою, будучи членом більшовицьких організацій. За свою діяльність двічі був ув'язнений. На початку 1918 р., перебуваючи у складі одного із більшовицьких військових формувань у м. Жмеринці, брав участь в окупації м. Вінниці. Після цього був обраний головою Вінницької міської ради. У період повторної окупації більшовиками м. Вінниці (квітень 1919 р.) він знову був обраний членом президії та бюро місцевого губкому та очолив Подільський губревтрибунал. Сучасники характеризували Є. Едельштейна як обізнаного, сміливого та рішучого революціонера. Окрім того, наголошували на його пропагандистських здібностях [256, с. 242-246]. Також відзначали його розум, ерудицію та знання, але в той же час

схильність підкорятися натовпу та йти за ним [341, с. 222]. Однак, Є. Едельштейну недовго довелося очолювати губревтрибунал, оскільки 23 травня 1919 р. він загинув в бою з літинським повстанським отаманом Я. Шепелем [256, с. 246].

Ще до смерті Є. Едельштейна обов'язки голови губревтрибуналу почав виконувати В. Красноленський, будучи призначеним на цю посаду 18 травня 1919 р. (див. Додаток К). Новопризначений голова губревтрибуналу мав вищу військову освіту, так як навчався в Тифліському військовому училищі [254, с. 215]. Ще до жовтневого перевороту 1917 р. та після нього був одним із активних учасників більшовицького руху на Поділлі. Зокрема, був членом місцевого партійного комітету та активно займався агітаційною роботою [199, с. 92]. М. Ровинський, який пізніше був командирований НКЮ УСРР для роботи в Подільському губревтрибуналі відзначав, що В. Красноленський був чесним комуністом, однак поганим організатором, неенергійним працівником, «явно вираженим флегматиком», що негативно відображалось на функціонуванні губревтрибуналу [2, арк. 27]. Щодо інших членів губревтрибуналу, то усі вони були членами комуністичної партії. Практично усі були досить молодого віку. Наприклад, В. Красноленському було лише 26 років, усім іншим членам – по 25 (окрім 33-річного Є. Головатенка). Якщо голова губревтрибуналу мав вищу освіту, то усі інші члени лише початкову. Зокрема, В. Топчий та Є. Головатенко мали 2-класну народну освіту, Ф. Воловик – домашню, а Т. Григоренко – закінчив церковно-приходську школу.

Характеризуючи професійний досвід суддів губревтрибуналу, варто відзначити, що тези В. Леніна про поголовне залучення бідноти до участі в судових органах та виборність суддів із робітників та селян повністю знайшла тут своє виявлення. Так, характер попередньої діяльності членів колегії свідчить, про відсутність досвіду не лише в сфері судочинства, а й в державному управлінні. Зокрема до вступу в губревтрибунал, Т. Григоренко займався домашнім господарством, В. Топчий був паяльщиком по свинцю, Ф. Воловик працював водієм, а Є. Головатенко – кондитером. Лише голова губревтрибуналу В. Красноленський мав досвід «партійної роботи» [115, арк. 140; 116, арк. 41-42; 187, с.

115]. Таким чином, при формуванні кадрового складу Подільського губревтрибуналу реалізовувалась політика так званого «оробітничення» та «оселянювання» судових установ, що планомірно впроваджувалась в життя радянською владою [322, с. 269].

Загалом аналізуючи склад Подільського губревтрибуналу варто враховувати, що правосуддя – складний вид державної діяльності, що потребує від суддів високого рівня культури, моральності та розумності суджень [396, с. 12]. Основними ж критеріями підбору кадрів губревтрибуналом було робітниче походження та належність до комуністичної партії. Нарком юстиції УСРР О. Хмельницький зазначав з цього приводу, що відповідальна роль може бути з успіхом виконана ревтрибуналом виключно з партійними працівниками [200, с. 36]. Подібна кадрова політика проводилась і в Подільському губревтрибуналі. Тут при підборі суддів абсолютно не враховувався рівень освіти, досвід роботи в судових органах та вік. Все це в майбутньому позначалось на діяльності губревтрибуналу, визначаючи його репресивний характер з низьким рівнем організації судочинства [280, с. 253].

Низьку професійну кваліфікацію представників «робітничого класу» в якості новопризначених співробітників радянського державного апарату визнавали і компартійно-радянські діячі. Л. Троцький, в березні 1918 р., на Московській міській конференції РКП(б) доповідав, що «пригнічене становище», яке займав робітничий клас відобразилось на рівні його освіти та на відсутності тих навичок управління, які були в «панівного класу» і які робітничий клас повинен був набути. Тому, захопивши владу, слід було використати всі цінні та кваліфіковані елементи старого державного апарату для власних потреб [258, с. 14-15]. Дещо пізніше 15 берзня 1920 р. В. Ленін на III Всеросійському з'їзді робітників водного транспорту, відначав, що робітники можуть утриматись при владі, «використавши весь досвід культурного, технічного, прогресивного капіталізму, взявши всіх цих людей на службу» [189, с. 217].

Старі дореволюційні кадри залучались до роботи і в Подільському губревтрибуналі, однак при цьому вони виконували лише допоміжні діловодчі, секретарські функції та забезпечували організаційну роботу губревтрибуналу.

Зокрема, завідувач канцелярії С. Філіпський, до встановлення радянської влади працював мировим суддею. Помічник секретаря губревтрибуналу С. Наконечний працював секретарем у мировому суді. Діловод Й. Хуторянський займався адвокатською діяльністю, а діловод колегії правозаступників В. Чеважевський – був членом окружного суду [115, арк. 186-186зв.].

Окремо варто розглянути колегію оснарслідчих. За даними на 11 червня 1919 р. її членами були О. Фішер, О. Назаренко, М. Максимович, М. Філіповський. Головою колегії на початку травня 1919 р. було призначено Є. Тарногородського. Єдиною підставою призначення його на цю посаду були, вочевидь, родинні зв'язки з його старшим братом М. Тарногородським, який на той час очолював Подільський губвиконком. Так, новопризначений Є. Тарногородський був одним із наймолодших серед членів колегії, на відміну від деяких інших оснарслідчих мав лише середню освіту, раніше не працював, до того ж мав безпартійний статус. Власне і сам розуміючи свою непридатність для такої роботи, пропрацювавши близько місяця, написав заяву про звільнення з посади голови колегії, мотивуючи таке рішення своїм безпартійним статусом та відсутністю достатнього авторитету серед державних та партійних органів [115, арк. 73-75, 186]. Незважаючи на відсутність належного професійно-кваліфікаційного рівня, після звільнення він знову був призначений на відповідальну посаду особливого уповноваженого контрольно-слідчого підвідділу юридичного відділу губвиконкому [115, арк. 108].

Після Є. Тарногородського колегію оснарслідчих очолив М. Максимович (див. Додаток Л) [115, арк. 98]. Таке кадрове рішення цього разу було політично обумовленим. Так, М. Максимович, на відміну від свого попередника, уже був комуністом, однак, був одним із наймолодших серед членів колегії і не мав такої освіти, яка була у інших, старших, хоча і безпартійних оснарслідчих.

Характеризуючи кадровий склад слідчої колегії, відзначимо, що вона була менш політично однорідною, ніж колегія суддів губревтрибуналу. Зокрема, із оснарслідчих лише двоє належали до комуністичної партії, троє – були безпартійними, один – був членом партії лівих соціалістів-революціонерів.

Середній вік оснарслідчих був більшим, ніж членів губервтрибуналу, але суттєво різнився. Так, Є. Тарногородському та М. Філіповському був 21 рік, М. Максимовичу – 23 роки, М. Файнциммеру – 36, О. Назаренку – 46, О. Фішеру – 55 років. На відміну від членів губервтрибуналу, оснарслідчі мали кращу освіту. Зокрема, Є. Тарногородський, М. Філіповський та М. Файнциммер мали середню освіту, М. Максимович був ще студентом, а О. Фішер та О. Назаренко мали вищу юридичну освіту [115, арк. 80].

Окрім цього, деякі оснарслідчі, на відміну від членів губервтрибуналу, мали досвід роботи в дорадянських судово-слідчих органах. Зокрема, О. Фішер раніше був членом Вінницького окружного суду, а О. Назаренко працював особливим слідчим при цьому ж суді. Щодо інших оснарслідчих то М. Максимович був комісаром держконтролю, а М. Філіповський працював «інструктором» [116, арк. 41зв., 42зв.]. 6 серпня 1919 р. замість М. Файнциммера оснарслідчим було призначено 37-річного С. Верінов [116, арк. 77зв.].

Щодо колегії обвинувачів, то на 23 червня 1919 р. вона налічувала 3 особи: М. Гойхер (28 років), В. Бурсо (28 років) та К. Волонцевич (45 років). Із них лише М. Гойхер мав середню освіту, два інших – вищу юридичну. Із усіх членів колегії лише В. Бурсо мав певний досвід роботи, так як раніше працював в НКЮ УСРР. Лише К. Волонцевич не був членом комуністичної партії [116, арк. 41-42].

Аналізуючи склад колегії правозаступників, варто зауважити, що радянська влада з недовірою ставилася до співробітників дорадянської адвокатури [302, с. 92]. Зокрема В. Ленін, в травні 1920 р., відзначав, що радянська влада правильно зробила, що зруйнувала буржуазну адвокатуру, однак, додавав, що вона відроджувалась у вигляді радянських правозаступників [173, с. 101]. Представники буржуазної адвокатури та інших органів дійсно залучались до роботи в губервтрибуналі. Згідно з даними на червень-липень 1919 р. головою колегії правозаступників при губервтрибуналі був О. Семашко, який в дорадянський період займався адвокатурою, а після встановлення радянської влади працював слідчим при Подільській губНК. М. Мілеант, який раніше був начальником міліції, виконував обов'язки заступника голови колегії. Окрім них правозаступниками були



І. Слуцький, Є. Радбіль та М. Коган. Секретарем колегії був колишній присяжний повірений С. Рапопорт [73, арк. 308зв.; 115, арк. 104, 186зв.; 116, арк. 44-44зв.].

Таким чином, приклад комплектування кадрами Подільського губревтрибуналу доводить, що радянська влада у процесі організації трибунальних судів залучала представників буржуазної юстиції. З цією метою радянською владою була видана низка нормативних актів (декрет РНК УСРР «Про трудову повинність спеціалістів по судовій частині»; циркуляр «Про реєстрацію спеціалістів по судовій частині»; декрет РНК УСРР «Про використання юристів-практиків»), які передбачали реєстрацію, взяття на облік та, за необхідності, примусове переведення в радянські судово-слідчі органи співробітників з юридичною освітою та відповідним досвідом роботи [146, с. 344-348; 147, с. 544-545; 245, с. 32].

Вказані заходи не були безрезультатними. Загалом, до 1920 р. серед осіб, що здійснювали правосуддя в УСРР, 61,3% склали співробітники державних та громадських установ Російської імперії. 80,3% із них були колишніми працівниками судових органів [350, с. 11]. За наявними даними, принаймні на початковому етапі діяльності, у складі Подільського губревтрибуналу не було представників державних органів колишньої Російської імперії.

Щодо заповненості штату загалом, то губревтрибунал, після його організації, був повністю укомплектований кадрами, за винятком колегії оснарслідчих. Вона нараховувала у своєму складі 6 членів, хоча за штатом передбачалось – 12 [115, арк. 150]. В подальшому губревтрибунал продовжував залишатись недоукомплектованим. Зокрема, на 28 липня 1919 р. у його складі нараховувався 41 співробітник із 49 передбачених по штату [115, арк. 152].

Однією із головних причин незабезпеченості кадрами була військово-політична ситуація в УСРР. У зв'язку з наступом денікінських військ та військ УНР, центральними та місцевими радянськими державними та партійними органами проводились заходи щодо мобілізації населення [270, с. 214-216]. Мобілізаційні заходи не оминули і губревтрибунал. Хоча декретом від 17 березня 1919 р. члени ревтрибуналів та оснарслідчі звільнялись від військового призову і вважались мобілізованими за родом служби, однак, це не стосувалося інших співробітників

ревтрибуналів, які підлягали призову [114 арк. 40]. В результаті надійшов ряд наказів про призов на військову службу співробітників канцелярії губревтрибуналу. В умовах кадрового незабезпечення та враховуючи, що саме в канцелярії працювали найбільш кваліфіковані співробітники, голова губревтрибуналу неодноразово звертався з клопотаннями про надання відстрочення «незамінним» співробітникам, однак не завжди з позитивним результатом, що наносило «непоправну шкоду» губревтрибуналу, суттєво ускладнюючи та уповільнюючи його роботу [115, арк. 66-67, 94-94зв., 103-103зв., 107, 120, 151-151зв.]. Не оминули губревтрибунал і вимоги губвоєнкому про залучення суддів, оснарслідчих та працівників канцелярії до роботи у «трудових» батальйонах [115, арк. 111].

Нерідко співробітники губревтрибуналу вилучались не лише для несення військової служби, а й для роботи в реввійськтрибуналах [115, арк. 130-130зв.]. З огляду на це, В. Красноленський 7 серпня 1919 р. звернувся в губвиконком, повідомляючи, що постійні вилучення оснарслідчих та правозаступників з боку реввійськтрибуналу ускладнюють та уповільнюють його роботу [115, арк. 172].

Через брак кадрів в губернських органах влади співробітники губревтрибуналу працювали за сумісництвом. В такому режимі певний час працював і голова В. Красноленський, виконуючи паралельно обов'язки оснарслідчого [115, арк. 73]. Це стосувалось і інших службовців. Зокрема, обвинувач Волонцевич з 17 травня до 25 червня 1919 р. суміщав роботу в статистичному підвідділі губпродкому і в губревтрибуналі [116, арк. 1-2зв.]. За сумісництвом працювали і члени колегії правозаступників. Її секретар С. Рапопорт за сумісництвом був співробітником музичної секції губвідділу народної освіти. Правозаступник М. Мілеант – за сумісництвом працював завідувачем губернської судово-кримінальної розшукової секції. І. Слуцький та Є. Радбіль працювали в юридичному відділі губвійськкомату. Щодо іншого правозаступника М. Когана, то він також працював за сумісництвом у іншій установі, однак, у якій саме, нам не відомо [73, арк 308зв; 115, арк. 104, 186зв.; 116, арк. 44-44зв.].

Проблема недоукомплектованості штату особливо актуалізувалась для співробітників канцелярії, адже передусім вони відповідали за організаційне та

документальне забезпечення роботи губревтрибуналу. Зокрема, конторник І. Хуторянський виконував обов'язки завідувача відділом та помічника секретаря, адже в канцелярії, окрім секретаря С. Філіпського, жоден працівник не умів працювати із справами, що надходили в губревтрибунал [115, арк. 56-56зв.]. Окрім того, через відсутність діловода він виконував його обов'язки [116, арк. 58]. Реєстратор колегії оснарслідчих Й. Печенюк також, окрім своїх основних обов'язків, виконував роботу конторника колегії [116, арк. 70].

З 19 червня 1920 р., з відновленням радянської влади на території Поділля, через брак кадрів, губревтрибунал певний час взагалі не функціонував. Так, на липень 1920 р. колегія губревтрибуналу складалась лише із трьох членів, включаючи його голову – В. Красноленського. Канцелярських працівників було лише двоє. Слідча комісія взагалі не була організована через відсутність необхідних працівників. Її функції виконували «якісь доповідачі», в контексті виконання інших своїх обов'язків [2, арк. 27].

Згодом ситуація дещо покращилась. Так, станом на вересень 1920 р. кількість членів трибуналу не збільшилась, однак була організована слідча комісія із чотирьох членів. Збільшилась кількість канцелярських співробітників, яких було уже п'ять при колегії губревтрибуналу та стільки ж при слідчій колегії [2, арк. 27]. При цьому досі не були організовані колегії обвинувачів та правозаступників [7, арк. 14]. Як не дивно, але евакуація губревтрибуналу цього ж місяця в м. Гайсин через військово-політичну ситуацію в Подільській губернії позитивно вплинула на його кількісне кадрове забезпечення [7, арк. 15-16]. Цьому сприяла евакуація інших повітових органів та вивільнення їх співробітників, що були тимчасово переведені для роботи в губревтрибунал. Інша справа, що нові співробітники не мали досвіду роботи в судових органах [7, арк. 61]. Через це, в умовах евакуації, губревтрибунал фактично теж не функціонував [7, арк. 29].

Навіть після реєвакуації до Вінниці, наприкінці листопада 1920 р., губревтрибунал виконувати свої функції був не в змозі [7, арк. 48]. Причиною була абсолютна кадрова незабезпеченість. Так, співробітники губревтрибуналу, переведені із інших органів, повернулись на місця попередньої роботи. Як наслідок,

до Вінниці в якості співробітників губревтрибуналу прибули лише його голова В. Красноленський та ще один член колегії. Розуміючи неможливість роботи в таких умовах В. Красноленський жорстко поставив питання перед губкомом щодо закриття його відомства або забезпечення необхідною кількістю працівників. Спочатку отримав відмову, але пізніше частина співробітників була переведена з інших органів для роботи в губревтрибуналі за сумісництвом, хоча фактично із них працювали лише двоє: завідувач губвідділу пошти і телеграфу та завідувач губвідділом фінансів. За словами В. Красноленського, для того щоб сумісники з'являлись на судові засідання, йому необхідно було вдаватися ледь не до хитрощів та погроз [7, арк. 61]. Невідомо наскільки кваліфікованими були службовці губревтрибуналу в цей час. Зауважимо лише, що практично усі вони мали партійні квитки [37, арк. 27].

«Катастрофічна ситуація» із кадровим складом губревтрибуналу мала місце і в першій половині 1921 р. Його штат як і раніше залишався недоукомплектованим [47, арк. 7; 80, арк. 5зв., 22-22зв., 48-49]. «Кадровий голод» був настільки гострим, що в березні 1921 р. Подільський губком констатував про «абсолютну відсутність працівників» в губревтрибуналі [47, арк. 8].

Для вирішення означеної проблеми голова губревтрибуналу В. Красноленський неодноразово звертався в губком, ЦК КП(б)У, губревком та НКЮ УСРР з проханнями забезпечити губревтрибунал необхідними кадрами [80, арк. 5-5зв., 19-19зв., 40, 48-49, 52-53зв.]. Однак численні доповідні записки та заяви В. Красноленського залишились без відповіді, оскільки таку ж проблему мали й інші органи державної влади на Поділлі [80, арк. 40].

Як наслідок в червні 1921 р. губревтрибунал спільно з губкомом повідомляли в ЦК КП(б)У, що «через відсутність працівників майже припиняється робота» [80, арк. 52-52зв.]. Цього ж місяця голова губревтрибуналу В. Красноленський попереджав губревком: «якщо негайно (не на словах, а на ділі) не буде звернено увагу на трибунал, то доведеться зовсім припинити роботу ... так як при такому кількісному та якісному складі працівників відповідальності за трибунал нести не можемо» [80, арк. 53-53зв.]. Незважаючи на те, що, завдяки зусиллям губкому склад

ревтрибуналу було поповнено п'ятьма службовцями, кардинально вирішити проблему не вдалось [80, арк. 49].

14 вересня 1921 р. ВУЦВК прийняв постанову «Про укріплення та підняття авторитету органів юстиції», згідно з якою передбачалось забезпечити відділи юстиції та інші місцеві органи, включаючи і ревтрибунали, кращими кадрами через направлення на роботу «найдосвідченіших та найнадійніших працівників» [223, с. 596-597]. Паралельно губкомам був розісланий циркуляр ЦК КП(б)У та НКЮ УСРР про необхідність забезпечення органів юстиції на місцях достатньою кількістю досвідчених партійних співробітників та направлення для роботи в губревтрибунали фахових спеціалістів-юристів [205, с. 15].

Проблема кадрового забезпечення порушувалась і на I Всеукраїнському з'їзді діячів юстиції УСРР в січні 1922 р. Нарком юстиції УСРР С. Буздалін у своєму виступі відзначав крайню слабкість судового апарату, пояснюючи це, зокрема, відсутністю підготовлених працівників [207, с. 4].

Упродовж першої половини 1922 р. кадровий склад губревтрибуналу постійно змінювався, залишаючись недоукомплектованим. Для прикладу, на 1 травня 1922 р. в його штаті бракувало 30 співробітників, у тому числі 4 члени колегії та 5 оснарслідчих [73, арк. 11]. Згодом ситуація покращилась, оскільки в червні штат був повністю заповнений, а в липні та серпні, навіть заповнений понад норму [15, арк. 64; 38 арк. 31; 73, арк. 116, 119, 146]. Переповненість штату обумовлювалась перевантаженням губревтрибуналу справами, у зв'язку з чим виникла потреба у переведенні додаткових співробітників. Це стосувалось і повітових камер оснарслідчих. Для прикладу, у Кам'янець-Подільському повіті для пришвидшення провадження слідства вирішили перевести на посаду ще одного оснарслідчого, який за сумісництвом очолював колегію обвинувачів місцевого повітвідділу юстиції [126, арк. 265].

З іншого боку, комплектація штату понад норму призводила до труднощів при організації нагляду над губревтрибуналами [270, арк. 48]. Тому, згідно з циркуляром НКЮ УСРР, усім ревтрибуналам рекомендувалось до 15 серпня 1922 р. привести кількість співробітників губревтрибуналів у повну відповідність зі штатом [27, арк.

38]. Однак, на кінець серпня 1922 р., на Поділлі все ще спостерігалось перевищення штату членів колегії губревтрибуналу та колегії оснарслідчих [73, арк. 173, 158].

Натомість гостро «дефіцит» кадрів позначався на колегії суддів. Так протягом першої половини 1921 р. вона залишалась недоукомплектованою [47, арк. 7; 80, арк. 5зв.]. На червень 1921 р. вона фактично не функціонувала, оскільки мала у своєму складі фактично одного члена, не маючи можливості проводити судові засідання [80, арк. 53-53зв.].

Окрім незабезпеченості кадрами колегія суддів відзначалась значною змінністю складу. Зокрема, протягом першої чверті 1922 р. вона поповнилась вісьмома членами. Натомість за цей же час її залишило п'ять суддів [73, арк. 336-337].

Щодо оснарслідчих, то упродовж першої половини 1921 р. вони також практично були відсутні в губернському центрі [47, арк. 7; 80, арк. 5зв., 22-22зв., 48-49]. В подальшому колегія кількісно зросла, однак як і інші характеризувалась змінністю складу. Зокрема, на жовтень 1921 р. вона нараховувала 6 членів, на кінець 1921 р. – 10, на січень 1922 р. – 3, а на лютий 1922 р. – 6 оснарслідчих [73, арк. 37, 306зв.-307]. При цьому, в межах означеного періоду, певний час слідча колегія залишалась узагалі без оснарслідчих [73, арк. 307, 309зв., 310]. Це зокрема дало підстави одному із членів губревтрибуналу Полюлю стверджувати, що вона була «зовсім зруйнована» [73, арк. 302]. Повного комплектування штату слідчої колегії та колегії суддів губревтрибуналу вдалося досягнути лише на серпень 1922 р. Цього місяця колегія налічувала 9 членів [73, арк. 158, 173].

Не кращою була ситуація із оснарслідчими і на повітовому рівні. Так, протягом першої половини 1921 р. оснарслідчі були відсутні практично в усіх повітах [47, арк. 7; 80, арк. 5зв., 22-22зв., 48-49]. Станом на кінець червня 1921 р. камери оснарслідчих вдалося організувати лише в перших трьох повітах (Кам'янецькому, Проскурівському та Ямпільському) [7, арк. 52зв.-53]. При цьому всі вони не були належним чином забезпечені технічними канцелярськими співробітниками [81, арк. 46]. У жовтні 1921 р. камери оснарслідчих були

сформовані ще в 6 повітах Поділля [79, арк. 37]. Лише на лютий 1922 р. слідчі камери були організовані в усіх повітах [126, арк. 251].

Кадровий «дефіцит» позначився і на колегії обвинувачів, яка також відзначалась нестабільністю чисельності складу. В першій половині 1921 р. вона залишалася недоукомплектованою. Надалі ситуація погіршилася і в жовтні 1921 р. в колегії працював фактично лише 1 обвинувач [79, арк. 37]. На кінець 1921 р. її чисельність зросла до 16 членів, а на початок наступного 1922 р. вона нараховувала 7 членів та працювала без очільника [73, арк. 290 зв; 77, арк. 18-18зв.]. Лише на 1 квітня 1922 р. кількість працівників колегії відповідала штатному розпису [69, арк. 54; 251, с. 1]. На цей час вдалось повністю укомплектувати і колегію правозаступників [251, с. 1].

Важливою проблемою повноцінного функціонування губревтрибуналу була незабезпеченість допоміжним персоналом, особливо співробітниками канцелярії, що організаційно забезпечували його роботу [7, арк. 52зв.-53]. Зокрема, в жовтні 1921 р. вакантними залишалися посади судового секретаря та друкарів [79, арк. 36]. Питання забезпечення достатньою кількістю канцелярських співробітників, зокрема досвідченими архіваріусами та діловодами залишалось остаточно невирішеним і упродовж 1922 р. [110, арк. 22].

Не вистачало працівників і для забезпечення господарських потреб губревтрибуналу. Застосовуючи апробований НКЮ УСРР досвід, вихід із ситуації керівництво губревтрибуналу вбачало у залученні до виконання означених обов'язків ув'язнених БУПРу [205, с. 3]. Зокрема, в липні 1922 р. в губревтрибуналі, в якості конюха, працював переведений з БУПРу ув'язнений [74, арк. 83, 84, 88]. В серпні 1922 р. А. Рамов просив губернський виправно-трудоий відділ кожного дня на 10 год присилати в губревтрибунал двох арештованих, які на цей час матимуть неробочий день, і які б забезпечували господарські потреби губревтрибуналу [74, арк. 124].

Однією із причин кадрового «голоду» було прагнення формувати особовий склад, передусім колегії, лише із членів комуністичної партії [47, арк. 14; 80, арк. 19-19зв., 40]. Проте останніх явно не вистачало для реалізації такої кадрової політики.

В жовтні 1922 р. голова губревтрибуналу А. Рамов повідомляв Верховний трибунал про відсутність достатньої кількості членів Комуністичної партії серед оснарслідчих [110, арк. 117].

Не сприяли формуванню професійного складу підрозділів ревтрибуналу й постійні переведення співробітників, в тому числі й для роботи в інших органах державного апарату [73, с. 172, 215, 365; 110, арк. 20зв., 131; 119, арк. 148]. Так, наприклад, упродовж 1922 р. його залишило 50 працівників (18 членів колегії та 24 оснарслідчих). За цей же час він був поповнений 57 працівниками (із них 23 членами колегії та 28 оснарслідчими). Таким чином в середньому за місяць в губревтрибуналі змінювалось 4 співробітники, головним чином, члени колегії та оснарслідчі [73, арк. 336-338].

В значній мірі кадрові зміни відбувались за ініціативою партійних органів, які завжди впливали на підбір та розстановку кадрів органів юстиції [416, с. 31]. Це стосувалось і Подільського губкому, який переводив службовців губревтрибуналу для інших заходів, не дбаючи про заміщення їх іншими працівниками. Зокрема, за останню чверть 1921 р. губкомом з губревтрибуналу було переведено три члени колегії та двох оснарслідчих на іншу роботу [73, арк. 290, 294]. Подібна кадрова політика проводилась і на повітовому рівні. Так, повітками неодноразово відкликали оснарслідчих для іншої роботи та замінювали їх працівниками без належної кваліфікації [73, арк. 116-116зв.].

Не завжди переведення службовців губревтрибуналу були правомірними. Зокрема, в червні 1922 р., член колегії С. Тулінов був незаконно переведений для роботи в губкомі, без попередньої згоди Верховного трибуналу [73, арк. 56; 110, арк. 82]. Інший член колегії С. Кобрін, на початку серпня 1922 р., був переведений на продроботу також без узгодження з Верховним трибуналом [110, арк. 82].

Окрім переведень, фактором, що призводив до кадрових втрат були і звільнення співробітників. Зокрема оснарлідчі І. Шкрепа та О. Веригін звільнились за власним бажанням [73, арк. 215]. Оснарлідчий Б. Борисов, який почав працювати з 1 грудня 1922 р., теж через півмісяця звільнився [73, арк. 332]. Загалом із 50



співробітників, що припинили роботу в ревтрибуналі губревтрибунал в 1922 р., 33 звільнились за власним бажанням [73, арк. 337-338].

Проблема кадрового забезпечення губревтрибуналу активізувалась із запровадженням прокурорського нагляду в жовтні 1922 р. Особливо це стосувалось оснарслідчих у повітах. Так, партійно-державне керівництво УСРР уважало, що брак освіти та нестача професійного досвіду прокурорів могли компенсуватись, серед іншого, їх досвідом роботи в органах радянської юстиції, передусім в трибуналах [337, с. 169]. Тому, за поданням губпрокурора, губком висунув 3 оснарслідчих повітових камер на посади помічників прокурора в повітах. З огляду на відсутність заміни, голова губревтрибуналу був змушений телеграфувати Прокурору УСРР М. Скрипнику з рекомендацією залишити вказаних оснарслідчих на своїх посадах [110, арк. 116]. Все ж уникнути кадрових втрат не вдалось, так як член колегії Д. Лондон, оснарслідчі О. Словенко та Й. Леві були переведені на роботу в губпрокуратуру [73, арк. 268, 332].

Свою роль відіграла і мобілізація, яка певний час продовжувалась. У зв'язку з нею, в останій чверті 1921 р., губревтрибунал втратив двох членів колегії. Ще двоє членів були звільнені, імовірно через невідповідність займаним посадам [73, арк. 290, 294].

У зв'язку з кадровою незабезпеченістю голова губревтрибуналу неодноразово звертався в Верховний трибунал для вирішення означеної проблеми [73, арк. 255; 90, арк. 57; 110, арк. 117]. Не завжди подібні звернення приносили результат. Для прикладу, саме з таким проханням голова губревтрибуналу 24 квітня 1922 р. надіслав телеграму на адресу ВУЦВК, однак не отримав бажаної відповіді [73, арк. 3зв.].

Брак кадрів був серйозною перешкодою на шляху налагодження нормальної та стабільної роботи трибунального суду. Через це, зокрема, уповільнювались провадження у кримінальних справах. Окрім того, не завжди була можливість сформувати належний та достатній склад виїзних сесій для розгляду справ у повітах. Їх доводилось створювати практично зі сторонніх осіб. Зокрема, в першій половині 1921 р., в Проскурівському повіті функціонувала виїзна сесія, сформована

завідувачем губвідділу зв'язку, який був направлений в означений повіт для виконання інших своїх службових справ. Ще одна була організована секретарем Вінницького повітпаркому в Могилів-Подільському повіті [7, арк. 61зв.]. З огляду на нестачу кадрів голова губревтрибуналу був змушений сам виїжджати у повіті для роботи в продсесіях. Так, за весь період після реєвакації, з кінця листопада 1920 р. і до червня 1921 р., голова губревтрибуналу двічі виїжджав в повіті (Проскурівський та Кам'янець-Подільський) для роботи в виїзних сесіях. Прикметно, що на час відсутності голови губревтрибуналу, під час вищезгаданих відряджень, обов'язки його заступника в різний час виконував завідувач губвідділу юстиції, а також голова реввійськтрибуналу 24 дивізії, що дислокувалась в Подільській губернії [7, арк. 61зв.]. Процес організації продсесій і надалі супроводжувався певними труднощами. Зокрема на початку 1922 р. виїзні сесії в Летичівському та Ново-Ушицькому повітах залишились без очільників, так як вони були переведені на іншу роботу [73, арк. 290, 294]. Через брак кадрів не працювали і окремі відділи губревтрибуналу, зокрема відділення по дезертирству [80, арк. 5-5зв.].

Особливо кадрові проблеми негативно позначались на діяльності колегії обвинувачів. Через її неповний штат, зокрема на початку 1922 р., частина справ залишалася без обвинувальних актів та, відповідно, без провадження тривалий час [77, арк. 12, 18-18зв., 20]. Не вистачало обвинувачів і для участі в судових засіданнях [73, арк. 308зв.].

Виконання обов'язків за сумісництвом в інших установах було звичною практикою в діяльності Подільського губревтрибуналу [80, арк. 5-5зв.]. Для прикладу, на кінець 1921 р. усі 10 членів слідчої колегії працювали за сумісництвом [79, арк. 37]. На лютий 1922 р. із 6 оснарслідчих губревтрибуналу двоє працювали за сумісництвом в інших місцевих органах [73, арк. 306зв.-307]. Суміщали роботу на різних посадах та виконували іншу роботу й повітові оснарслідчі. Зокрема, станом на березень 1921 р. оснарслідчий Кам'янець-Подільського повіту О. Коняєв, окрім виконання своїх основних обов'язків, брав участь у різних міжвідомчих засіданнях та ревізіях, що проводились робітничо-селянською інспекцією. Інший оснарслідчий

цього ж повіту за сумісництвом був завідувачем повітового фінансового відділу та був членом повітвиконкому [82, арк. 31]. В Ольгопільському повіті обов'язки оснарслідчого за сумісництвом виконував народний слідчий цього ж повіту [118, арк. 180].

Не були винятком ситуації, коли суміщалась робота оснарслідчого та судді [81, арк. 46]. Зокрема, в Проскурівському повіті, через нестачу працівників, оснарслідчий повітової камери за сумісництвом був призначений і головою виїзної продсесії [81, арк. 48].

В подібному режимі працювала і колегія обвинувачів. Так, ще в серпні 1921 р. голова губревтрибуналу повідомляв НКЮ про відсутність повного та незмінного її складу через те, що обвинувачі працювали за сумісництвом в інших місцевих органах [7, арк. 120-120зв.]. На кінець 1921 р. усі 16 обвинувачів, які працювали при губревтрибуналі виконували роботу за сумісництвом у інших установах [73, арк. 290зв.].

Іноді справа доходила до того, що працівники суміщали декілька посад одночасно. Для прикладу, на кінець 1921 р. частина обвинувачів губревтрибуналу займали по 4 чи 5 посад [73, арк. 290зв.]. В Ольгопільському повіті оснарслідчий з жовтня по грудень 1921 р. працював народним слідчим, при цьому за сумісництвом виконував обов'язки оснарслідчого, діловода народного слідчого та діловода оснарслідчого, що було протизаконним за радянським законодавством. Не дивно, що такий темп роботи негативно позначився на його здоров'ї [69, арк. 226-226зв., 265; 118, арк. 180].

Не стали винятком роботи за сумісництвом і очільники губревтрибуналу. Зокрема Й. Случевський свого часу суміщав посади голови Подільського губревтрибуналу та завідувача губвідділу юстиції [25, арк. 147]. Це стосувалось й іншого голови губревтрибуналу М. Рижаква. Його в лютому 1922 р. рішенням губкому та губвиконкому було призначено на посаду завідувача губвідділу юстиції також за сумісництвом [55, арк. 8-9].

Таким чином, можна констатувати, що нестача кадрів в органах радянської юстиції на Поділлі зумовлював неодноразове суміщення посад співробітників

правоохоронних органів (в нашому випадку голови губревтрибуналу) з органами, які виконували функцію нагляду над судово-слідчими органами, зокрема губвідділу юстиції, що загрожувало гарантіям дотримання законності. З іншого боку, це свідчило про ігнорування вказівок НКЮ УСРР, який ще на початку 1921 р. визначив подібні суміщення «небажаними» та допуслав їх лише у виняткових випадках [12, арк. 17].

Партійно-радянські діячі визнавали шкідливість роботи за сумісництвом державних службовців. Зокрема, П. Єфремов, виступаючи на III Всеросійському з'їзді діячів радянської юстиції в червні 1918 р. відзначав, що «усі органи, що формувалися з осіб зайнятих в інших радянських установах і на державній службі були надзвичайно нежиттєздатними» [240, с. 33]. Л. Троцький значно пізніше, у січні 1923 р. висловлював подібну точку зору, стверджуючи, що «сумісництво загалом в жодних сферах не давало позитивних результатів» [131, с. 12-13].

Приклад Подільського губревтрибуналу, в якому робота за сумісництвом неминуче призводила до неналежного виконання службових обов'язків лише підтверджує ці тези. Зокрема, в серпні 1921 р. голова губревтрибуналу повідомляв НКЮ УСРР, що обвинувачі, працюючи за сумісництвом в інших місцевих органах, не мали можливості приділяти достатньо часу для роботи в губревтрибуналі [7, арк. 120-120зв.].

Для визначення ефективності роботи губревтрибуналу, окрім кількісної характеристики, не менш важливу роль відіграє і якісна складова. В даному аспекті передусім проаналізуємо зміни у керівному складі трибунального суду. Приблизно з липня-серпня 1921 р., після В. Красноленського, його очолив Й. Случевський [73, арк. 296]. За сумісництвом він виконував обов'язки завідувача губвідділу юстиції [25, арк. 147]. Вирізнявся Й. Случевський серед інших суддів наявністю вищої юридичної освіти та, окрім того, він був членом КП(б)У [73, арк. 296].

Після Й. Случевського рішенням Верховного трибуналу від 4 жовтня 1921 р. головою Подільського губревтрибуналу було призначено Г. Дніпрова [24, арк. 104]. Він був уродженцем Вінниці, але ще в юному віці переїхав у Одесу, де здав екзамен за 4 класи гімназії, там же здобув середню освіту, а згодом і вищу юридичну.

Спочатку вступив до партії есерів (боротьбистів), а в 1919 р. став членом комуністичної партії. Згодом розпочав роботу в Одеському губревтрибуналі, де перебував на посаді заступника голови [73, арк. 296-296зв.]. Тут він проявив «відмінне знання справи та виключну працездатність» [7, арк. 189]. Однак, новоспечений голова губревтрибуналу перебував на посаді лише один день. За збігом обставин, у день призначення, тобто 4 жовтня 1921 р. місцевий губком виключив Г. Дніпрова з комуністичної партії та незаконно (без узгодження з Верховним трибуналом) відсторонив від посади голови губревтрибуналу, тимчасово призначивши замість нього іншого члена колегії М. Рижаківа [24, арк. 48; 79, арк. 1]. Г. Дніпрову було вказано протягом 24 годин покинути територію Подільської губернії та перейти у розпорядження ЦК КП(б)У [73, арк. 301]. Причиною звільнення були його конфлікти з іншими співробітниками [73, арк. 296зв.-297]. Рішенням губкому від 16 жовтня 1921 р. і весь партійний осередок губревтрибуналу був визнаний конфліктним, всі члени якого були переведені в статус кандидатів та відправлені на іншу роботу [73, арк. 297]. Виникла невизначена ситуація, так як Верховний трибунал зі свого боку вказав Г. Дніпрову залишатись на посаді до особливого розпорядження [79, арк. 1]. В кінцевому рахунку Г. Дніпрова було поновлено в правах члена комуністичної партії, після чого призначено завідувачем Подільського губвідділу юстиції [73, арк. 297]. Ця ситуація лише підтверджує, що нерідко партійні органи втручалися у кадрові призначення співробітників губревтрибуналу.

Щодо М. Рижаківа, то новопризначений голова губревтрибуналу був росіянином за національністю, вихідцем із Тверської губернії РСФРР. Там працював в губернському земельному відділі. Під час планового переведення працівників РСФРР в 1919 р. був призначений членом колегії Київського губернського земельного відділу. Після того працював у відділі управління повітвиконкому в одному із повітів Полтавської губернії. Мав досвід роботи в Полтавському губревтрибуналі, очолюючи одну із виїзних сесій. Згодом був переведений для роботи в Подільському губревтрибуналі. Представник Верховного трибуналу А. Васильєв ревізуючи Подільський губревтрибунал в означений період

охарактеризував діяльність М. Рижаківа на посаді голови. У звіті йшлося, що хоча М. Рижаків частково і відремонтував приміщення губревтрибуналу, однак нічого не зробив для підняття продуктивності його роботи. Окрім того, А. Васильєв стверджував, що в період його перебування в Вінниці жодного разу не бачив, щоб М. Рижаків «після чотирьох годин дня прочитав хоча б одну справу». Також М. Рижаків за його словами не давав жодних настанов співробітникам губревтрибуналу, окрім того пізно приходив на роботу, не раніше 11 год ранку. Загалом, на думку А. Васильєва, голова М. Рижаків приділяв губревтрибуналу недостатньо уваги. Зокрема, під час його перебування в Вінниці протягом місяця, за головуванням М. Рижаківа було розглянуто лише 4 справи. Інші розглядались за участі інших членів колегії. Таким чином, на думку А. Васильєва М. Рижаків «не відповідав своїй посаді». У цьому ревізок вбачав і вину Верховного трибуналу, який не оцінив кандидатуру голови губревтрибуналу та його професійні якості [73, арк. 302зв., 304-305, 307зв., 308зв.].

7 березня 1922 р. постановою Подільського губкому М. Рижаківа, без згоди ЦК КП(б)У та Верховного трибуналу, було звільнено з посади голови. Тимчасово губревтрибунал очолив М. Харитонов. В вищезгаданій постанові було вказано піддати партійному суду всю колегію губревтрибуналу за невиконання партійних директив бюро губкому. Також було постановлено про формування списку кандидатів на посади членів колегії. Прикметно, що нові члени колегії, судячи з усього, повинні були бути затверджені губкомом, а не губвиконкомом як передбачалось законодавством [118, арк. 106]. Пізніше, 4 квітня 1922 р. губком своєю постановою затвердив постійним головою губревтрибуналу С. Кобріна [118, арк. 150]. Новопризначений С. Кобрін мав досвід роботи в радянських судових органах, будучи до цього очільником ревівійськтрибуналу однієї із радянських дивізій [38, арк. 19].

В даному контексті варто зауважити, що незаконні звільнення та переведення голів ревітрибуналів з боку губкомів загалом були звичною практикою в УСРР. Для її припинення, в березні 1922 р., НКЮ УСРР звернувся до ЦК КП(б)У з пропозицією видати відповідний циркуляр з цього приводу [26, арк. 6].

Новопризначений голова губревтрибуналу С. Кобріна пробув на посаді лише два тижні, оскільки 19 квітня, за рішенням Верховного трибуналу, Подільський губревтрибунал отримав нового очільника – А. Рамова. Останній був не з місцевих, єврейської національності, мав вищу освіту [110, арк. 24]. Він набув значний досвід роботи в радянських судових органах, займаючи досить високі посади. До цього працював заступником голови Одеського відділу Реввійськтрибуналу КВО [38 арк. 15]. Перед переведенням в Подільський губревтрибунал працював керівником відділу нагляду Верховного трибуналу [23, арк. 195]. А. Рамов очолював губревтрибунал до 23 грудня 1922 р., після чого був переведений на посаду голови реввійськтрибуналу 8 корпусу УВО [38 арк. 17; 73, арк. 330]. Загалом, діяльність А. Рамова на посаді голови губревтрибуналу внесла позитивні зміни у його роботу. Це зокрема відзначав інший член губревтрибуналу А. Гарін [73, арк. 330]. Після А. Рамова Верховний трибунал призначив новим головою Подільського губревтрибуналу А. Гельферіха, який до того очолював Миколаївський губревтрибунал [34, арк. 670; 73, арк. 286, 318, 358]. До його прибуття на початку січня 1923 р. обов'язки очільника тимчасово виконував А. Гарін [73, арк. 330].

Щодо інших членів колегії, то на початку 1922 р. окрім голови М. Рижакова у її складі були: М. Харитонов (заступник та очільник військового відділу губревтрибуналу), С. Тулінов, О. Попов, Д. Лондон, Ф. Сафонов [73, арк. 309]. Склад колегії губревтрибуналу станом на 1 червня 1922 р. не зазнав суттєвих змін. Окрім уже працюючих вищезгаданих членів колегія поповнилась А. Гаріним, С. Кобріним та С. Фроловим [110, арк. 24]

Що стосується партійного складу губревтрибуналу, то слід відзначити, що принцип формування колегії політично лояльними кадрами залишався завжди незмінним [73, арк. 309]. Таким чином на практиці реалізовувалась настанова В. Леніна, висловлена на X з'їзді РКП(б), про необхідність підпорядкувати державний апарат політичним цілям [175, с. 72]. Тому для заповнення штату використовувалась уже апробована практика призначення в судові органи кандидатур, попередньо розглянутих Політбюро ЦК КП(б)У та партійними органами на місцях [397, с. 383]. Незважаючи на те, що в 1921 р. 94% співробітників територіальних ревтрибуналів

УСРР уже були комуністами, в грудні 1921 р. санкцією Верховного трибуналу була ініційована кампанія щодо звільнення губревтрибуналами співробітників, які не були членами комуністичної партії [79, арк. бзв.; 398, с. 38].

Означені заходи принесли бажані результати і на початок 1922 р. усі члени колегії уже мали компартійні квитки [73, арк. 309]. Таким чином, «судова влада» все більше ставала фікцією, в тому числі через посилення контролю над судовими органами та прямого, хоча й не зовсім публічного, керівництва ними з боку компартійного апарату [397, с. 359]. Формування кадрового складу губревтрибуналу з членів комуністичної партії, давало додаткову можливість контролювати його діяльність. У лютому 1922 р. В. Ленін у листі до Д. Курського писав про необхідність впливу через комуністичну партію на членів нарсудів та ревтрибуналів для покращення їх діяльності та посилення репресій [180, с. 396-397].

Однак, повністю сформувати склад губревтрибуналу з компартійних працівників не вдалось. Це, зокрема, стосувалось членів слідчої колегії. Так, в лютому 1922 р. із 6 оснарслідчих усі були безпартійними [73, арк. 30бзв.-307]. На повітовому рівні була така ж ситуація, як і в губернському центрі. Тут також на початок 1922 р. більшість оснарслідчих були безпартійними [73, арк. 312]. Зважаючи на це, М. Белоновський, виступаючи на I Всеукраїнському з'їзді працівників юстиції, в січні 1922 р. зазначав, що ревтрибунали як і інші судові органи «безумовно, мусять строго і виразно триматися своєї керівної комуністичної партії» [3, арк. 94]. Якщо загалом в УСРР за період з 1 жовтня 1921 р. по 1 жовтня 1922 р. абсолютна більшість (95,6%) членів ревтрибуналів були комуністами, то в Подільському губревтрибуналі комуністами були сім із дев'яти членів колегії, що складало 77,8% [110, арк. 24; 251, с. 6].

Невисоким залишався й освітній рівень членів колегії. Прикметно, що така тенденція зберігалась ще з першої половини 1921 р [7, арк. 52зв.-53]. На початок 1922 р. із членів колегії лише С. Фролов мав вищу освіту. Усі інші мали початкову, домашню та середню освіту [110, арк. 24]. В цілому, низька освіченість серед членів Подільського губревтрибуналу відповідала загальнодержавним тенденціям. Так, лише 18,5% членів ревтрибуналів УСРР мали вищу освіту, що, як не дивно, було



найменшим показником з-поміж усіх інших категорій співробітників органів юстиції [251, с. 5].

Не вирізнявся склад колегії Подільського губревтрибуналу і за професійним досвідом. Так, в УСРР, з-поміж інших судово-слідчих органів, саме в ревтрибуналах було найбільше осіб, які в минулому були фабрично-заводськими працівниками (43,5%) [251, с. 6]. В Подільському губревтрибуналі була подібна ситуація. Більшість членів колегії не мали жодного досвіду роботи в органах державної влади, так як до призначення в губревтрибунал були робітниками та представниками так званої робітничої інтелігенції [110, арк. 24]. Тому не дивно, що після свого призначення на посаду голова губревтрибуналу А. Рамов звітував Верховному трибуналу про те, що «...на чолі апарату стояли люди, що не засвоїли найпримітивніших правил і вимог триброботи» [110, арк. 1]. Для прикладу, досвід роботи в судових органах М. Харитонова обмежувався лише роботою в даному губревтрибуналі з травня 1921 р. А. Гарін, до призначення на посаду члена колегії, в жовтні 1921 р., працював старшим секретарем цього ж трибуналу. Лише С. Фролов мав певний досвід, так як з квітня 1917 по березень 1918 р. працював мировим суддею м. Миколаєва [38, арк. 31]. Щодо інших членів колегії, то за оцінкою голови губревтрибуналу С. Кобрін, О. Попов та С. Тулінов не «відповідали своїм посадам». Вони, за оцінкою голови губревтрибуналу, «на триброботу потрапили, мабуть, випадково», адже недостатньо серйозно ставились до своїх обов'язків і були для трибуналу «тягарем». Так, С. Тулінов не міг пристосуватись до роботи в трибуналі, так як «погано орієнтувався в слідчому матеріалі, однобоко розмірковував та був безініціативним» [31, арк. 40зв; 110, арк. 21зв.]. Ф. Сафонова характеризували як «абсолютно незнайомого з триброботою, будучи в апараті лише баластом» [30 арк. 18]. В таких випадках очільники ревтрибуналу наполягали на заміні їх кваліфікованими співробітниками.

Таким чином, тези співробітника НКЮ РСФРР О. Лісіцина про те, що такий бойовий та ударний орган як ревтрибунал постійно поповнювався найбільш стійкими революціонерами, а також твердження радянського історика А. Ривліна, про те, що в ревтрибунали обиралися найбільш свідомі представники робітничого

класу, які швидко та уміло оволодівали справою здійснення правосуддя, не знайшли свого підтвердження на Поділлі [193, с. 19; 380, с. 24]. Однак, таким чином, на практиці цілком реалізовувався принцип формування радянського суддівського корпусу, який полягав у тому, що на місцях потрібні не «специ-чиновники», а «істинні виразники пролетарської правосвідомості» [403, с. 49].

Щодо оснарслідчих, то на відміну від членів губревтрибуналу, усі були безпартійними [110, арк. 24]. За цим показником слідча колегія контрастувала і на загальнодержавному рівні. Так, в середньому в УСРР 60% членів колегій оснарслідчих були членами КП(б)У [399]. У серпні 1922 р. в повітових камерах Поділля були проведені кадрові зміни, з метою залишення там лише тих оснарслідчих, які були членами комуністичної партії. Після реалізації вказаних заходів, лише в камері Ново-Ушицького повіту залишився безпартійний оснарслідчий [73, арк. 165-165зв.].

Натомість, члени колегії оснарслідчих за своїм освітнім рівнем були значно кваліфікованішими, ніж судді губревтрибуналу. Практично усі вони мали вищу освіту. Для прикладу, в січні 1922 р. в слідчій колегії із 3 оснарслідчих, що фактично працювали – 2 мали вищу юридичну освіту та в минулому були судовими слідчими. Ще один оснарслідчий навчався на юридичному факультеті. В лютому 1922 р. із 6 оснарслідчих також усі мали юридичну освіту [73, арк. 306зв.-307].

В колегії обвинувачів, як і в слідчій колегії, практично усі співробітники були безпартійними, при цьому їх професійний рівень бажав кращого. Належної кваліфікації не було навіть у її очільника М. Акімова [110, арк. 24]. Він, зокрема, «не володів красномовством, не вмів скласти обвинувальний акт, а також в резолюційній частині визначити міру покарання». Керівник колегії навіть не вів книгу настільного реєстру. Однак, залишався на посаді до розпоряджень Верховного трибуналу [73, арк. 308зв.-309]. В подальшому освітній рівень обвинувачів покращився. За даними на червень 1922 р. частина обвинувачів уже мала вищу освіту [110, арк. 24].

Таким чином, гостра потреба Подільського як і інших губревтрибуналів в спеціалістах для зайняття посад оснарслідчих та обвинувачів, де професійні

юридичні знання повинні були поєднуватись з відповідними політичними поглядами і яку НКЮ УСРР констатував ще в листопаді 1921 р., була вирішена лише частково [205, с. 15].

Щодо колегії правозаступників, то на початок 1922 р. вона нараховувала 4 члени. Її склад, загалом, не зазнав значних змін порівняно з 1919 р., так як юристи С. Рапопорт, І. Слуцький та Є. Радбіль залишалися працювати в колегії ще з того часу. Окрім них у колегії також працював М. Шварцзоїд, який до цього був шкіряником. Враховуючи, що губревтрибунал розглядав порівняно небагато справ, правозаступники не були перевантажені роботою. Інспектор-інструктор Верховного трибуналу А. Васильєв навіть пропонував скоротити їх кількість у колегії до трьох членів [73, арк. 308зв., 312].

У канцелярії слідчої частини через дефіцит кадрів нерідко до роботи залучали й неповнолітніх. Зокрема, секретарем був 17 річний юнак, а друкаркою також неповнолітня дівчина [73, арк. 306зв.-307]. Секретаріат складався із двох «чесних» та «трудолюбних працівників» один із яких, до того ж, був юристом. Однак, вони були «слабкохарактерними». До того ж не могли дати ні вказівок, ні наставлень своїм підопічним, що в результаті «підривало дисципліну» в губревтрибуналі [73, арк. 308зв.].

В цілому кваліфікаційний рівень службовців губревтрибуналу, передусім членів колегії, в подальшому залишався недостатнім та визначався неодноразовими переведеннями співробітників із губревтрибуналу. Через це, починаючи з травня 1922 р. і закінчуючи ліквідацією губревтрибуналу в 1923 р., його голова працював без заступників, один із яких повинен був організовувати роботу військового відділення [31 арк. 43; 38 арк. 31; 73, арк. 216, 283-284, 334, 360; 110, арк. 20].

Натомість, колегію губревтрибуналу поповнювали працівники, які уже мали досвід роботи в ревтрибуналах. Зокрема, з червня 1922 р. тут працював Й. Разум, який з 1921 р. був членом Миколаївського губревтрибуналу [38 арк. 31]. В липні 1922 р. на посаду голови виїзної сесії Гайсинського повіту було призначено колишнього очільника реввійськтрибуналу 24 дивізії Порукова, який на той час не працював, але в результаті все ж очолив сесію [28, арк. 71; 73, арк. 105, 120-121].

Цього ж місяця за ініціативою А. Рамова в колегію губревтрибуналу було переведено М. Когана, який мав досвід роботи в якості голови реввійськтрибуналу однієї із дивізій [38 арк. 15; 73, арк. 100, 113]. Більше того, він мав досвід роботи в Подільському губревтрибуналі, так як працював в колегії правозаступників ще в 1919 р. [73, арк. 100, 113]. Однак, залишався на посаді лише близько місяця, так як 15 серпня був відкликаний губвідділом юстиції [73, арк. 135].

У вересні та жовтні членами губревтрибуналу було затверджено А. Марудова та С. Ждана, які також до цього були членами реввійськтрибуналів [38 арк. 15; 73, арк. 159, 196]. Восени 1922 р. кадровий склад Подільського губревтрибуналу частково поповнився членами ліквідованих Кременчуцького, Миколаївського та Запорізького губревтрибуналів [38 арк. 31; 73, арк. 207, 320, 329]. Частина співробітників була переведена в губревтрибунал із народних судів, обіймаючи посади народних слідчих [73, арк. 116].

Нерідко, для заповнення вакансій, в губревтрибунал переводились співробітники і без належної кваліфікації. Зокрема, в червні 1921 р. в губревтрибунал була переведена співробітниця на посаду оснарслідчої, однак без досвіду роботи, оскільки до цього в подібних органах не працювала. Також для зайняття посади оснарслідчого був переведений колишній співробітник губНК, так як, за словами В. Красноленського, «не зовсім відповідав своїй посаді на минулому місці роботи». Через брак працівників його довелось призначити очільником колегії оснарслідчих [7, арк. 62].

Не мали достатньої кваліфікації Я. Краснер та Д. Тінтман, які в серпні 1922 р. були затверджені тимчасовими членами колегії губревтрибуналу. Новопризначені співробітники були представниками робітничих професій та не мали досвіду управлінської та судової діяльності. Я. Краснер до призначення в губревтрибунал працював друкарем, а Д. Тінтман – металургом [73, арк. 107]. Не минуло й місяця як голова губревтрибуналу А. Рамов просив дозволу у голови Верховного трибуналу на їх звільнення через невідповідність займаним посадам [110, арк. 118]. В результаті Я. Краснер був звільнений цього ж місяця, а Д. Тінтман залишився в якості тимчасового члена колегії до листопада [73, арк. 215, 283, 284]. В червні 1922 р. був

звільнений «абсолютно незнайомий з трибботою» член колегії Ф. Сафонов [30, арк. 18].

Варто наголосити, що забезпечити кадровий склад губревтрибуналу працівниками належного кваліфікаційного рівня не вдалось і до кінця його діяльності. Це було виявлено в процесі організаційних заходів щодо ліквідації губревтрибуналів та організації губсудів в рамках здійснення судової реформи. Так, лише половина колегії, тобто 4 члени мали достатній стаж для заняття посад членів губсуду [38, арк. 76].

Окрему увагу варто приділити національному складу Подільського губревтрибуналу. За означеним показником він був неукраїнським. Так, за даними на червень 1922 р. 14 співробітників були росіянами, 10 – євреями та 1 був німцем [110, арк. 24]. За цими даними ситуація на Поділлі кардинально відрізнялась від загальнодержавних показників, адже в УСРР саме українці складали більшість майже на усіх посадах в судових органах, за винятком оснарслідчих та правозаступників [251, с. 5].

Дефіцит кадрів інколи змушував керівництво заповнювати вакансії особами, що мали непогашену судимість. Це стосувалося завідувача реєстраційно-статистичного відділу І. Левальянського, а також секретаря судового відділу К. Григоровича, які були умовно засуджені за вимагання та «п'янство» [73, арк. 307зв.-308зв.].

До проблеми кількісної та якісної кадрової незабезпеченості додавалось неналежна дисципліна праці. Зокрема, деякі обвинувачі не складали обвинувальні акти. Так, обвинувач М. Гойхер та Т. Бурсо не виконали доручень губревтрибуналу про складання обвинувальних актів, а на вимогу голови губревтрибуналу не змогли надати жодних пояснень з цього приводу [115, арк. 153, 178-179зв.].

Неналежно виконували свої посадові обов'язки і окремі співробітники канцелярії губревтрибуналу. Оснарслідчий М. Файнциммер навіть подав клопотання голові губревтрибуналу з вимогою звільнити друкарку Канатову, яка не лише не займалась своїми обов'язками, а й за його твердженням: «пхає свій ніс куди не потрібно» [115, арк. 122-123зв.]. Окремі співробітники, як наприклад секретар

Товаровська та деякі оснарслідчі, невчасно прибували на роботу та, окрім того, «проявляли слабку діяльність» [85, арк. 44-44зв.].

Незважаючи на зауваження з боку керівництва порушення з боку окремих співробітників допускались і надалі, через що, зокрема друкарок Канатову та Арбузову було звільнено за недбале ставлення до роботи [30, арк. 66; 47, арк. 15зв.; 50, арк. 15зв.; 85, арк. 44-44зв.]. Для підняття дисципліни за час головування А. Рамова, працівники піддівались арешту. Так, наприклад, після того коли Покотилюк не виконав доручення голови губревтрибуналу про перенесення камери сховища в господарське приміщення, він був арештований на 2 доби [30, арк. 44]. Діловод Немцев під час підготовки до слухання однієї із справ губревтрибуналом не вжив заходів для виклику обвинуваченого. За таку бездіяльність голова губревтрибуналу наказав арештувати діловода на 3 доби і попередив інших працівників, що в подальшому за невиконання своїх обов'язків винні будуть притягатись до відповідальності, в тому числі, і перед губревтрибуналом. До співробітників також застосовувались такі види стягнень як попередження, догана, штраф та звільнення [110, арк. 35, 39-40].

Напевно означені заходи дали позитивні результати, оскільки голова ревтрибуналу вже в червні 1922 р. звітував про те, що співробітники колегії «добросовісно та лояльно виконували свою роботу» [73, арк. 64]. В січні 1923 рр., за оцінкою очільника, його співробітники «задовільно справлялися зі своїми обов'язками, навіть працюючи наднормово» [73, арк. 329, 355зв].

Окрім неналежної трудової дисципліни деякі співробітники не вирізнялись належною моральною поведінкою. Зокрема, член колегії губревтрибуналу Гаркуша зловживав алкоголем. Через це нерідко потрапляв у конфліктні ситуації. Одна із них трапилась, коли він будучи в нетверезому стані прийшов з іншим членом колегії Полюлем у БУПР і там влаштував із ним сварку. Відомий і інший випадок, коли після чергової п'янки із комендантом губревтрибуналу, він пішов у арештанське приміщення та погрожував ув'язненим переведенням в розпорядження губНК і навіть розстрілом.

У відповідь на такі дії ув'язнені подали заяву в контрольну комісію губкому. В результаті Гаркушу не лише не було покарано, а й переведено на роботу за сумісництвом в якості завідувача губерньського виправно-трудоного відділу, на якій він працював за сумісництвом, водночас залишаючись членом колегії губревтрибуналу. Але і після цього продовжував пиячити із комендантом, і, будучи уже на новій посаді, знову неодноразово погрожував ув'язненим. Лише 14 листопада 1921 р. він був звільнений з посади члена колегії губревтрибуналу, а 17 грудня цього ж року і з посади завідувача губерньського виправно-трудоного відділу. 31 січня 1922 р. за наказом губкому він був арештований по обвинуваченню в п'янстві, розкраданні державного майна та агітації проти радянської влади [73, арк. 296-297, 299, 302-303зв.].

Не сприяв нормальній роботі незадовільний соціально-психологічний клімат у колективі. Так, ще в січні 1922 р. губком відзначав наявність суперечностей та конфліктів в губревтрибуналі [73, арк. 295]. Новопризначений голова губревтрибуналу А. Рамов в травні 1922 р. відзначав, що до його приїзду «міжособистісні відносини в колективі характеризувались наявністю чвар та інтриг» [31 арк. 42]. Незадовго після цього, між А. Рамовим та членом колегії С. Кобріним виник конфлікт, що стало причиною переведення останнього на продроботу. Після цього очільник відвітував Верховному трибуналу, що після звільнення С. Кобріна «атмосфера в колегії одразу покращилась і вона працює без перебоїв» [110, арк. 86-87].

Отже, при організації ревтрибуналів був повністю проігнорований принцип незалежності судової влади. Зокрема, кадровий склад губревтрибуналу формувався виконавчими органами влади, тобто губвиконкомаами за політичним та класовим принципами. Важливо відзначити, що за національною приналежністю склад ревтрибуналу був неукраїнським. Майже увесь період функціонування штат губревтрибуналу, більшою чи меншою мірою, залишався недоукомплектованим та характеризувався нестабільним складом. Серед основних причин кадрового дефіциту варто вказати: військово-політичну ситуацію в регіоні, що призводило до мобілізації частини співробітників, їх участі в трудових батальйонах та

реввійськтрибуналах; неодноразові, в тому числі, незаконні переведення співробітників, особливо з боку губкому; необхідність формувати кадровий склад співробітниками з партійними квитками; постійні звільнення службовців. Проте і наявні службовці були змушені працювати за сумісництвом в інших органах, що зменшувало продуктивність їх роботи.

Як наслідок розслідування справ як і їх розгляд уповільнювались, що природньо збільшувало кількість незавершених проваджень. До кількісного незабезпечення кадрами додавалась і відсутність належної кваліфікації та досвіду роботи в співробітників. Принцип формування кадрами ревтрибуналів за партійним, класовим та політичним принципом призводив до того, що хоч і значна частина співробітників мала партійні квитки, натомість не вирізнялась достатнім рівнем освіти та належним досвідом роботи. Окрім того, не завжди на належному рівні була дисципліна праці та моральна поведінка співробітників. Нерідко негативну роль відігравав несприятливий мікроклімат у колективі.

### **3.2. Матеріально-технічне забезпечення. Умови праці співробітників**

З моменту створення Подільський губревтрибунал розглядав справи в будівлі №18, що знаходилась на Скатерининській вулиці (нині – вулиця Театральна) у м. Вінниця, де до встановлення радянської влади засідав з'їзд мирових суддів [115, арк. 160]. Станом на лютий 1921 р. губревтрибунал функціонував уже в іншому місці, на вулиці Монастирській, у будинку № 33 (нині тут знаходиться Вінницька обласна прокуратура) [78, арк. 44]. Однак, за свідченнями співробітників, на квітень 1922 р., будівля, в якій розташовувався губревтрибунал, була абсолютно непристосованою для організації роботи. Зокрема, було відсутнє приміщення для утримання арештованих. Окрім того, ніде було розмістити варту, яка охороняла губревтрибунал і через це спала на підлозі. Також в будівлі було 5 приватних кімнат, заселених іншими мешканцями, що не дозволяло в повній мірі організувати роботу [57, арк. 35].



Не були забезпечені належними умовами для праці і повітові камери оснарслідчих. Зокрема в камері оснарслідчого Кам'янець-Подільського повіту приміщення, в якому працювали співробітники було задовільним, хоча не обігрівалось, через що працівники змушені були працювати при низькій температурі [125, арк. 4, 5зв.].

Щодо матеріально-технічного забезпечення губревтрибуналу в початковий період його діяльності маємо мало відомостей на цей рахунок. Відомо лише, що після організації роботи на початку 1919 р. в губревтрибуналі була лише одна друкарська машинка, але і вона була взята у відділі юстиції губвиконкому для тимчасового користування. Прикметно, що коли, через деякий час, юридичний відділ, посилаючись на нестачу друкарських машинок, попросив повернути ту, що була взята губревтрибуналом, то останній у цьому відмовив [115, арк. 37].

Після відновлення роботи губревтрибуналу в червні 1920 р. він не був забезпечений найнеобхіднішими речами, особливо канцелярськими предметами включаючи навіть відсутність письмового пера. Зважаючи на це, необхідні речі доводилось діставати шляхом особистих звернень [2, арк. 10, 27].

Упродовж наступного 1921 р. усі судові органи УСРР продовжували відчувати матеріально-технічну незабезпеченість. Так, НКЮ УСРР, звітуючи за свою діяльність за березень-жовтень 1921 р. повідомляв, що, особливо за першу половину означеного періоду, місцеві судові органи УСРР відчували гостру потребу в матеріальних ресурсах (грошові знаки, продовольство, засоби для письма), що «загрожувало справі організації правосуддя» [205, с. 15]. Не був виключенням і Подільський губревтрибунал. Приклади роботи камер оснарслідчих Кам'янець-Подільського, Проскурівського, Літинського, Ново-Ушицького повітів протягом 1921 р. свідчили про незабезпеченість передусім канцелярськими предметами, іншими речами та необхідними фінансовими засобами для організації роботи [80, арк. 100-100зв.; 81, арк. 40зв.; 82, арк. 30зв.-31; 83, арк. 2].

В січні 1922 р. на I Всеукраїнському з'їзді працівників юстиції були висловлені думки про необхідність покращення матеріально-технічної бази судових органів, однак на практиці вони залишились не реалізованими [397, с. 391]. Так,

кошторис НКЮ УСРР на 1922 р. був «у вкрай урізаному вигляді», а з метою обмеження витрат на відрядження, останні, як і особисті поїздки членів губревтрибуналу «категорично» заборонялись. З цією ж метою виїзні сесії повинні були функціонувати тимчасово, а не на постійній основі, з окремим штатом. Окрім того, заборонялись поїздки кур'єрів [121, арк. 62].

Недостатній кошторис НКЮ УСРР відповідним чином позначився і на матеріально-технічному забезпеченні Подільського губревтрибуналу. Так, в травні 1922 р. голова губревтрибуналу А. Рамов звітував: «Немає ні паперу, ні пір'я, ні необхідних книг і бланків» [110, арк. 20зв.]. В червні, зокрема, повідомляв, що «все доводилось писати від руки та ще й на неякісному папері, що знижувало ефективність роботи через зайву витрату часу та енергії». Лише за сприяння губвиконкому була можливість дістати деякі необхідні речі, щоб не призупиняти роботу [73, арк. 64]. Саме за рахунок фінансових засобів, виділених губвиконкомом в липні та серпні 1922 р. була можливість організувати виїзні сесії [73, арк. 116, 165]. Приклади діяльності окремих камер оснарслідчих свідчать, що на повітовому рівні також залишалась незабезпеченість найнеобхіднішими, передусім канцелярськими речами. Показовим в даному контексті є приклад роботи камери оснарслідчого Кам'янець-Подільського повіту, який протягом 1922 р. неодноразово надсилав в губревтрибунал повідомлення про відсутність канцелярських та інших речей необхідних для роботи. Нерідко доводилось купувати необхідні речі за власні кошти та звертатись до повітвідділу юстиції, який не міг допомогти, оскільки і сам не мав достатніх матеріальних та фінансових засобів [121, арк. 179; 125, арк. 4, 14]. Не покращилась ситуація і з початку наступного 1923 р., так як коштів, які виділялись на потреби губревтрибуналу, досі не вистачало, особливо в умовах постійного дорожчання необхідних канцелярських речей [73, арк. 355зв.].

Окремо варто звернути увагу на поштово-телеграфний зв'язок, оскільки від нього залежала ефективність та швидкість роботи губревтрибуналу. Особливо, враховуючи, що Подільська губернія була прикордонною, знаходилась на значній відстані від місцезнаходження центральних державних органів у столиці м. Харкові. Більше того, і сама губернія була досить великою за розміром. В даному аспекті

варто зазначити, що на Поділлі частково вдалось вирішити проблему налагодження поштово-телеграфного зв'язку. Так, якщо початковий період розбудови судових органів в УСРР характеризувався незадовільним станом всіх видів зв'язку, то на Поділлі в означений період, тобто з другої половини 1922 р. поштово-телеграфний зв'язок з центральними органами влади був «достатнім», залишаючись таким упродовж усієї подальшої роботи губревтрибуналу [418, с. 15]. Лише в липні 1922 р. були перебої в телеграфних повідомленнях, які не дозволяли вчасно обмінюватися інформацією із центральними державними органами [73, арк. 116, 165, 212зв., 264, 280, 329зв., 355зв.].

Водночас, в межах Подільської губернії зв'язок був досі налагоджений слабо. Голова губревтрибуналу пояснював це впливом «бандо-грабіжницьких спалахів» і додавав, що інколи повідомлення не вдавалось пересилати протягом двох-трьох тижнів [110, арк. 20зв.]. Зв'язок в межах губернії ускладнювався і фінансовою незабезпеченістю, адже пересилання поштово-телеграфної кореспонденції було неможливим при відсутності оплати за вказані послуги [125, арк. 14зв.]. Це ставило губревтрибунал в «катастрофічне становище, а постійний пошук необхідних коштів вимагав затрати часу і сил які перешкоджали нормальній роботі» [73, арк. 212, 264, 266].

Зокрема оснарслідчий камери Могилів-Подільського повіту у вересні 1922 р. впродовж п'яти днів не міг переслати телеграму в губревтрибунал незважаючи на те, що кошти на означені цілі поштово-телеграфне відомство повинно було виділяти у кредит за рахунок губревтрибуналу та губвідділу юстиції. В результаті звернувся до комісара поштово-телеграфної контори та погрожував «судом революційного трибуналу» у разі не прийняття кореспонденції для пересилки у кредит [76, арк. 55-55зв.]. Не покращилась ситуація і з початком наступного 1923 р. так як через заборгованість губревтрибуналу повітові камери, зокрема в лютому не мали фінансових можливостей для поштової пересилки [73, арк. 355зв., 378зв.].

В результаті недостатнього фінансування губревтрибуналу у вересні та жовтні 1922 р. актуалізувалась проблема недостатності коштів і на комунальні витрати [73, арк. 212зв., 264]. Це стосувалось і повітових камер оснарслідчих. Тут як і в

губернському центрі значні витрати ішли, зокрема на опалення, світло, облаштування приміщень [73, арк. 330]. Але і їх не завжди вистачало. Зокрема, на початку 1922 р. приміщення губревтрибуналу, інколи по кілька днів, не опалювалось, через що він фактично не функціонував, так як співробітники не з'являлись на роботі [73, арк. 305]. Не приніс покращення і початок наступного 1923 р. Непогашена заборгованість загрожувала неотриманням чергового кредиту за користування, зокрема світлом, водою, як в губернському центрі так і у повітах [73, арк. 355зв.].

Загалом, через недостатнє фінансування, заборгованість губревтрибуналу за матеріально-технічні, комунальні, послуги поштово-телеграфного зв'язку та інші витрати за 1922 р. склала не менше 15 млрд. рублів. Особливо коштів не вистачало для повітових камер оснарслідчих, які ще з вересня 1922 р. перейшли на постачання губревтрибуналом [73, арк. 330, 337-338, 355зв.]. Аналогічна ситуація склалась і з початку наступного 1923 р. [73, арк. 355зв.].

Серед побутових умов, які повинні були забезпечити нормальну роботу службовців губревтрибуналу, передусім варто виділити забезпечення житлом. Цілком очевидно, що не усі співробітники його мали. Наприклад співробітник канцелярії К. Приходько проживав у приміщенні губревтрибуналу [115, арк. 95]. В умовах, коли співробітники проживали на значній відстані від місця роботи, виникала необхідність мати житло поблизу. З цією метою губревтрибунал просив житловий відділ губвиконкому видати ордер на право реквізиції однієї кімнати в районі губревтрибуналу, зокрема для члена колегії Т. Григоренка [115, арк. 22].

Щодо матеріального становища службовців, то воно визначалось, серед іншого, зарплатою, яка була невисокою. На початковому етапі діяльності губревтрибуналу, в 1919 р. посадовий оклад членів губревтрибуналу та його голови складав 1500 рублів на місяць. Для секретаря відділу, оснарслідчих, обвинувачів та правозаступників він становив 1450 рублів. Для завідувача канцелярії його розмір складав 1395 рублів, а для помічника секретаря відділу та трибунальних виконавців – 1340 рублів [115, арк. 58-58зв.]. В липні 1919 р. зарплата службовців зросла. З цього часу посадовий оклад голови губревтрибуналу складав 1980 руб., а для членів

колегії губревтрибуналу, оснарслідчих, обвинувачів та правозаступників – 1740 руб [116, арк. 63-63зв.].

Однак, в Подільському губревтрибуналі робота не завжди правильно тарифікувалась. Так, мали місце ситуації, коли співробітник отримував встановлену зарплату за роботу на певній посаді в губревтрибуналі, хоча через брак кадрів фактично виконував іншу роботу, за яку повинен був отримувати більшу зарплату. Це, зокрема стосувалось конторника І. Хуторянського, який через відсутність діловода виконував його обов'язки, але висловлював невдоволення тим, що не отримував зарплату передбачену окладом конторника [115, арк. 56-56зв.; 116, арк. 58].

З часом, враховуючи інфляційні процеси, зарплата співробітників губревтрибуналу частково зростала. Так, 9 червня 1920 р. НКЮ УСРР постановив прирівняти співробітників ревтрибуналів (за винятком працівників канцелярії) до вищої тарифної ставки з вищим окладом у розмірі 6 400 руб [1, арк. 73, 76]. Проте, незважаючи на зростання посадового окладу, він знецінювався неконтрольованою гіперінфляцією. Окрім того, зарплата, для прикладу суддів губревтрибуналу була меншою, ніж в інших держслужбовців. Так, коли на початку лютого 1922 р. планувалося виплатити кошти за невикористані оплачувані відпустки працівникам, виявилось, що на вказані цілі членам колегії губревтрибуналу повинні були виплатити лише по 800 тис. рублів, в той час як працівникам губвідділу юстиції по 2,4 млн. рублів. В результаті члени колегії почали відкрито висловлювати своє невдоволення та відмовились отримувати означені кошти [73, арк. 297-298]. В лютому-березні 1922 р. співробітники губревтрибуналу взагалі не отримали зарплати, а на квітень 1922 р. грошова оплата праці співробітників судових органів в губернії залишалась невисокою, складаючи в середньому близько 700 тис. руб. на місяць, що абсолютно не відповідало прожитковому мінімуму [14, арк. 68; 110, арк. 20; 118, арк. 178-180зв.]. Хоча співробітники губревтрибуналу отримували більшу заробітну плату, в розмірі 1-1,5 млн руб. але і цього було недостатньо. Так, за оцінкою губвідділу юстиції, заробітна плата співробітників судових органів повина була складати близько 3,5 млн руб [118, арк. 178-180зв.].

Для виправлення ситуації, в травні 1922 р., на засіданні Подільського губвиконкому було постановлено: враховуючи «катастрофічне матеріальне становище» співробітників губвідділу юстиції та губревтрибуналу, зокрема, клопотати перед центральними державними органами про видачу авансу у розмірі 1 млрд руб [15, арк. 41]. В грудні 1922 р. ВУЦВК прийняв постанову «Про покращення матеріального становища судових робітників» [219, с. 1146].

Варто вказати, що після цього відчутних змін не відбулося. На підтвердження наведемо слова тимчасового очільника губревтрибуналу А. Гаріна, який аналізуючи грошове забезпечення службовців упродовж 1922 р., відзначав, що вони періодично не отримували навіть мінімальної зарплати [73, арк. 330]. Прикметно, що і на момент ліквідації Подільського губревтрибуналу, тобто до лютого 1923 р. суттєвого покращення грошового забезпечення співробітників не вдалось досягти [73, арк. 379]. Для порівняння зазначимо, що не лише губревтрибунал знаходився в подібному становищі. Зокрема нарсуди губернії також не були належним чином профінансовані [338, с. 143].

Таким чином грошове забезпечення співробітників Подільського губревтрибуналу як і інших місцевих судових органів підтверджує тезу, що задекларований та законодавчо встановлений радянською владою мінімум доходів держслужбовців мав відверто популістський характер [440, с. 13]. І це при постійному здорожчанні прожиткового мінімуму, який зокрема за останню чверть 1922 р. за індексом держплану зріс на 51,2% (136 млн. на 1 листопада 1922 р. в порівнянні з 90 млн на 1 жовтня цього ж року) [26, арк. 59].

В ще гіршому становищі знаходились співробітники повітових камер оснарслідчих. Тут і наявна зарплата не завжди виплачувалась. Зокрема, наприкінці грудня 1921 р. голова губревтрибуналу повідомив губвідділ юстиції, що оснарслідчі та працівники апарату повітових камер досі їй не отримували [80, арк. 97; 82, арк. 30зв.-31]. Для означених цілей голова губревтрибуналу просив губвідділ виділити по 500 тис. руб. для кожного повіту [80, арк. 97].

Незважаючи на це, подібна ситуація залишалась і в наступному 1922 р. Зокрема, за лютий та березень деякі співробітники повітових органів не отримали

заробітної плати [110, арк. 20]. Інші її не отримували упродовж 3-4 місяців [118, арк. 178-180зв.; 125, арк. 5зв.]. На червень 1922 р. ситуація з невиплатами зарплат залишилась практично незмінною, а там де вона виплачувалась, її розмір був мізерний [76, арк. 4, 7-8, 49; 121, арк. 175; 125, арк. 7]. Приклади камер оснарслідчих окремих повітів свідчать, про подібне становище і з другої половини 1922 р [121, арк. 175; 127, арк. 233, 347, 373].

Невідповідність розміру зарплати із реальним прожитковим мінімумом демонструють і конкретні життєві ситуації співробітників. Зокрема, конторник канцелярії Й. Хуторянський в травні 1919 р. повідомляв голову губревтрибуналу, що у нього не вистачало коштів для забезпечення своєї сім'ї. Лише на покупку хліба для усіх членів родини він витрачав 30 рублів в день (на цей час оклад конторників в губревтрибуналі становив 1120 рублів на місяць), а з розрахунку на місяць майже усю зарплату [115, арк. 56-56зв.]. Про подібне становище заявляв реєстратор слідчої колегії Й. Печенюк, у якого на утриманні перебувала сім'я із 6 осіб [116, арк. 70].

Враховуючи, що за такої оплати праці коштів ледь вистачало на їжу, виникала необхідність в додатковому постачанні співробітників продовольством. З цією метою губревтрибунал протягом 1919 р. надсилав неодноразові запити в місцеві продоргани про виділення для службовців продуктів харчування, зокрема цукру за твердими цінами та без стягнення акцизу [115, арк. 185-186зв., 189-190]. І це при тому, що III Всеукраїнський з'їзд рад в березні 1919 р. зобов'язав наркомат продовольства під час розподілу в загальнодержавному масштабі продуктів харчування, в першу чергу виділяти їх якнайбільшу частину «голодним братам Радянської Росії» [270, с. 183].

Щоправда, для кращого продовольчого забезпечення співробітників, їм видавали продовольчі пайки, однак нерегулярно. Для прикладу, в серпні 1921 р. Подільський губвідділ юстиції повідомляв НКЮ, що співробітники губревтрибуналу, як і інших судових органів, не були ними забезпечені [7, арк. 119]. До кінця 1921 р. матеріальне забезпечення особливо працівників канцелярії, залишалось вкрай недостатнім [73, арк. 290зв.].

Нерідко прохання про покращення продовольчого постачання суддів та інших співробітників судових органів надходили до партійно-радянського керівництва чи висловлювались на публічних форумах. Так, співробітник НКЮ РСФРР А. Лунін в травні 1922 р. на сторінках своєї статті закликав НКЮ та вищі радянські та партійні органи звернути увагу на матеріальне становище співробітників органів юстиції [194, с. 4]. Л. Троцький, описуючи матеріальне становище радянських працівників в січні 1920 р., відзначав, що 80 відсотків людської енергії витрачалось на пошуки їжі і визнавав необхідність кардинальних змін в даному аспекті [257, с. 160]. Влада здійснювала спроби нормативно врегулювати питання продовольчого забезпечення радянських службовців. Зокрема, 10 травня 1921 р. РНК УСРР прийняла постанову, якою Центральній комісії з робітничого постачання було запропоновано обговорити питання щодо покращення забезпечення, серед іншого, членів ревтрибуналів, обвинувачів, правозаступників і інших відповідальних працівників судових органів [229, с. 281-283].

Однак, на практиці вищевказані заходи залишили малопомітними. Так, в наступному 1922 р. пайки, як і до того, співробітники отримували в недостатній кількості. За словами ревізора Подільського губревтрибуналу А. Васильєва одна із причин полягала в діях місцевого губвідділу юстиції, службовці якого через неவிдачу пайків покращували своє особисте продовольче становище [73, арк. 311зв.]. В подальшому ситуація не змінилась і протягом усього 1922 р. продовольче забезпечення співробітників губревтрибуналу залишалось вкрай незадовільним. З цього приводу голова губревтрибуналу С. Кобрін в квітні 1922 р. повідомляв губвиконком, що члени губревтрибуналу, оснарслідчі та усі інші працівники, «знаходились в напівголодному стані, несвоєчасно отримуючи мізерний пайок. Частину ж пайка за лютий та березень співробітники досі не отримали» [118, арк. 177].

Погіршилася і якість пайків, якими забезпечували службовців. Зокрема, у них було зменшено кількість хліба, жирів та м'яса. Якщо в січні кількість житнього борошна, що видавалось співробітникам органів юстиції, становила близько 1 пуд, то в наступних місяцях вона зменшилась до 30 фунтів. Співробітники



губревтрибуналу не отримували і цієї норми, так як, зокрема, в лютому та березні їм було виділено лише по 17 фунтів борошна [118, арк. 178-180зв.]. Лише в червні 1922 р. матеріальне забезпечення працівників губревтрибуналу дещо покращилось [73, арк. 64]. Зокрема, цього місяця співробітникам видали більший пайок, ніж зазвичай, а саме: 20 фунтів борошна та 8 фунтів круп [110, арк. 20]. Проте, в цілому продовольче постачання службовців залишалось недостатнім [73, арк. 64]. Крім того, було припинено видачу цукру співробітникам, який раніше видавався у кількості 1 фунт на співробітника. Також були ліквідовані так звані відповідальні пайки [118, арк. 178-180зв.].

За відсутності пайків особливо складною була ситуація на повітовому рівні. Зокрема, оснарслідчий камери Ново-Ушицького повіту в березні 1921 р. повідомляв, що не мав змоги навіть пообідати, так як, їдальні та інші заклади громадського харчування були закриті [80, арк. 100-100зв.]. Приклади повітових камер оснарслідчих свідчать, що і протягом 1922 р. вони тривалий час не були забезпечені пайками [76, арк. 4, 7-8, 49; 121, арк. 175; 125, арк. 7]. Це доводить і звіт голови губревтрибуналу за квітень 1922 р., згідно з яким повітові оснарслідчі протягом 3-4 місяців не отримували пайків [118, арк. 178-180зв.; 125, арк. 5зв.]. Якщо пайки й іноді видавались, то були щодалі менш калорійними. Зокрема в лютому та березні 1922 р. співробітники повітових органів отримали, як і в губернському центрі, по 17 фунтів борошна [118, арк. 178-180зв.].

Не лише продовольство, але і одяг та взуття протягом 1919 р. службовці губревтрибуналу не мали можливості купити за ринковими цінами. В подальшому, зокрема за даними на серпень 1921 р. та червень 1922 р. ситуація залишалась практично аналогічною [7, арк. 119]. У зв'язку з цим, губревтрибунал протягом 1919 р. неодноразово звертався в міський продовольчий комітет з проханням надати за твердою ціною для працівників канцелярії м'якої і твердої шкіри для пари чобіт кожному із них, а також про надання і іншим співробітникам «мануфактури» для пошиття одягу [115, арк. 159, 185-186зв.]. Пізніше, в травні 1922 р. просив виправно-трудоий відділ губвідділу юстиції надати для працівників 497 аршин тканини для пошиття одягу [74, арк. 15].

До того ж, враховуючи недостатнє матеріальне забезпечення, співробітники губревтрибуналу нерідко працювали понаднормово. Зокрема, працівники канцелярії, особливо друкарки та секретарі, з червня по вересень 1922 р. працювали у такому режимі, у зв'язку з необхідністю вести протоколи засідань та забезпечувати роботу виїзних сесій [73, арк. 66, 116, 165, 212]. Оснарслідчі у зв'язку з перевантаженням справами з липня по серпень 1922 р. також працювали понаднормово [73, арк. 116,]. Виникла необхідність понаднормової роботи і в грудні 1922 – січні 1923 рр. у зв'язку з передачею губвідділом ДПУ значної кількості справ губревтрибуналу [73, арк. 329, 355зв.]. Не сприяла покращенню матеріального становища співробітників переповненість штату, що мала місце в другій половині 1922 р. Так, заборгованість, зумовлена невідповідністю особового складу зі встановленим штатом, не оплачувалась [270, арк. 38].

З огляду на недостатнє забезпечення деякі судді, слідчі та інші посадові особи судового відомства були вимушені займатись підробітками, в тому числі візництвом [7, арк. 119]. Деякі співробітники «барахолили», а інші в буквальному сенсі голодували. Це, окрім іншого, формувало сприятливий ґрунт для поширення хабарництва серед службовців [110, арк. 20].

Таким чином, губревтрибунал, в повній мірі нагадував типову радянську держустанову, яку анархіст А. Беркман, відвідавши Україну ще в 1920 р., охарактеризував як «зібрання втомлених, змучених людей, зголоднілих та байдужих до всього» [424, с. 268]. Один із юристів, що певний час був на службі в одній із установ радянської Росії, відзначав, що матеріальне становище співробітників, ставило перед ними дилему: або вмирати з голоду, або ризикуючи життям займатись спекуляцією. Хоча був і третій шлях, який полягав в зловживанні службовим становищем [233, с. 102-103]. Саме «третій шлях» нерідко використовували члени і Подільського губревтрибуналу. Вони фактично займались розкраданням речей, які знаходились в губревтрибуналі в якості речових доказів. Для цього, в рамках забезпечення нібито відповідної формальної процедури, писали відповідні заяви і самі ж накладали резолюції про видачу. Для прикладу, член колегії Колесниченко в жовтні 1921 р. написав заяву про необхідність отримання частини речей зі сховища

з речовими доказами. На ній голова губревтрибуналу М. Рижаків помістив схвалюючу резолюцію. Голова губревтрибуналу М. Рижаків написав аналогічну заяву, на якій була накладена така ж резолюція членів колегії Колесниченка та Полюля [73, арк. 299-299зв.]. Більше того, пленум губревтрибуналу на засіданні 5 листопада 1921 р. надав дозвіл видавати конфісковані губревтрибуналом речові докази співробітникам для власного користування [25, арк. 94].

Подібні дії не могли залишитись непокараними. Проти М. Рижаків було порушено справу по обвинуваченню в розкраданні речей зі сховища губревтрибуналу та передано Верховному трибуналу [73, арк. 82]. В даному контексті варто відзначити, що зловживання по службі не сприймалось радянською владою як щось нове, а було звичним явищем радянської державної системи.

З іншого боку недостатнє матеріально-грошове забезпечення відповідними чином позначалась на працездатності та продуктивності роботи службовців. На початку червня 1922 р. голова губревтрибуналу А. Рамов окреслив означені причини як такі, що гальмували або й зовсім зупиняли роботу [110, арк. 20].

Не випадково губвідділ юстиції в квітні 1922 р. справедливо висловлював «певні побоювання за долю правосуддя» і тому наполягав на прийнятті рішучих заходів в плані покращення матеріально-грошового забезпечення співробітників [118, арк. 178-180зв.]. Робив усе від нього залежне, в цьому напрямі і голова губревтрибуналу А. Рамов. У червні 1922 р. він відзначав, що для убезпечення апарату від «розкладання» докладав «героїчних зусиль», а також додавав, що без внесення змін – «катастрофа неминуча» [110, арк. 20]. Він неодноразово звертався до місцевих органів влади з проханням покращити забезпечення співробітників, але безрезультатно [79, арк. 36].

Таким чином, на жовтень 1922 р. заборгованість перед співробітниками губревтрибуналу по виплаті зарплати досі залишалась. В умовах коли роботи було щораз більше, а ціни на найнеобхідніші продукти невпинно зростали виникло незадоволення серед усіх співробітників, в тому числі суддів губревтрибуналу. В засіданні однієї із виїзних сесій навіть обговорювалось це питання. Висувались навіть пропозиції про оголошення страйку. В кінцевому рахунку до подібних

заходів вирішили не вдаватися, а обмежилися резолюцією на адресу голови губревтрибуналу із вимогою покращити матеріально-грошове забезпечення працівників. В свою чергу, звернення голови губревтрибуналу до місцевої влади про виділення необхідних засобів як і до того не дали результатів [73, арк. 264, 266].

З огляду на це значна кількість співробітників звільнялась [73, арк. 311зв.]. Подавались в тому числі і колективні заяви про звільнення [73, арк. 330, 337-338, 355зв.]. Це актуалізувало проблему кадрового «дефіциту». Тим більше, що матеріально-грошове забезпечення співробітників інших відомств та установ було порівняно кращим. Свою роль відіграла і нова економічна політика, яка відміною трудової повинності не давала можливості примусово прикріплювати працівників до їх місця роботи [73, арк. 290зв.]. Для того, щоб утримувати співробітників від звільнень, доводилось давати часто безпідставні обіцянки, що їх матеріальне становище покращиться [73, арк. 330].

Аналізуючи умови роботи в Подільському губревтрибуналі окремо розглянемо тривалість робочого дня співробітників. Так, починаючи з 7 серпня 1919 р. він тривав 7 годин на день, з 10 год. ранку до 17 год. вечора [115, арк. 81]. З метою покращення умов для роботи колегії та губпрокуратури, 11 січня 1923 р. на розпорядчому засіданні губревтрибуналу був змінений порядок розгляду справ. Замість щоденного вводився сесійний. Відтепер губревтрибунал мав розглядати справи в понеділок, вівторок, четвер, п'ятницю починаючи, як і раніше, з 10 години ранку [111, арк. 110].

Окрім роботи в губревтрибуналі, його співробітники також брали участь в різних заходах радянської влади. Так, 10 грудня 1920 р. при губревтрибуналі був утворений партійний осередок, який складався із працівників губревтрибуналу – членів комуністичної партії [47, арк. 1]. Усі партійні співробітники повинні були сплачувати щомісячні членські внески у розмірі 1% від посадового окладу [53, арк. 1-2]. На засіданнях осередку, які повинні були відбуватись як правило раз на тиждень, обговорювались питання політичного, господарського, професійного та парторганізаційного характеру [47, арк. 2-8; 49, арк. 32; 54, арк. 2-8; 73, арк. 310-310зв.]. Окрім того, усі співробітники губревтрибуналу віком від 17 до 50 років, які

мали партійні квитки повинні були зареєструватися в Комуністичному полку особливого призначення. Означені співробітники, під страхом репресивних заходів, відвідували заняття, за результатами яких проводилась атестація на знання військової справи [52, арк. 2-15].

Також члени губревтрибуналу брали участь в «суботниках» (за положенням, яке регламентувало організацію «суботників», розгляд справ на цей час губревтрибуналом не призначався) та «недільниках». Нерідко, через перевантаження справами, губревтрибунал клопотав про звільнення його членів від участі в «недільниках» через необхідність розглядати справи [51, арк. 3].

Прикметно, що члени губревтрибуналу, принаймні на початковому етапі його функціонування, не мали зброї. В липні 1919 р. з проханням видати 8 револьверів, губревтрибунал безрезультатно звертався в губвиконком, в губвоєнкомат, в губернське управління міліції [115, арк. 126-127зв., 129].

Отже протягом своєї діяльності губревтрибунал не був забезпечений достатньою матеріально-технічною базою. Так, нерідко приміщення не були пристосовані для роботи, характеризуючись, зокрема відсутністю опалення, світла. Також губревтрибунал постійно був незабезпечений найнеобхіднішими канцелярськими предметами, включаючи засоби для письма, не кажучи вже про друкарські машини. В останній чверті 1922 р. актуалізувалась проблема відсутності коштів на комунальні витрати та для пересилання поштово-телеграфної кореспонденції. Матеріальне забезпечення співробітників також було недостатнім. Заробітна плата була низькою та, особливо співробітникам у повітах, не завжди виплачувалась. Пайки, які були низькокалорійними в свою чергу не вирішували проблему, а особливо у повітах не усім та не регулярно видавались. За таких умов співробітники значну кількість часу в буквальному сенсі голодували. Для покращення матеріального становища губревтрибунал неодноразово звертався до місцевих продорганів про надання співробітникам на пільгових умовах: продуктів харчування; шкіри, тканини для пошиття одягу та інших речей. Так як це не вирішувало проблему співробітники займались підробітками, а члени губревтрибуналу незаконно привласнювали речові докази. Відсутність належної

винагороди за роботу було причиною, в тому числі, колективних звільнень, що в свою чергу ставило на порядок денний проблему кадрового дефіциту. Ускладнювало роботу співробітників необхідність, особливо з другої половини 1922 р. працювати понаднормово, а також брати участь в інших заходах радянської влади.

### **Висновки до розділу 3**

Отже, упродовж усього періоду діяльності і навіть на момент ліквідації Подільського губревтрибуналу не вдалося повністю вирішити проблему як кількісної так і якісної кадрової незабезпеченості. Залишалось відкритим питання постійної змінності кадрів. Військово-політична ситуація в губернії, особливо на початковому етапі діяльності губревтрибуналу зумовлювала мобілізацію частини співробітників, переведення їх для роботи в реввійськтрибуналах та участь в інших заходах військового характеру. Стабільності кадрового складу перешкоджали і неодноразові, в тому числі неправомірні переведення особливо губкомом членів колегії, оснарслідчих та інших співробітників губревтрибуналу на іншу роботу. Як наслідок кадровий «дефіцит» перешкоджав нормальній роботі збільшуючи тривалість розслідування та розгляду справ. Низьким, загалом, залишався і професійно-кваліфікаційний рівень членів губревтрибуналу через невисоку освіченість та відсутність відповідного та достатнього досвіду роботи. Не дивно, що в Подільському губревтрибуналі як класовому, політично орієнтованому суді більшість членів були представниками комуністичної партії, що не завжди було характерно для оснарслідчих, обвинувачів та особливо правозаступників. Вирізнявся губревтрибунал і за національним складом, зокрема на середину 1922 р. не маючи у своєму складі українців.

Однією із причин кадрової незабезпеченості були також неналежні умови роботи. Вони, особливо в камерах повітових оснарслідчих, характеризувались відсутністю найнеобхідніших канцелярських та інших речей, нерідко роботою в непристосованих приміщеннях, за відсутності опалення та світла, та, окрім того, відсутністю коштів на інші витрати. Значна кількість членів губревтрибуналу,

оснарслідчих та інших співробітників звільнялись через низьку оплату праці, яка не завжди стабільно, а в окремі періоди взагалі не виплачувалась, особливо в камерах повітових оснарслідчих. Це в сукупності з низькокалорійними пайками які, до того ж, нерегулярно та не усім видавались, ставило співробітників, буквально на межу виживання. Звернення губревтрибуналу до місцевих органів влади про виділення життєво необхідних товарів та продовольства не вирішували проблему. Ще більше ускладнювали роботу необхідність працювати понаднормово, а також брати участь в інших заходах радянської влади.

## Розділ 4.

# СУДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ГУБРЕВТРИБУНАЛУ З РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ

### 4.1 Розгляд справ про «контрреволюційні» злочини

Одним із основних напрямів роботи Подільського губревтрибуналу був розгляд справ щодо «контрреволюційних» злочинів. Це було передбачено як «Тимчасовим положенням про народні суди і революційні трибунали» так і іншими нормативно-правовими актами. Зокрема, згідно з відозвою НКЮ УСРР, опублікованою в липні 1919 р., губревтрибунали повинні були «виявити сувору нещадність в боротьбі з ворогами революції» [115, арк. 114-114зв., 117]. Циркуляром НКЮ УСРР № 3 від 28 лютого 1920 р. підтверджувалось, що основним завданням ревтрибуналів є боротьба з контрреволюцією, іншими злочинами та ворогами радянської влади [134, с. 167].

Однак, в період воєнного комунізму була відсутня чітка кваліфікація «контрреволюційних» злочинів [434, с. 69]. Це формувало ґрунт для самовільного визначення діянь, які вважались «контрреволюційними». В даному контексті доцільно навести слова К. Каутського, який в 1919 р. відзначав, що ревтрибунали як і ВНК свавільно розправляються будь з ким, на кого надходить донос, розстрілюють будь-кого хто їм не до вподоби. Під загальний термін «контрреволюція» прилаштовували будь-яку опозицію, звідки б вона не походила, якими б мотивами не керувалась та якими б способами не боролась проти радянської влади [157, с. 194-195].

Згодом контрреволюційні злочини були виокремлені в Кримінальному кодексі УСРР 1922 р [260, с. 567]. До них належали, зокрема, збройні виступи проти радянської влади, антирадянська пропаганда та агітація, шпигунство, та інші злочини вчинені з метою повалення радянської влади. Покарання за дії, які кваліфікувались як контрреволюційні, передбачали позбавлення волі на терміни від



6 місяців до 10 років. За особливо небезпечні злочини передбачалось винесення найвищої міри покарання у вигляді розстрілу [260, с. 567-569].

Щодо розгляду конкретних справ Подільським губревтрибуналом, то значну частку серед них складала ті, у яких обвинуваченими проходили військовослужбовці збройних формувань УНР. Підтверджений факт такої служби кваліфіковувався як кримінально-каране, контрреволюційне діяння. Поширеності означених «злочинів» в регіоні сприяло те, що саме Поділля було чи не найважливішим тилковим районом УНР. Тут тривалий час дислокувались військові частини УНР та відбувались активні військові дії. Варто враховувати, що і окремі подільські міста, а саме Вінниця, Жмеринка, Кам'янець-Подільський протягом 1919-1920 рр. мали статус столиць УНР.

Наведемо окремі, найбільш типові, провадження Подільського губревтрибуналу за означеними справами. Зокрема, в травні 1921 р. було розглянуто справу О. Гайдука, який обвинувачувався в службі в петлюрівських військах в 1918 р., та в одній із повстанських організацій в 1919 р. Враховуючи недоведеність участі в погромах та в убивствах, а також соціальний стан підсудного губревтрибунал виніс вирок у вигляді 5 років позбавлення волі з відбуванням покарання у концтаборі з виконанням важких робіт [13, арк. 154]. За іншою справою Я. Кухаря було засуджено за службу в якості машиніста бронепоезда армії УНР. Пом'якшуючі обставини застосовувані до такого роду інших діянь визначались специфікою означених злочинів: недобровільна служба; класова належність та інші обставини [64, арк. 55].

Враховуючи масовий повстанський рух на території Подільської губернії, серед проваджень були справи, за якими на лаві підсудних опинялись особи, обвинувачені в антирадянських виступах, повстаннях та антибільшовицькій агітації. Зокрема, в червні 1921 р. виїзна сесія губревтрибуналу розглянула справу щодо 15 жителів м. Брацлава, звинувачених у контрреволюції, що проявилось в антирадянській агітації, участі в збройному повстанні та бандитських виступах ще в травні 1919 р. Згідно з висновком виїзної сесії робітники та селяни міста та довколишніх сіл «підбурювані сподвижниками відомих бандитів Шевченка й

Добровольського громадянами Борківським, Ігнацьким, Янковським, озброївшись чим попало, виступили проти своєї ж влади». Так, С. Борківський, який тривалий час був міським головою й користувався авторитетом у населення, виступаючи на мітингах закликав повсталих «твердо триматися і бити більшовиків». Інший обвинувачений О. Янковський, зокрема на мітингу біля Народного дому «закликав громадян озброюватися проти ненависної радянської влади всім як одному й битися з більшовиками до останнього». За результатом розгляду справи губревтрибунал засудив найактивніших повстанців до трьох та п'яти років позбавлення волі з відбуванням покарання у концтаборі [315, с. 141-142].

В травні 1921 р. губретрибунал розглянув ще одну справу, в якій на лаві підсудних опинився І. Ушубей по обвинуваченню в «бандитизмі». Так, за висновком губревтрибуналу підсудний, який служив в м. Тростянці в радянській армії, влітку 1919 р. перейшов в одну із «банд» і брав участь в обстрілі ешелона з червоноармійцями. Розглянувши справу губревтрибунал виніс покарання у вигляді 5 років позбавлення волі з відбуванням покарання у концтаборі, однак враховуючи амністію, «темноту» та належність обвинуваченого до малоземельних селян, І. Ушубея було звільнено від відбування покарання [64, арк. 26].

Особливу увагу радянська влада приділяла боротьбі проти лідерів повстанських загонів. Зокрема, в 1920 р. за вироком губревтрибуналу був розстріляний П. Малиновський, який влітку 1919 р. очолював антибільшовицьке повстання в с. Медвеже Вушко та навколишніх селах Вінницького повіту. На початку 1920 р. губревтрибунал розглянув дві справи щодо одного із членів повстанського загону Я. Шепеля та одного із лідерів антибільшовицького повстання, які закінчились розстрілами [310, с. 24, 115].

Початок 1920 р. свідчив про продовження радянської політики червоного терору в Україні. Про це свідчила постанова ВУЦВК, опублікована 5 лютого 1920 р. яка, на відміну від радянської Росії, зберегла смертну кару за вироками ревтрибуналів та НК в Україні та черговий раз підтвердила намір більшовицької влади неухильно та рішуче боротись проти так званих контрреволюційних виступів [212, с. 13].

В зв'язку з війною більшовицької Росії проти Польщі репресивні заходи посилились, зокрема шляхом розширення позасудових повноважень ревтрибуналів. 7 червня 1920 р. НКЮ УСРР дав вказівки ревтрибуналам згідно з якими: розправа «з ворогом революції повинна бути сувора й нещадна»; контрреволюційні справи повинні були розглядатись в першу чергу, а вироки виконуватись «негайно» [305, с. 97]. 12 червня 1920 р. НКЮ УСРР видав циркуляр №17, згідно з яким справи про контрреволюцію та злісну агітацію розглядались в особливому порядку шляхом створення окремих сесій губревтрибуналів [203, с. 391-392].

Пізніше, на території Подільської губернії було поширено декрет ВЦВК та РПО РСФРР від 30 жовтня 1920 р. про запровадження військового стану. Це надавало надзвичайні повноваження губревтрибуналу та губНК, які діяли на правах військових трибуналів з правом безпосереднього виконання вироку, в тому числі і розстрілу [387, с. 68]. Необхідність прискорити судовий процес, зумовила його спрощення та, як наслідок, відхід від ряду процесуально-правових норм та гарантій [317, с. 603]. І хоча на початку наступного 1921 р. дія циркуляру № 12 була обмежена, а згодом він зовсім втратив чинність, навесні цього ж року спостерігалась активізація антирадянських виступів [134, с. 36]. Вони в означений період набули ознак «бандитизму», поняття якого визначалось, передусім, чітким політичним, антирадянським змістом. Зокрема, в постанові РНК УСРР від 29 січня 1921 р. «Щодо заходів по боротьбі з бандитизмом» зазначалось, що бандитизм є «опорою куркульства та контрреволюції і таким чином є перешкодою для зміцнення радянської влади в Україні» [134, с. 221]. Згідно з постановою РНК УСРР від 20 січня 1922 р. бандитизм визначався як викрадення, пошкодження, знищення майна або замах на людське життя чи здоров'я, вчинений однією чи кількома особами з метою дезорганізації державної чи господарської діяльності радянської влади [450, с. 54].

Враховуючи вищезначене П'ятий всеукраїнський з'їзду Рад (25 лютого — 3 березня 1921 року) у своєму зверненні оголосив боротьбу з «бандитизмом» «державним завданням першочергової важливості» [439, с. 252]. Саме в цей час селянська війна проти більшовиків в Україні набула найбільшого розмаху [364, с.

126]. Так, Подільський губвиконком доповідав РНК УСРР, що з березня 1921 р. збільшилась кількість «банд» та здійснюваних ними антирадянських акцій [339, с. 128]. Тому не дивно, що після запровадження НЕПу в радянському кримінальному праві особлива увага відводилась злочинам щодо «бандитизму». На це була спрямована уже вищезгадана постанова РНК УСРР від 29 січня 1921 р., постанова РНК від 1 лютого 1921 р. «Про боротьбу з бандитизмом» та ін [134, с. 52]. Боротьба з означеними злочинами була особливо актуальною для радянської влади на Поділлі. Згідно з повідомленнями ВУНК в регіоні з 15 серпня по 31 грудня 1921 р. діяло більше 20 «банд» загальною чисельністю 1400-1600 осіб. Із них 12 за цей же період було ліквідовано, при цьому вбито 257 осіб та захоплено 214 осіб, 580 – здались добровільно. 8 листопада 1921 р. Подільська губернія була оголошена у загрозовому становищі по «бандитизму» з усіма впливаючими з цього наслідками [342, с. 251, 253].

Окрім того, на криміногенну ситуацію в Україні впливав географічний чинник, який зробив її останньою платформою еміграції, зоною боротьби різних військово-політичних сил, простором розгортання активного опору радянській владі. Означені фактори визначали криміногенну ситуацію легалізуючи або ж виправдовуючи грабунки, вбивства, розбої тощо [355, с. 79]. Для Подільської губернії, яка була прикордонною, означені чинники формування криміногенної ситуації набували особливої актуальності.

З огляду на це, справи щодо контрреволюції продовжували надходити в губревтрибунал. Зокрема, восени 1921 р. 5 жителів сіл Райгород та Слобода Райгородська Гайсинського повіту, які були членами місцевої повстанської петлюрівської організації, пошкодили колію на шляху руху бронепоезда з червоноармійцями та співробітниками надзвичайної комісії. Усіх осіб губревтрибунал засудив до розстрілу, однак, двом засудженим розстріл було замінено на 5 років ув'язнення з відбуванням покарання в виправно-трудовому таборі [378, с. 37].

Варто враховувати, що фігурантами подібних злочинів були і представники найбіднішого селянства. Зокрема, в червні 1921 року розглядалась справа шести

малоземельних селян по обвинуваченню в повстанні проти радянської влади. Один із обвинувачених з'явився з зізнанням, через що був звільнений від покарання. Усіх інших було засуджено до 5 років позбавлення волі із застосуванням громадських примусових робіт. Однак, враховуючи амністію та щирісірне зізнання, рішенням губревтрибуналу покарання було визначено умовним [13, арк. 216-216зв.].

Представники радянської влади на місцях не бажали визнавати, що якраз однією із причин збройних виступів було надання надзвичайних владних повноважень ревтрибуналам, як і іншим органам, а також їх репресивні, неправомірні, часто безконтрольні дії [363, с. 65-66]. Так, у квітні 1921 р. Гайсинський повітвиконком писав губревтрибуналу, що його робота відбувалась в умовах продовольчої кризи та розвиненого «бандитизму». Серед причин відзначалось «нелюдське, а часом грабіжницьке ставлення до населення різних комісарів та інших представників радянської влади», серед яких виділялась, передусім, повітНК. Остання, своїми арештами, реквізиціями, конфіскаціями, а іноді відвертими грабежами, дратувала мирне населення, через що «на місце одного зловленого бандита з'являлись десятки інших бандитів» [315, с. 152].

Враховуючи вищеозначене, немає нічого дивного в тому, що в цей період саме селяни складали найбільшу частку засуджених ревтрибуналами осіб (понад 50%). Ще більше селян (62,1%) було засуджено за політичні злочини, включаючи «бандитизм» [246, с. 12]. Означений факт свідчить про невірність тверджень члена колегії НКЮ УСРР С. Канарського, який дотримувався думки, що в період революції і громадянської війни контрреволюційними злочинцями були виключно класові вороги та противники радянської влади з середовища буржуазії [325, с. 131]. Це твердження цілком спростовує і загальноукраїнська статистика. Так, в період з 1 жовтня 1921 р. до 1 жовтня 1922 р. із засуджених губревтрибуналами УСРР осіб – 90% становили селяни, а частка селян засуджених за контрреволюційні злочини становила 64,5% [251, с. 12].

Повстанський рух на Поділлі супроводжувався злочинами і проти мирного населення. Це підтверджують окремі справи, що розглядались губревтрибуналом [13, арк. 53-53зв.]. Зокрема в березні 1921 р. губревтрибунал розглянув одну із них

по обвинуваченню Х. Жежури та П. Шевчука. Згідно з вироком Х. Жежура добровільно служив в «банді» полковника Баума в 1919 р., метою якої була ліквідація радянської влади. Отримавши командну посаду Х. Жежура займався грабежами та погромами. У одного із жителів вкрав два коня. Окрім того Х. Жежура переховувався від радянської влади, не з'явившись з повинною. Інший обвинувачений П. Шевчук, згідно з вироком, також добровільно служив в тій же «банді» де також займався грабежами та погромами. П. Шевчук брав участь у вбивстві шести червоноармійців і також не з'явився з повинною та переховувався від радянської влади. Враховуючи відсутність каяття з боку обвинувачених губревтрибунал засудив їх до розстрілу [13, арк. 62-62зв.].

Пізніше, в квітні 1921 р. губревтрибунал розглянув справу по обвинуваченню п'яти осіб в бандитизмі, вбивствах та грабежах серед яких був голова сільради одного із сіл Вінницького повіту. Так, двом обвинуваченим інкримінувалась участь в активній збройній боротьбі проти радянської влади. Інші обвинувачувались в участі в «бандитській» організації. Окрім того, усі обвинувачувались в розбої, поєднаному з вбивством місцевої сім'ї. В результаті четверо підсудних були засуджені до розстрілу, однак враховуючи амністію трьом із них замінили вищу міру позбавленням волі з відбуванням покарання в БУПРі терміном на 5 років [13, арк. 94-94зв.].

Окрім цих губревтрибунал розглядав і інші справи, в яких участь в боротьбі проти радянської влади в тому числі в складі збройних формувань УНР супроводжувалась грабежами місцевого населення. В якості покарання, у таких справах застосовувалась, як правило, вища міра, яка, із урахуванням амністії, замінялась позбавленням волі на 5 років з відбуванням покарання у концтаборі та відправкою для виконання громадських примусових робіт [64, арк. 56]. Аналізуючи ці та подібні випадки, не виключаємо, що інкримінуючи справи щодо злочинів проти радянської влади, репресивно-каральні органи нерідко прикривались злочинами проти мирного населення, намагаючись таким чином внести розкол серед селянства.

Діяльність губревтрибуналу нерідко супроводжувалась системою заручництва. Так, в ніч з 27 на 28 лютого 1922 р. в с. Стасовий Майдан Багринівської волості Літинського повіту було вбито двох та поранено трьох агентів місцевої продгрупи. Для виявлення винних була утворена надзвичайна п'ятірка та скликана виїзна сесія губревтрибуналу. Також було взято 8 заручників із числа заможних селян. Не знайшовши винних, усі заручники за вироком виїзної сесії були розстріляні [139, с. 105].

Варто зазначити, що контрреволюційні злочини, які розглядав губревтрибунал мали і характер саботажу. Це стосується, зокрема справи по обвинуваченню групи вінницьких лікарів, членів спільноти ім. М. Пирогова в саботажі. Суть справи полягала в тому, що підсудні, з метою уникнення збитків матеріального характеру для особистої лікарської практики, винесли резолюцію проти госпіталізації хворих на холеру під час епідемії, таким чином зриваючи заходи губздраву в даному напрямі та невиконуючи відповідні розпорядження радянських органів державної влади. За результатом розгляду справи губревтрибунал засудив обвинувачених до громадсько-примусових робіт з позбавленням волі на різні терміни [73, арк. 260].

Були серед проваджень Подільського губревтрибуналу справи й іншого характеру. За однією із них обвинувачувались п'ять агентів польської розвідки, що працювали під прикриттям співробітників Нідерландського консульства у Вінниці. Підтвердженням їх розвідувальної діяльності були, зокрема, вилучені у них речові докази, серед яких була велика папка з військовими картами. Однак, подальшого руху в Подільському губревтрибуналі справа не набула і була передана в ВУНК у Києві [278, с. 191-192]. За результатами даної справи маємо суперечливу інформацію. Так, за деякими даними обвинувачені, які належали до Союзу хліборобів-власників були «розстріляні за вироком голови слідчої комісії НК» М. Максимовича [343, с. 112-113].

Із нечисленних проваджень контрреволюційної спрямованості, варто виокремити справу по обвинуваченню М. Тарановича, зміст якого полягав в придушенні більшовицького повстання та в бездіяльності під час погрому у Проскурові [115, арк. 92зв.].

Все ж, протягом жовтня-березня 1921-1922 р. в губревтрибуналі спостерігалось зменшення кількості судових проваджень контрреволюційного характеру. Так, за означений період губревтрибунал розглянув 27 таких справ [15, арк. 72]. Починаючи з вересня 1922 р. «політичний бандитизм» в губернії був майже повністю ліквідований, за винятком окремих кримінальних угруповань, чому сприяла також успішна кампанія щодо вилучення зброї у населення [73, арк. 213, 280зв., 329зв., 355зв.].

Важлива роль відводилась ревтрибуналам і під час проведення антицерковної політики радянської влади. Так, маскуючись під блюзнірськими гаслами допомоги нужденним і прикриваючись трагедіями мільйонів громадян, радянські лідери вирішили саме в період голоду, який розпочався в 1921 р., провести конфіскацію церковних цінностей [459]. В секретному листі В. Молотову для членів Політбюро ЦК РКП(б) від 19 березня 1922 р. В. Ленін, аналізуючи Шуйський інцидент визначив ряд заходів щодо проведення кампанії з вилучення церковних цінностей. Серед них передбачав проведення таємної наради з головними працівниками ДПУ НКЮ та ревтрибуналу для розробки рішення щодо якнайшвидшого та «нещадно рішучого» вилучення церковних цінностей [185, с. 192-193].

Законодавчою основою антицерковних заходів в Україні була відповідна постанова ВУЦВК від 8 березня 1922 р [221, с. 182]. Згідно з телеграмою Верховного трибуналу УСРР, адресованою Подільському губревтрибуналу (травень 1922 р.), справи про приховування, крадіжки та спротив вилученню церковних цінностей кваліфікувались як контрреволюційні і були підсудні військовим відділам губревтрибуналів [111, арк. 36].

Пізніше ревтрибунали отримали більш детальне інструктування. Так, 31 травня 1922 р. Центральна комісія з вилучення церковних цінностей запропонувала НКЮ УСРР видати розпорядження для революційних трибуналів, щоб ті звернули серйозну увагу на справи, що виникали у зв'язку з вилученням церковних цінностей [340, с. 181]. Згідно із вказівкою голови губревтрибуналу А. Рамова, такі справи у Подільській губернії повинна була розглядати спеціально призначена для цього виїзна сесія № 2, що була утворена 5 травня 1922 р [110, арк. 21зв.]. Її головою був



очільник окружного ревійськтрибуналу 24 дивізії Поруков, а членами – представник колегії губревтрибуналу М. Харитонов, та представник місцевого повітвиконкому [35, арк. 49].

Незважаючи на те, що Подільська губерньська комісія допомоги голодуючим звітувала, що кампанія з вилучення церковних цінностей, загалом, пройшла без ексцесів, все ж спротив означеним заходам був [140, с. 53]. Зокрема, за період діяльності вищезгаданої сесії з 5 травня до 8 червня 1922 р. було розглянуто дві справи, за результатами яких було розстріляно 8 осіб [73, арк. 70].

Резонансною була справа про приховання церковних цінностей католицькими священниками з Кам'янця-Подільського: В. Двожецьким, А. Недзельським, Р. Шишко і В. Шиманським. Так, 19 квітня 1922 р. Комісія з вилучення церковних цінностей відхилила пропозицію громади місцевого костьолу про зібрання для допомоги голодуючим продуктів, грошей та інших цінностей взамін сакрального майна костьолу. В результаті біля костьолу зібрався натовп віруючих для захисту майна храму. Радянські війська із зброєю та нагайками розігнали натовп, після чого в будівлі костьолу був влаштований ретельний обшук із зриванням підлоги, поваленням стін та печей. В результаті серед іншого майна було вилучено навіть килими, рушники та фіранки. В цей же день відбулись масові арешти католиків, серед яких були і вищезгадані священники. 2 вересня цього ж року за приховування костьольних коштовностей усі четверо були засуджені виїзною сесією губревтрибуналу до смертної кари [149, с. 416]. Після подання означеними особами клопотання про помилування, керівництво губревтрибуналу, губкому та губвиконкому звернулось із спільним листом на адресу голови ВУЦВК Г. Петровського, у якому прохали відмовити у помилуванні засудженим. Таке рішення означені органи мотивували тим, що вирок виїзної сесії на їх думку був «справедливим та важливим в політичному відношенні, особливо в умовах прикордонної території». Тому вони просили застосування до засуджених найсуворіших каральних заходів [110, арк. 104].

В кінцевому рахунку, лише після втручання польських дипломатів, смертний вирок священникам був замінений на 5 років позбавлення волі. За наявними даними

вирок одному із засуджених В. Шиманському через похилий вік було скасовано. Вирок іншому священнику Р. Шишко було замінено на 14 місяців ув'язнення. Щодо А. Недзельського, то він відбуваючи покарання у Вінницькій в'язниці в листопаді 1922 р. захворів на плямистий тиф і помер у 27-річному віці [149, с. 416, 433, 435].

Карали священнослужителів і за приховування інвентарних книг храмів. Зокрема в травні 1922 р. у Вінниці відбувалось слідство щодо священників Римокатолицького костьола та Вознесенської церкви УАПЦ А. Юнака, В. Жоткевича, І. Левинського, Г. Борисевича, І. Лашкевича. Справа будувалась за відсутності речових доказів та лише на припущеннях. Все ж, у судовому засіданні губревтрибуналу жоден із обвинувачених винним себе не визнав [268, с. 421].

Притягувались до відповідальності ревтрибуналу і посадові особи, які відповідали за успішне проведення кампанії з вилучення церковних цінностей. Так, постанова надзвичайного засідання Президії Кам'янецького повітвиконкому констатувала незадовільну та незакінчену роботу в даному напрямі, тому рекомендувала ревтрибуналу притягти до відповідальності ті волосні комісії, які не виявили належної ініціативи та провели недостатню роботу щодо вилучення церковних цінностей. Зокрема, оснарслідчому пропонувалось якнайшвидше провести розслідування щодо винних та підготувати необхідний матеріал для виїзної сесії губревтрибуналу [121, арк. 101].

Характеризуючи судову діяльність продсесій при розгляді справ щодо контрреволюційних злочинів, варто мати на увазі, що порушення справи, підсудної губревтрибуналу не передбачало гарантоване засудження. Зокрема, при відсутності доказів або складу злочину, інколи мали місце й припинення справ осіб, звинувачених в контрреволюції, ще на етапі досудового розслідування [372, с. 532, 607; 373, с. 360, 361, 530; 376, с. 570, 822]. Для прикладу в квітні 1919 р. губНК було арештовано червоноармійця М. Олексієнка, який до встановлення радянської влади був офіцером Директорії УНР. Він обвинувачувався в контрреволюції та шпигунстві. Означену справу було передано губревтрибуналу. В результаті оснарслідчим Є. Тарногородським було припинено кримінальне провадження за відсутності достатніх доказів щодо винуватості М. Олексієнка [115, арк. 2, 20-20зв.,

24]. В цьому ж році, за відсутністю складу злочину, було звільнено В. Ткачука, обвинуваченого в службі в петлюрівських військах, незважаючи на те що він визнав цей факт. Було звільнено на етапі досудового слідства також Д. Лучка та М. Карасевича, які співпрацювали з петлюрівцями під тиском зброї [374, с. 17].

Більше того, губревтрибунал маючи, хоча б обмежені, але процесуальні гарантії інколи пом'якшував репресивну політику губНК, так як частина справ передавались на розгляд губревтрибуналу. Про це, зокрема, свідчить рішення Гайсинської повітової наради від 13 жовтня 1922 р. Згідно з ним передбачалось розстріляти запідозрену у підтримці повстанців групу селян. Із них, справи В. Балана та П. Майбороду було вирішено передати губревтрибуналу [374, с. 19]. В 1919 р. губНК визнала Г. Ординського винним в контрреволюції, антибільшовистських виступах, агітації та зберіганні зброї та постановила розстріляти, однак, за клопотанням губревтрибуналу означену справу було передано оснарслідчому для подальшого розгляду в судовому порядку. Схожою була справа М. Грицяя, обвинуваченого в підтримці антибільшовицької агітації та грубому ставленні до робітників. Так, М. Грицай, працюючи у Селянській спілці під час Директорії, корегував та віддавав до друку відозви проти більшовиків, а також брав участь в контрреволюційних зібраннях вчителів. На основі вищевказаних фактів слідчий губНК 14 липня 1919 р. постановив М. Грицяя розстріляти. Однак, після того коли справа була передана губревтрибуналу, оснарслідчий Є. Тарногородський 7 серпня 1919 р. постановив зняти з М. Грицяя усі обвинувачення та припинити справу [386, с. 58-59].

Серед проваджень інроді зустрічались справи з виправдовувальними вироками [375, с. 65, 129, 186, 594, 791]. Зокрема, за окремими справами щодо осіб які служили в армії УНР, що як уже зазначалось було кримінально-караним діянням [64, арк. 55]. Нерідко репресивна політика губревтрибуналу пом'якшувалась через застосування амністії. Так, в лютому 1922 р. військовий відділ губревтрибуналу розглянув справу Ф. Янишевського, обвинуваченого в грабежі і засудив до 3 років концтабору, однак на основі амністії звільнив від покарання [19, арк. 27]. Справу М. Сорокатома, який звинувачувався в службі в петлюрівських військах, також було

припинено у зв'язку з амністією [65, арк 24зв.-25]. Загалом, застосування амністії широко практикувалось губревтрибуналами. Так, у 1921 р. третина (34%) засуджених губревтрибуналами УСРР осіб за політичні злочини були амністовані [246, с. 15].

Подільський губревтрибунал нерідко реагував на незаконні дії та порушення з-боку інших органів та установ. Зокрема, телеграмою від 22 лютого 1922 р. він вимагав «негайно» звільнити священника М. Сімашкевича, який незаконно утримувався в БУПРі та рахувався за жмеринською виїзною сесією [313, с. 181]. В справі щодо священника А. Недзельського було постановлено повернути вилучені у нього співробітниками губНК цінності, що не належали до релігійного культу [126, арк. 73]. Показово, що безпідставно, неправомірно та помилково ув'язнені губНК в грудні 1920 р. Г. Гольц, М. Фельдбліт та З. Рехтман зверталися саме в губревтрибунал з проханнями затребувати їх справи з губНК з подальшим переглядом [61, арк. 128-131]. Зафіксовані також факти повернення власникам речей відібраних у них при обшуках міліцією [126, арк. 114, 159].

Таким чином, твердження С. Сергійчука, що ревтрибунали були контролюючими органами над ВУНК (що, в певній мірі, було передбачено законодавством) не є безпідставними, як і його слова про те, що ревтрибунали нерідко зупиняли беззаконня і необґрунтовані репресії [278, с. 191-192].

Підсумовуючи судову практику із розгляду цієї категорії справ, необхідно вказати, що із усіх справ, які перебували в провадженні Подільського губревтрибуналу, кількість справ контрреволюційного характеру була незначною. Для прикладу, із 1017 справ розглянутих губревтрибуналом за травень-вересень 1922 р., кількість справ контрреволюційного характеру становила лише близько 5% (56) [206, с. 320]. Більше того, за період січня-вересня 1922 р. в Подільський губревтрибунал надійшло 70 справ щодо контрреволюції, що, за винятком Запорізького губревтрибуналу, було найменше ніж в усіх інших губревтрибуналах [251, с. 8]. Ситуацію можна пояснити тим, що значна частка таких справ знаходилася у віданні органів ВУНК.

Отже, одним із важливих напрямків діяльності Подільського губревтрибуналу був розгляд справ про «контрреволюційні» злочини. Серед них значну частку складали справи, за якими були засуджені військовослужбовці УНР, лише за фактом своєї служби в військовому формуванні іншого державного утворення. Вони мали характер повстань, «бандитизму», антирадянської агітації, саботажу, приховання церковних цінностей тощо. Окрім того, значна роль відводилась губревтрибуналу в боротьбі з антибільшовицькими повстаннями, «бандитизмом», саботажем та антирадянською агітацією. При цьому особлива увага відводилась боротьбі з лідерами повстанських загонів. На противагу радянській ідеологічно-пропагандистській кампанії серед суб'єктів злочинів, спрямованих проти «робітничо-селянської» влади, більшість складали селяни. Водночас серед вирішених справ були і ті, в яких виступи проти радянської влади та участь в збройних формуваннях УНР супроводжувались злочинами проти цивільного населення. Практикувалась губревтрибуналом і система заручництва, що використовувалась радянською владою для виявлення повстанців. Окрема увага губревтрибуналом приділялась справам щодо приховання церковних цінностей. Варто враховувати, що наявність процедурності судового процесу передбачала надання певних процесуальних гарантій обвинуваченим. Тому, за наявності підстав, окремі справи припинялись на етапі досудового розслідування. Не було винятком і винесення виправдовувальних вироків. Також застосовувалась амністія яка в означений період широко практикувалась губревтрибуналами УСРР.

#### **4.2 Проведення губревтрибуналу щодо посадових злочинів**

Особлива увага в нормах радянського кримінального права приділялась посадовим злочинам. Зокрема, постановою РНК УСРР, затвердженою 22 липня 1921 р., судовим та адміністративним органам вказувалось застосовувати посилені покарання щодо посадових злочинів, застосовуючи в особливих випадках найвищу міру покарання. Окрім того, справи такого характеру пропонувалось розслідувати та

розглядати якнайшвидше та, по можливості, в судовому засіданні, на місці злочину з наступним опублікуванням вироку [227, с. 452].

У період так званого декретного права, тобто до прийняття КК УСРР 1922 р. різні види посадових злочинів були описані в окремих нормативних актах [111, арк. 71-71зв.; 103-103зв.]. Після набуття чинності КК посадові злочини були передбачені особливою частиною в систематизованому вигляді. Серед них ревтрибуналам були підсудні справи щодо посадових осіб, вчинені з корисною метою, або ті, що мали особливо важкі наслідки від зловживання владою, перевищення влади, бездіяльності влади, недбалого ставлення до служби, дискредитації влади, хабарництва при обтяжуючих обставинах, незаконного затримання, примусу до дачі показань при допиті та ін. Щодо покарань, то за окремі злочини здійснені з обтяжуючими обставинами допускалося винесення найвищої міри у вигляді розстрілу [260, с. 574-576].

Серед суб'єктів посадової злочинності значну кількість становили службовці правоохоронних органів, зокрема співробітники ВУНК. Об'єктом таких злочинів як правило виступали незаконні валютні операції та злочини проти власності. Для прикладу, у квітні 1921 р. на лаві підсудних опинився співробітник Кам'янецької повітової НК та член повітового комітету комуністичної партії Я. Щатковський і його дружина М. Щатковська. Підсудні обвинувачувались в тому, що ховали вдома недійсну валюту. Розглянувши справу, губревтрибунал прийшов до висновку, що підсудний, враховуючи членство його в комуністичній партії та службу в НК, вчинив важкий злочин. Водночас губревтрибунал взяв до уваги «революційну діяльність» та соціальне становище обвинуваченого. В результаті Я. Щатковського було засуджено до 5 років ув'язнення в концтаборі, а його дружину М. Щатковську до аналогічного покарання, однак на трьохрічний строк. Однак, враховуючи амністію, строк покарання Я. Щатковському було скорочено втричі з його умовним відбуванням, а М. Щатковську від покарання було звільнено [64, арк. 32].

Цього ж місяця розглядалась справа співробітника Могилівської повіт. НК В. Журавського, обвинуваченого в тому, що «наніс образу словом і ділом» голові місцевого волвиконкому, присвоїв годинник, револьвер та інші речі відібрані в

арештантів та окрім того займався валютною спекуляцією. За результатом розгляду справи губревтрибунал постановив розстріляти В. Журавського. Однак, беручи до уваги малограмотність, «низький рівень розвитку», соціальне становище та можливість виправлення обвинуваченого, губревтрибунал постановив замінити розстріл п'ятьма роками ув'язнення в концтаборі [13, арк. 209].

У вересні 1921 р. губревтрибунал розглянув справу співробітника губНК Л. Туля, який обвинувачувався в «лихоїмстві». Згідно з вирокком губревтрибуналу Л. Туль займався незаконними обшуками, зберігав валюту набуту невідомим шляхом та ін. Враховуючи недопустимість подібних діянь при на службі в губНК, губревтрибунал засудив обвинуваченого до 3 років примусових робіт з позбавленням волі. Однак, враховуючи амністію, вирок було скорочено на третину [13, арк. 369].

Мали місце в провадженнях губревтрибуналу і інші злочини проти власності, вчинені співробітниками губНК. Вони обвинувачувались, зокрема, в привласненні чужого майна (гроші, тютюн) шляхом зловживання службовим становищем (незаконні обшуки). У якості санкцій за означені злочини губревтрибунал як правило застосовував вищу міру покарання (розстріл). Однак, застосовуючи амністію та враховуючи такі обставини як «молодість», можливість виправлення, а також службу в армії, губревтрибунал покарання пом'якшував [64, арк. 51].

Серед проваджень губревтрибуналу були справи і іншого характеру. Зокрема, в травні 1921 р. губревтрибунал розглянув справу 18-річного співробітника губНК, який зловживаючи своїм службовим становищем робив «мерзенні» пропозиції жінкам, підриваючи цим авторитет співробітника губНК. Справа в тому, що обвинувачений, прийшов для обшуку до однієї громадянки, знаючи, що її чоловік був арештований та що йому загрожував розстріл, зробив їй «мерзенну» пропозицію. В результаті розгляду справи губревтрибунал виніс вирок, що передбачав розстріл. Але, враховуючи молодий вік підсудного та можливість його виправлення, а також амністію, вирок був замінений 2 роками позбавлення волі з відбуванням покарання у концтаборі з позбавленням права працювати в правоохоронних органах [13, арк. 142-142зв.].

Значну частку справ, які розглядав губревтрибунал, склали злочини співробітників міліції та інших правоохоронних органів. Зміст злочинів полягав в неналежному виконанні службових обов'язків, що мали наслідком численні порушення та незаконні дії. Так, в листопаді 1920 р. губревтрибунал розглянув справу керівника Гайсинської повітової міліції Б. Липка, звинуваченого в неналежному зберіганні речових доказів, в незаконній їх видачі, в нетактичному відношенні до обвинувачених та в затримці видачі оскарженому матеріалів по одній із справ. В результаті ревтрибунал засудив обвинуваченого до 1 року ув'язнення з виконанням громадських примусових робіт. Однак, враховуючи молодий вік, «недосвідченість», «незнання законодавства» та неналежні умови роботи, губревтрибунал замінив ув'язнення суворою доганою зі звільненням [13, арк. 46].

Пізніше, в квітні 1921 р. на лаві підсудних опинився міліціонер О. Дишкант, обвинувачений в затриманнях громадян запідозрених в спекуляції без складання протоколів, а також в співучасті у вимаганні (з учасником антирадянських виступів, який до того був засуджений, а згодом втік з в'язниці). Зміст вироку полягав у тому, що губревтрибунал постановив застосувати до засудженого вищу міру покарання (розстріл). Однак враховуючи пом'якшуючі обставини (майновий, соціальний стан та ін.) замінив вищу міру покарання ув'язненням на 10 років з застосуванням примусових робіт. В кінцевому рахунку губревтрибунал, застосувавши амністію, постановив вирок вважати умовним [13, арк. 76].

Траплялися випадки і відвертого грабунку з боку співробітників правоохоронних органів. Зокрема, в квітні 1921 р. виїзна сесія по Кам'янецькому повіті розглянула справу по обвинуваченню співробітника військкомату В. Кравдюка та міліціонера А. Лещиніна. Так, підсудні, знаходячись в с. Бережанка, на вулиці пограбували двох жителів сусіднього села, присвоївши собі 7 тис. рублів. Враховуючи дискредитацію влади такими діями з боку підсудних, В. Кравдюка було засуджено до вищої міри покарання (розстріл), а А. Лещиніна до 5 років ув'язнення в концентраційному таборі. Однак, враховуючи «малосвідомість», соціальне становище та щирі згадки зізнання вирок В. Кравдюку було замінено на 5 років



позбавлення волі, а А. Лещиніну на 2 роки позбавлення волі з відбуванням покарання у концтаборі. В кінцевому рахунку, застосувавши амністію, губревтрибунал скоротив строк покарання обвинуваченим на третину [64, арк. 35].

В лютому 1921 р. в судовому засіданні губревтрибуналу обвинувачувались співробітники Жмеринського карного розшуку Г. Павловський та Д. Виноградов. Обвинувачені під час обшуку житлового приміщення присвоїли деякі особисті речі його мешканців. Обвинувачені були засуджені до 1 року позбавлення волі, однак, враховуючи службу в армії, їх було звільнено від покарання [13, арк. 111].

Не лише звичайні службовці органів міліції, а й її очільники разом зі своїми підлеглими були суб'єктами злочинних дій, які нерідко суміщались із «п'янством», яке, в свою чергу, також було кримінально караним. Для прикладу, в травні 1921 р. губревтрибунал розглянув справу керівника 4 району Вінницької міської поліції І. Баєва, його помічника В. Головченко та міліціонера цього ж району М. Павлюка. Згідно з висновком губревтрибуналу, І. Баєв, проводячи обшук та облави в ніч з 5 на 6 січня 1921 р., дозволив собі випити самогону разом зі своїми підлеглими та, крім того, «придирався» до чергового червоноармійця, чим дискредитував, та підривав авторитет радянської влади. Обвинувачений М. Павлюк також був в стані алкогольного сп'яніння при виконанні службових обов'язків. В. Головченко зі свого боку будучи свідком злочинів своїх товаришів по службі не вжив заходів для запобігання злочинам, чим за висновком губревтрибуналу сприяв дискредитації радянської влади. В результаті І. Баєва було засуджено до 5 років позбавлення волі у концтаборі, а М. Павлюка до аналогічного покарання однак терміном на 3 роки. Враховуючи зізнання, щире каяття та амністію, строк покарання І. Баєву було скорочено до 1 року, а вирок щодо М. Павлюка було постановлено вважати умовним з відправленням його до армії. В. Головченку було оголошено сувору догану [64, арк. 38].

Проти співробітників правоохоронних органів порушувались справи і стосовно хабарництва. Означеним злочинам приділялась особлива увага радянським кримінальним правом. Так, В. Ленін 8 січня 1918 р. у листі Д. Курському писав: «Покарання за хабар ... повинні бути не нижче десяти років в'язниці і, більше того,

десяти років примусових робіт» [134, с. 26]. Означені вказівки знайшли своє вираження на законодавчому рівні в УСРР. Так 30 квітня 1919 р. РНК УСРР видала декрет, згідно з яким посадові особи, що вимагали хабар карались позбавленням волі на строк не менш ніж десять років або розстрілом [342, с. 291]. Загалом в УСРР в 1921 р. за хабарництво смертний вирок отримали 4,8% усіх засуджених. 65,7% отримали вирок у вигляді позбавлення волі, а 5,5% були засуджені до примусових робіт без позбавлення волі. Це на думку Г. Петухова виділяло хабарництво серед інших менш небезпечних злочинів [365, с. 112]. Для посилення боротьби з хабарництвом Верховний трибунал навесні 1922 р. видав циркуляр, згідно з яким провадження з означених справ пропонувалось вести якнайшвидше вслід за справами щодо голодуючих [18, арк. 200]. Пізніше, 5 січня 1923 р. Верховний трибунал запропонував Подільському губревтрибуналу означені справи розглядати в першу чергу, публічно та по можливості на заводах і інших установах [111, арк. 112].

Щодо конкретних проваджень подібного характеру, то в січні 1922 р. було розглянуто справу М. Бонка. Обвинувачений, будучи свідком того, що інший міліціонер вимагав хабар за звільнення з під варти декількох осіб не вжив жодних заходів. В результаті М. Бонк був засуджений до ув'язнення в концтаборі на 1 рік і 3 місяці з виконанням громадських примусових робіт. Однак, враховуючи щиросердне каяття, термін досудового ув'язнення, селянське походження та службу в армії покарання було скорочено до 1 року та визначено умовним [19, арк. 18]. 12 травня 1922 р. до смертної кари були засуджені керівник оперативної частини Подільського губерньського розшуку, член КП(б)У Б. Вітковський та співробітник цієї ж частини, кандидат в члени КП(б)У М. Єфимов. Засуджені були визнані винними в отриманні хабаря у розмірі 23 млн. руб [40, арк. 345].

Зауважимо, що злочинність з боку співробітників міліції була особливо поширеною не лише на Поділлі, а й в УСРР загалом. Так, за період з 1 жовтня 1921 р. по 1 жовтня 1922 р. із усіх державних службовців засуджених губревтрибуналами УСРР майже чверть (23,1%) склали співробітники міліції [251, с. 14]. Тому не

випадково саме цій категорії держслужбовців приділялась особлива увага під час масових чисток держапарату в 1923 р. [274, с. 37].

Вчиняли злочинні діяння і співробітники судових органів. Серед проваджень губревтрибуналу є справа по обвинуваченню народного судді А. Стенгрета, який за однією із справ виніс вирок, згідно з яким передбачалась конфіскація збитків валютою Російської імперії. Цим, за висновком губревтрибуналу, підсудний сприяв спекуляції означеною валютою та дискредитував орган радянського правосуддя. Як наслідок губревтрибунал виніс вирок у вигляді ув'язнення в концтабір на 3-річний строк [64, арк. 49].

Серед суб'єктів посадової злочинності не були виключенням і співробітники слідчого корпусу Подільського губревтрибуналу. Одна із таких справ розглядалась 13 листопада 1922 р. В результаті до смертної кари було засуджено оснарслідчого Подільського губревтрибуналу по Проскурівському повіті Б. Зайдмана. Підсудний обвинувачувався, зокрема в організації цілої системи вимагання хабарів у підслідних своєї камери та їх родичів. В якості хабарів фігурували «золота та срібна валюти». Для прикладу, в нареченої одного із підслідних Б. Зайдман вимагав 200 руб. золотом та вчиняв інші злочини включаючи «безкінечні п'яні оргії» [13, арк. 176]. За іншим провадженням 20 липня 1922 р. оснарслідчим Могилів-Подільської повітової камери був арештований по звинуваченню в хабарництві його ж секретар [76, арк. 20-20зв.].

Фігурантами незаконних дій також були й інші співробітники губревтрибуналу. Зокрема, секретар однієї із виїзних сесій А. Гальвицький написав касаційну скаргу на вирок цієї ж сесії для одного із засуджених. У ній, в якості підстав оскарження вироку, вказав завідомо невірні дані щодо нібито незаконних дій сільських податкових органів влади. В результаті на 1 рік був позбавлений права служби в судово-слідчих органах [43, арк. 6].

Значну частку серед посадових справ складали злочини здійснені працівниками продорганів, інколи – з ознаками антисемітизму. Так, в лютому 1921 р. продкомісар одного із повітів П. Мурєєв та керівник відділу заготівель цього ж повіту С. Гулевич обвинувачувались в тому що в будинку останнього розпивали

самогон, після чого вийшли на вулицю та побили громадян в місцевій синагозі. За результатом розгляду справи губревтрибунал виніс вирок обвинуваченим у вигляді позбавлення волі з відбуванням покарання у концтаборі терміном на 5 років. Однак, враховуючи пролетарське походження та службу в радянській армії, строк ув'язнення П. Мураєву було скорочено до 3 років [13, арк. 102-102зв.].

Співробітників продорганів засуджували і за розкрадання державного майна. Зокрема, в березні 1921 р. було винесено рішення щодо Проскурівського повітового продкомісара І. Дронова за незаконну видачу речей зі складу повітпродкому своїм знайомим. Губревтрибунал виніс вирок у вигляді 2 років позбавлення волі з виконанням громадських примусових робіт. Однак, враховуючи відсутність корисливої мети, щирі зізнання та соціальне становище обвинуваченого, вирок було постановлено вважати умовним [13, арк. 72-72зв.].

В вересні було засуджено завідувача лісними розробками Брацлавського колгоспу М. Попова за привласнення 4 мішка муки, призначених для видачі співробітникам колгоспу. Враховуючи пом'якшуючі обставини (попередню несудимість, сімейне та майнове становище) губревтрибунал виніс вирок у вигляді 1 року ув'язнення [13, арк. 397-397зв.].

13 грудня 1922 р. губревтрибунал розглянув справу по обвинуваченню співробітників губвідділу зовнішньої торгівлі в розкраданнях. Так, 16 березня 1922 р. у Вінницю прибуло п'ять вагонів різного вантажу. Їх розвантаження було доручено співробітнику відділу М. Герчикову. Він розпочав розвантаження одного вагона без попередження залізничної адміністрації, відправивши найбільш цінний вантаж (мило, мануфактуру) на склад відділу. Інший вантаж, а саме сільськогосподарські знаряддя залишились під охороною співробітників відділу на залізничному полотні. Розвантаження, передача охороні, прийом товару відбувався без належних підрахунків, перевірок, актів, результатом чого були масштабні розкрадання на суму 2 млрд. руб. За результатом розгляду справи «ряд» осіб були засуджені на різні строки позбавлення волі. М. Герчиков, в свою чергу, був засуджений за ст. 108 КК з застосуванням покарання по 2 ч. 105 ст. КК у вигляді

позбавлення волі строком на 3 роки. Однак, застосувавши амністію, губревтрибунал скоротив строк позбавлення волі наполовину [44, арк. 25].

Активізація економічного життя в період НЕПу призвела до різкого збільшення кількості злочинів у господарській та фінансовій галузях, які нерідко мали організований характер [448, с. 12]. Це стосувалось і працівників продорганів на Поділлі, які, окрім того, вчиняли розкрадання в особливо великих розмірах та, як правило, засуджувались в таких випадках до вищої міри покарання. Досить резонансною була справа щодо Брацлавського повітпродкому. У ній фігурували 8 осіб, яких звинувачували у розкраданнях. 4 із них виїзною сесією губревтрибуналу були засуджені до смертної кари. Прикметно, що голова губревтрибуналу наполягав на виконанні вироку до розгляду справи в касаційному порядку [110, арк. 80]. Більше того, після подачі касаційної скарги губревтрибунал разом з губкомом та губвиконкомом надіслали телеграму в касаційний відділ верховного трибуналу застерігаючи, що у випадку не звернення вироку до виконання, буде послаблений авторитет губревтрибуналу, а виконком не зможе реалізовувати «ударні завдання, що диктуються центром» [110, арк. 72].

23 серпня 1922 р. до вищої міри покарання у вигляді розстрілу були засуджені працівники Вінницького повітпродкому О. Сухоставський і Е. Інсаров. Вони обвинувачувались у систематичних вимаганнях хабарів та отриманні хабарів у розмірі 175 рублів золотом. О. Сухоставський, окрім того, незаконно присвоїв 171 аршин тканини, передбаченої для видачі іншим працівникам [73, арк. 143].

28 грудня 1922 р. виїзна продсесія розглянула справу по обвинуваченню 24 співробітників зсипних пунктів та складів Літинського повіту. Її зміст полягав у тому, що спеціальна ревізійна комісія виявила недостачу хлібо-зерна на шести зсипних пунктах повіту в кількості 88 241 пуд. На всіх зсипних пунктах було виявлено «нечуваний безлад і хаос» в бугалтерії та звітності. Окремі ж зсипні пункти взагалі не мали звітності. Прибуткові та видаткові ордери велись недбало та з порушенням законодавства. Досудове слідство виявило «жахливу картину розкрадань, комбінацій, п'янства та розгулу» з боку співробітників складів та зсипних пунктів. Окрім того, хліб продавався співробітниками за золото для власних

потреб. За результатом розгляду справи 8 обвинувачених було засуджено до вищої міри покарання, однак на основі амністії смертний вирок обвинуваченим було замінено на різні строки ув'язнення. Інших обвинувачених було засуджено в основному до виконання громадських примусових робіт на строки від 1 до 4 років. Враховуючи амністію, частину засуджених було «звільнено від покарання», частина отримала умовні вирoki [44, арк. 20-20зв.].

Отже, як бачимо на прикладі цього та інших злочинів губревтрибунал виносив жорсткі покарання за особливо небезпечні посадові злочини. Не дивно, що В. Ленін ще в лютому 1919 р. відзначав, що «радянська влада немало розстріляла уже таких посадових осіб, які попадались, наприклад, у хабарництві, і боротьба проти подібних негідників буде доведена до кінця» [181, с. 480].

Показово, що порушення зустрічались і з боку головного продовольчого органу губернії – губпродкому. Про це на розпорядчому засіданні губревтрибуналу від 3 червня 1922 р. доповідав член колегії Д. Лондон. Він, зокрема, вказав на недбале виконання даним органом своїх обов'язків. Серед порушень було виокремлено «канцелярську тяганину» в відділах губпродкому, яку губревтрибунал вказав ліквідувати. Серед іншого, було відзначено невидачу Ново-Ушицьким повітпродкомом половини продуктів передбачених для місцевого БУПРу, в результаті чого було порушено справу проти його працівників [73, арк. 71зв.].

Соціальна опора радянської влади на селі, а саме члени КНС, також були фігурантами кримінальних переслідувань. В березні 1923 р. на лаві підсудних опинились: голова одного із сільських комнезамів П. Соц, голова волосного комнезаму Ф. Вільчинський та уповноважений по виконанню податку О. Шпорт. Підсудні обвинувачувались, зокрема в побитті громадян, отриманні хабарів, зловживанням владою, перевищенням влади. Усі обвинувачені були визнані винними та засуджені до 5, 3 та 3 років позбавлення волі з суворою ізоляцією відповідно [44, арк. 33].

Підсумовуючи, зауважимо, що значна кількість посадових злочинів серед інших справ була не лише особливістю Подільського регіону і спостерігалась загалом в УСРР. Так, аналіз кримінальних справ в 10 губревтрибуналах УСРР в 1920

р. дає змогу стверджувати, що відсоток справ посадового характеру коливався від 20% (Харківський губревтрибунал) до 50% (Луганський губревтрибунал) усієї їх кількості. При цьому, спостерігалась тенденція до збільшення означеного показника [365, с. 67].

Серед проваджень Подільського губревтрибуналу посадових справ було більше, ніж усіх інших справ разом узятих. Для прикладу, за період з 1 січня по 1 травня 1922 р. губревтрибунал розглянув 275 справ посадового характеру. Із посадових справ: 202 було припинено по амністії, за відсутністю складу злочину та ін.; 60 було передано по підсудності і лише 13 розглянуто в судових засіданнях. Для порівняння, справ загальної підсудності за грудень 1921-березень 1922 р., тобто майже за такий же час, було розглянуто значно менше, а саме 189, із них також 13 – в судових засіданнях [15, арк. 72].

В подальшому частка справ щодо посадових злочинів дещо зменшилась, по відношенню до інших категорій справ, однак досі складала більше половини усіх розглянутих справ. Так, за травень-вересень 1922 р., тобто за п'ять місяців із 1017 справ, що були розглянуті губревтрибуналом 610 входили до категорії посадових злочинів, складаючи більше половини усіх розглянутих справ [206, с. 320].

Більше того, якщо аналізувати судову практику губревтрибуналів УСРР, то за масштабами посадової злочинності Подільська губернія займала друге місце серед інших губерній. Для прикладу, за січень-вересень 1922 р. в Подільський губревтрибунал надійшло 997 справ посадового характеру, тобто більше ніж в усі інші губревтрибунали за винятком Донецького (щодо Миколаївського губревтрибуналу дані відсутні) [251, с. 8]. Голова губревтрибуналу А. Рамов в червні та липні звітував Верховному трибуналу, що найбільш розповсюдженими злочинами були розкрадання та хабарництво, які досягали «катастрофічних розмірів» [73, арк. 66; 110, арк. 22-22зв.,].

У наступних звітах йшлося про те, що розслідування посадових справ уповільнювалось та ускладнювалось через «кругову солідарність» обвинувачених та свідків [73, арк. 117, 166]. В подальшому, а саме з вересня 1922 р. по січень 1923 р. посадові справи традиційно складали більшість із усіх проваджень, включаючи

великі справи щодо розкрадань та хабарництва, в яких фігурувала значна кількість посадових осіб [73, арк. 213, 265, 281, 329зв.]. Загалом, статистичні дані щодо категорій справ посадового характеру, які найчастіше зустрічались в провадженні губревтрибуналу за період з 1 травня до 1 жовтня 1922 р. свідчать: 111 справ входили до категорії перевищення влади та її бездіяльність; 78 – недбальство та безгосподарність; 69 – хабарництво та вимагання; 49 – присвоєння та розтрата; 43 – розкрадання зі складів; 32 – підробка документів [206, с. 320]. Таким чином, практика діяльності Подільського губревтрибуналу зафіксувала унікальну картину посадової злочинності та хабарництва безпрецедентних масштабів, що, до речі, було проявом і інших губерній. Так, в інших губревтрибуналах УСРР також переважали справи посадового характеру, передусім щодо хабарництва [352, с. 95]. Наслідком масової посадової злочинності була «чистка» радянського держапарату, в ході якої в 1923 р. в Україні було звільнено 10 209 осіб, що складало 10,8% усіх співробітників, які проходили перевірку [274, с. 37].

Низка інших справ, вирішених губревтрибуналом свідчить, що його каральна політика в значній мірі залежала від різних факторів і таким чином була своєрідним індикатором політичного, соціально-економічного життя. Так, приклад винесених вироків переконує, що серед таких факторів був, зокрема, дефіцит кадрів. Для прикладу, в провадженні губревтрибуналу була справа за обвинуваченням двох осіб в злочинах за посадою. За результатом її розгляду губревтрибунал звільнив підсудних від відбування покарання та передав їх в комітет праці для використання на роботі за спеціальностями (шахтаря, залізничника) [64, арк. 3]. Також серед покарань, застосованих губревтрибуналом, зустрічаєм і направлення для служби в армії [64, арк. 23зв., 25, 30]. Окрім того, при винесенні вироків, чітко окреслювалась класова спрямованість кримінальної політики, яка полягала, зокрема, у тому, що винесення вироку супроводжувалось врахуванням та артикулюванням належності підсудного до класу, для прикладу, міщанства [64, арк. 28].

При винесенні вироків губревтрибуналом за іншими посадовими справами нерідко враховувались як обтяжуючі (членство в комуністичній партії, служба в НК), так і пом'якшуючі (соціальний стан, революційна діяльність, «молодість»,



можливість виправлення, служба в армії) обставини. Серед пом'якшуючих обставин виділялась і так звана малосвідомість як відгомін радянської ідеології. Окрім того, похилий вік, «хворобливий стан» також був факторами, які губревтрибунал враховував як пом'якшуючі обставини при винесенні покарань [64, арк 46-47].

Отже, одним із важливих напрямків діяльності Подільського губревтрибуналу був розгляд посадових злочинів. Серед них значна кількість була вчинена співробітниками правоохоронних органів, зокрема НК та міліції. Зміст злочинів полягав, зокрема у невиконанні та неналежному виконанні службових обов'язків, а також у крадіжках, хабарництві, злочинах проти власності, незаконних валютних операціях. Вироки в таких справах зазвичай передбачали позбавлення волі на різні терміни з відбуванням покарання у концтаборі. Левову частку засуджених склали співробітники продорганів, переважно за розкрадання державного майна, в тому числі в особливо великих розмірах, отримуючи в таких випадках, як правило, смертні вироки. Загалом, посадові злочини склали більшість із усіх проваджень губревтрибуналу, становлячи більше половини усіх розглянутих справ. Враховуючи значну кількість посадових справ, розглянутих Подільським губревтрибуналом, можна визначити Подільську губернію як таку, що характеризувалась наймасштабнішою посадовою злочинністю в УСРР.

#### **4.3. Судове забезпечення заходів продовольчої диктатури**

В умовах здійснення продовольчої диктатури радянська влада приділяла особливу увагу справам продовольчого характеру, в яких ревтрибуналам відводилась важлива роль. Про це, зокрема свідчив циркуляр НКЮ УСРР, опублікований в червні 1920 р. та який передбачав пришвидшений порядок передачі та розгляду в судовому засіданні проваджень продовольчого характеру [201, с. 449]. З цією метою створювались спеціальні виїзні сесії губревтрибуналів, які нараховували штрафи за невиконання продрозкладки [9, арк. 18; 45, арк. 7; 134, с. 215-216]. 19 листопада 1920 р. В. Ленін, серед заходів, які необхідні були для виконання продрозкладки, вказав на важливість приведення в дію судово-

карального апарату, досягши безперервного функціонування таких сесій [230, с. 386]. Потреба в їх організації була особливо актуальною в радянській Україні, враховуючи що переважну частину продовольства необхідно було відправляти в РСФРР.

Після запровадження нової економічної політики управління податковими справами в Україні фактично здійснювалось відповідними органами РСФРР [457, с. 7]. В цей час керівництво радянської Росії регулярно надсилало українському уряду телеграмами за підписом особисто В. Леніна про щораз більшу відправку в Росію вагонів з українським зерном [190, с. 308; 191, с. 3-4; 327, с. 27, 36, 48]. Це відбувалось не лише в період жорсткої засухи, яка спалила 26% засівних площ в УСРР, із яких фактично більше половини в південних та південно-східних губерніях УСРР, а й інших факторів (зокрема, 1921 р. був періодом масового поширення шкідників сільськогосподарських культур) [275, с. 16].

Із заміною продрозкладки проподатком 16 липня 1921 р., циркуляром НКП УСРР та НКЮ УСРР при губревтрибуналах були створені виїзні продсесії для розгляду справ щодо порушень податкового законодавства [88, арк. 13-13зв.]. Порядок їх організації та діяльності в подальшому був доповнений та змінений іншими законодавчими та нормативно-правовими актами [111, арк. 23; 139, с. 35; 226 с. 247-248; 228, с 565].

Означеним органам були підсудні справи «про порушення законів і постанов про натуральні продовольчі і інші податки як платниками так і посадовими особами і організаціями», а саме несплату податку та злісне ухилення від сплати, здачу недоброякісних продуктів; приховування розмірів земельної площі, кількості худоби та членів сім'ї (від цього залежав розмір податку) і інші злісні та масові дії, спрямовані на невиконання податкових зобов'язань [88, арк. 44-45; 89, арк 45].

Виїзні продсесії формувались у складі голови і двох членів. Виняткове значення продовольчого питання в УСРР давало змогу продсесіям розглядати справи за спрощеним порядком, на відміну від звичайного порядку розгляду справ у ревтрибуналах. Так, сесія могла розглядати справи без участі сторін (в тому числі обвинуваченого) та свідків [88, арк. 13-13зв.].

Варто враховувати, що в період НЕПу в УСРР не було впроваджено єдиної системи покарань за податкові правопорушення. Відповідно санкції були передбачені окремими законодавчими актами. Щодо виїзних продсесій, то вони могли застосовувати такі покарання як: позбавлення волі на строк від 1 місяця до 5 років; громадські примусові роботи; збільшення ставки податку; стягнення невнесеного податку в півторашньому, подвійному, потрійному розмірі і ін; часткова або повна конфіскація майна або землі та інші санкції передбачені «Керівними началами з кримінального права РСФРР» 1919 р., а пізніше КК [69, арк. 188; 72, арк. 77; 88, арк. 13зв., 45, 53; 89, арк. 39, 45, 48; 242; 260, с. 570-571].

Допускалося винесення умовних вироків [69, арк. 188]. Для досягнення пропагандистського ефекту при винесенні умовних вироків продсесіям рекомендувалося широко вказувати причини, що спонукали їх до застосування такого виду покарання (відсутність злого наміру, «малосвідомість», соціальне становище засуджених і ін.) [89, арк. 49]. Варто згадати циркуляр НКЮ УСРР від 17 січня 1922 р. «Про провадження в справах по податкових правопорушеннях» яким продсесії наділялись широкими повноваженнями при вирішенні справ. Зокрема, згідно з документом, продсесіям рекомендувалося призначати покарання у вигляді зобов'язання для неплатника внести протягом визначеного судом часу невиконаний податок (або його частину). В іншому разі до нього передбачалось застосувати вищеозначені покарання. Розмір та час виконання означеного податку сесії призначали з таким розрахунком, щоб була впевненість в можливості та посильності для підсудних внести такий податок, для того щоб остаточно не підірвати середняцьке та незаможне господарство. Варто наголосити, що податкові сесії повині були також оцінювати можливість внесення податку окремими платниками. У разі неможливості для платників виконати необхідний податок, продсесії могли відтермінувати строки здачі, зменшувати розміри податку або зовсім звільняти від податкових зобов'язань [88, арк. 46-47].

Пізніше, починаючи з квітня 1922 р., повноваження продсесій були обмежені, так як з цього часу вони не могли визначати правильність та справедливість оподаткування, а повині були розглядати справи лише з процесуального боку, а

саме, визначати чи був вчасно даний окладний лист, чи було оскаржено оподаткування, чи наявний факт умислу при несплаті податку або прихованні відомостей про господарство і інші обставини [111, арк 83; 217, с. 213, 300-301, 515; 217, с. 300].

Касаційні скарги на вироки продсесій повинні були подаватись на загальних підставах. Подача касаційної скарги призупиняла виконання вироку, але сесіям надавалось право виконання вироку в частині майнового стягнення, зокрема в подвійному розмірі невиконаного податку до розгляду справи в касаційному порядку [88, арк. 13, 48; 89, арк. 45; 213, с. 515].

Необхідність створення виїзних продсесій особливо актуалізувалась в Подільській губернії, адже хліб зібраний тут та в деяких інших губерніях УСРР передбачалось, головним чином, вивезти до РСФРР [140, с. 28]. Тим більше губернія була прикордонною та щільно заповнена армією, яку потрібно було забезпечувати продовольством, фуражем, паливом та обмундируванням [315, с. 78].

З іншого боку, соціально-економічні особливості регіону вносили корективи в роботу продсесій. Для прикладу, враховуючи «момент виняткового становища цукрової промисловості» на Поділлі в циркулярі губвиконкому, адресованому всім продсесіям (жовтень 1921 р.) вказувалось на необхідність утриматись до 15 листопада від розгляду справ та арештів адміністрації цукрових заводів [89, арк. 44]. Вирізнялась особливостями і каральна політика, вістря якої спрямовувалось передусім на забезпечених селян, однак без розорення їх землеробського господарства [40, арк. 167; 89, арк. 4]. Регулювання діяльності продсесій відбувалось і на рівні окремих повітів, а в окремих випадках – із втручанням безпосередньо в сферу повноважень продсесій щодо вирішення справ [59, арк. 7-8; 72, арк. 148; 88, арк. 75-75зв.; 421, с. 61].

Організаційно, виїзні продсесії мали підпорядковуватись податковим відділам губревтрибуналів [73, арк. 294]. Але організація податкового відділу Подільського губревтрибуналу відкладалась через брак кадрів. Лише в жовтні 1921 р. був утворений податковий відділ, який і повинен був координувати роботу виїзних

продсесій [79, арк. 5, 32, 34]. Хоча до цього часу продсесії існували уже в усіх повітах та, за неповними даними, розглянули 149 справ [7, арк. 248зв.].

Практично одразу ж після утворення продсесій актуалізувалась проблема їх кадрового «дефіциту», що загрожувало припиненням роботи. З огляду на це оснарслідчі, судді та інші співробітники працювали за сумісництвом в інших місцевих органах, нерідко суміщаючи роботу на трьох посадах одночасно в тому числі у цих же продсесіях [69, арк. 8, 9-10, 23 39, 150, 106; 71, арк. 16, 62].

Через брак кадрів виникали такі ситуації як наприклад в Гайсинському повіті, де в листопаді 1921 р., з огляду на відсутність слідчого, виїзна продсесія доручила проведення слідства за однією із справ секретарю цієї ж продсесії [63, арк. 7]. В грудні 1921 р. один із членів виїзної продсесії, що функціонувала в Барському районі, був відсутній на робочому місці. Через це продсесія не мала можливості розглядати справи [86, арк. 2-2зв.].

Звернення до інших органів влади про переведення співробітників для роботи в продсесіях залишались, як правило, безрезультатними [69, арк. 39, 49-50; 88, арк. 66].

Окремо варто відзначити особливу роль парткомів при комплектуванні кадрами виїзних продсесій як свідчення утвердження жорсткої владної компартійно-радянської вертикалі на селі. Приклади формування продсесій, зокрема у Могилів-Подільському, Кам'янець-Подільському, Жмеринському повітах доводять виняткову роль місцевих парткомів у процесі організації продсесій та формуванні їх складу [66, арк. 27; 69, арк. 10, 13а, 44, 117, 140, 144; 71, арк. 10, 13а; 110, арк. 83].

Варто приділити увагу забезпеченню продсесій матеріально-технічною базою та матеріальному становищу її співробітників. Якщо на початковому етапі діяльності продсесії функціонували за державний рахунок то пізніше, з 18 березня 1922 р. були переведені на «самозабезпечення» [88, арк. 18]. З цього часу утримання усього штату, як і інші витрати (роз'їзди, командировання, канцелярські витрати) пропонувалось здійснювати за рахунок конфіскованого за їх вироками майна [89, арк. 7; 91, арк. 1; 314, с. 250]. Це могло бути предметом зловживання суддів продсесій, зацікавлених в винесенні передусім обвинувальних вироків.

Проте і за таких умов вони не були забезпечені найнеобхіднішими, в тому числі, здавалося б, такими дрібними канцелярськими речами як папір, ручки, олівці та інші канцелярські предмети, не кажучи уже про відсутність друкарських машинок [57, арк. 9, 13; 60 арк. 105, 107-107зв.].

Деякі продсесії функціонували за відсутності пристосованого для роботи приміщення, належного освітлення та опалення [69, арк. 22, 147; 88 арк. 12-12зв., 65].

Приклади роботи продсесій, зокрема Жмеринського, Могилів-Подільського повітів свідчать, що негативно на роботі позначалась і відсутність достатнього поштово-телеграфного зв'язку на повітовому рівні, а також недостатньо ефективна робота міліції [60, арк. 5].

Окрім недостатньої матеріально-технічної бази матеріально-грошове забезпечення співробітників також було невідповідним. Приклади роботи продсесій, зокрема Кам'янець-Подільського, Могилів-Подільського, Ново-Ушицького, Ольгопільського повітів свідчать, про значні затримки при виплаті заробітної плати, а також абсолютно недостатнє продовольче постачання [57 арк. 9, 13; 88, арк. 12-12зв., 70, 72].

Приклади судової діяльності продсесій окремих повітів в останній чверті 1921 р. демонструють, що вони не встигали розглядати усі справи. Через це збільшувалась кількість незавершених проваджень [57 арк. 9, 13; 60, арк. 5; 69, арк. 137, 154, 201; 88, арк. 12-12зв., 66]. Лише в грудні 1921 р. зменшилось надходження справ. Цьому сприяла власне робота продсесій та винесення ними обвинувальних вироків, що за словами голови губревтрибуналу позитивно впливало на виконання продподатку та зменшувало надходження справ [22, арк. 368]. Враховуючи це, Подільський губревтрибунал, через перевантаження справами, з листопада 1921 р. почав передавати продсесіям загальнокримінальні справи та ті що стосувались «бандитизму» [22, арк. 366; 69, арк. 135, 136].

Загалом, за неповними даними (через відсутність достатнього зв'язку між губревтрибуналом і продсесіями) наприкінці 1921 р. в Подільській губернії функціонувало 16 продсесій. Протягом останньої чверті цього ж року ними було

розглянуто 443 справи та винесено 221 вирок» [73, арк. 291; 79, арк. 36]. При цьому голова губревтрибуналу звітував у грудні 1921 р., що виїзні продсесії виконували свої функції, а також надсилали в губревтрибунал точні відомості про рух справ [22, арк. 368].

Однак, проведеної роботи виявилось недостатньо. За даними на 10 листопада 1921 р. в Подільській губернії продподатковий план було виконано лише на 39,2% [444, с. 112]. Так, секретар Подільського губвиконкому В. Порайко в листопаді-грудні 1921 р. розіслав телеграму повітвиконкомам, в якій відзначав слабке надходження хліба на місцях. В ній йшлося, що «очевидно виїзні сесії продревтрибів обов'язком яких є здійснення заходів примусу, зі своєю роботою не справляються і не виконують покладені на них завдання. З огляду на викладене пропонується всім головам повітвиконкомів дати негайно відповідні вказівки судам щодо їх роботи». Далі голова губвиконкому наказував: «Останнім (виїзним продсесіям – В. Г.) розгорнути свою роботу як щодо платників, особливо, приховувачів, так і самих виконувачів. Органам друку на місцях підняти кампанію щодо роботи продревтрибів...» [69, арк. 107, 118].

Подібні заходи були окреслені і в циркулярі, який в грудні 1921 р. надійшов місцевим відділам опродкомгубу, губвідділу юстиції та губкому [69, арк. 185]. В січні 1922 р. з боку губревтрибуналу усім оснарслідчим був розісланий циркуляр з пропозицією прискорити рух справ, які виникли за ініціативою продорганів [121, арк. 84].

Після цього діяльність продсесій дала певні результати, так як, за період продкампанії до 1 лютого 1922 р. в Подільській губернії було уже зібрано 11,55 млн. пуд. хлібо-зерна. Але залишалось зібрати ще 5,5 млн. пудів протягом 2 тижнів [73, арк. 308-308зв.]. Для цього в Подільській губернії було реалізовано, апробовану до цього в РСФРР, практику переведення місцевого та партійного апарату на продроботу [277, с. 45-46; 289, с. 292-293]. З цією метою місцевими парткомітетами усі «партійні сили» направлялись в губревтрибунал, щоб той, в свою чергу, розподіляв означених працівників по повітах і волостях для роботи в продсесіях [66, арк. 43; 73, арк. 308-308зв.]. В результаті окреслених заходів кількість продсесій

значно зросла. Показовим в даному аспекті є приклад Могилів-Подільського повіту, у якому функціонувало одинадцять продсесій [66, арк. 2-3, 5-8, 17-17зв.].

Загалом, на Поділлі практично в кожному повіті та районі були створені виїзні продсесії [385, с. 122]. На початку лютого 1922 р. їх нараховувалось уже близько вісімдесяти. При цьому їх зв'язок з губревтрибуналом був порушений, так як більшість продсесій не звітувала про свою діяльність і тому губревтрибунал не мав точних відомостей про рух продподаткових справ [73, арк. 308-308зв.].

До прикладу, про існування продсесії в м. Бар губревтрибунал не мав жодної інформації [73, арк. 125]. Незважаючи на неможливість забезпечити достатній нагляд над продсесіями, голова губревтрибуналу М. Рижаків вбачав своє головне завдання у тому, щоб на місцях їх було створено якнайбільше та були прийняті усі заходи для того, щоб «викачати» якомога більше хлібо-зерна у селян [73, арк. 309].

Як виявилось згодом, ряд виїзних продсесій були створені незаконно. Так, в березні 1922 р. Подільський губвідділ юстиції повідомляв повітові бюро, що в деяких повітах функціонували продовольчі трійки, «районні продовольчі ревтрибунали» та інші органи, до того ж неналежним чином сформовані [15, арк. 12].

В тих місцевостях, де незаконно утворені продсесії функціонували, їх пропонувалось ліквідувати, усі справи розпочаті провадженнями передати в губревтрибунал та призупинити виконання винесених вироків [15, арк. 12]. Цей процес розпочався в квітні 1922 р. та до кінця місяця був завершений [88, арк. 71, 83]. В результаті означених заходів на 30 квітня в Подільській губернії залишилось 5 продсесій [32, арк. 11; 73, арк. 116зв.; 110, арк. 21зв.-22, 25].

Окрім того, що частина продсесій виникала незаконно, їх робота, до того ж, відбувалась в умовах незабезпеченості нормативним матеріалом та його невчасним надходженням [81, арк. 415зв.; 88, арк. 44; 89, арк. 45]. До цього додавалась відсутність належної кваліфікації у членів продсесій [73, арк. 308-308зв.]. В таких умовах поставала необхідність в відповідних роз'ясненнях. Для прикладу, члени виїзної продсесії, що функціонувала в Гайсинському повіті, не знали, чи виносити вирок з правом оскарження або без такого. Для вияснення означеного питання в



січні 1922 р. вони зверталися до голови повітвиконкому, який, в свою чергу, неправильно повідомив, що вирок повинні були виноситись без права оскарження [72, арк. 60]. В результаті продсесія незаконно винесла два смертні вирок, хоча і замінила їх м'якшим покаранням [72, арк. 60].

Все ж далеко не всі члени продсесій за необхідності звертались за роз'ясненнями та інструктуванням. В результаті допускались грубі порушення. Вони проявлялись зокрема в: несвоєчасному розгляді справ; не пред'явленні обвинувачень [57 арк. 18-18зв.; 69, арк. 195]; перегляді завершених справ за відсутності нових обставин [88, арк. 15]; розгляді непідсудних справ та інших порушеннях [69, арк. 200; 88, арк. 34, 41; 89, арк. 1, 3, 29].

Порушення допускались і при винесенні вироків. Так, за словами уже згаданого ревізора губревтрибуналу А. Васильєва, продсесії на тлі порушення законності виносили «досить дивні вирок» [73, арк. 308-308зв.]. Також призначали «подвійні покарання» [88, арк. 75]. Голова губревтрибуналу А. Рамов звітував, що часом виносились вирок і «анекдотичного характеру» [110, арк. 21зв.]. Також мали місце: застосування смертної кари [88, арк. 2]; винесення вироків без права оскарження та інші порушення [84, арк. 4-5; 69, арк. 343-348].

Більше того, деякі продсесії фінансували свою діяльність за рахунок місцевого населення [88, арк. 75]. Зокрема, без судових рішень відбирали майно та продукти у селян [88, арк. 85]. Можливо саме подібні порушення, на тлі недостатнього інструктування, мав на увазі голова губревтрибуналу А. Рамов коли аналізуючи податкові заходи відзначав: «Досвід минулої продсесійної компанії показав наскільки нераціональною, а інколи і жахливою була діяльність усіх цих продсесій, безладно виникаючих і ніким не проінструктованих» [110, арк. 12, 21зв.]. Голова губревтрибуналу додавав, що усі продсесії виникали самостійно і навіть у межах одного і того ж повіту проводили «особливу каральну політику, часом викликаючи справедливі протести з боку трудових мас.» [110, арк. 2]. Результатом було те, що «...в кожній справі є цілий ряд матеріальних та формальних приводів для касації ... ці ж справи, внаслідок хаотичності роботи продсесій, цілими пачками потрапляли в касвідділ Верхтрибу». Постанови касаційного відділу в свою чергу надходили «на

місця з великим запізненням» і через технічні причини з великими труднощами піддавались виконанню [110, арк. 12].

На окремі незаконні дії продсесій реагував і сам голова губревтрибуналу. Коли інформація про те, що в Ольгопільському повіті члени продсесії самовільно відбирали майно в селян, дійшла до голови губревтрибуналу М. Рижаківа, він вказав голові означеної продсесії надалі таких дій не здійснювати, попереджаючи про «сувору відповідальність» [69, арк. 354].

Хід продовольчої кампанії на Поділлі в 1921 р. характеризувався масовим невиконанням обсягів продподатку, включаючи інколи цілі села та волості. Так, наприклад, мешканці с. Драганівка Кам'янець-Подільського повіту в серпні 1921 р. колективно відмовились виконувати продподаток. В результаті справу із продсесії було направлено військовій нараді місцевого повітвиконкому для застосування військової сили [65, арк. 9-10]. У жовтні 1921 р. Жмеринська повітова особлива військово-продовольча комісія повідомляла місцевій продсесії, що виконанню продподатку чинить спротив в першу чергу Овсяниківська волость, а в другу – Станіславчицька [60, арк. 109].

Незважаючи на те, що в державному інформаційному зведенні ВУНК від 8 лютого 1922 р. повідомлялось, що в Подільській губернії настрої селян спокійні, а продкампанія проходить успішно, реалії селянського життя та практика збирання продподатку демонстрували іншу картину суспільно-політичного та соціально-економічного становища та свідчили про масове невиконання продподатку [250, с. 571]. В таких місцевостях застосовувались жорсткі репресивні заходи. Зокрема, в лютому 1922 р. вони були застосовані щодо селян Шаргородської волості, Могилів-Подільського повіту. З цього приводу в оперативно-бойовому наказі сільській податковій комісії, сільській раді та комнезаму зазначалось: «.....в Шаргородську волость прибула виїзна сесія продовольчого революційного трибуналу, яка має бойове завдання прийняти найрепресивніші заходи і не тільки до окремих громадян, а й до тих груп серед яких є неплатники». У наказі був визначений строк, протягом якого селяни мали можливість добровільно внести податок. Після його невиконання передбачалось конфіскувати майно не лише окремих неплатників, але і окремих

груп населення. Також за бездіяльність передбачалось покарати увесь склад сільської ради, комнезам і десятихатників, які мали б відповідати нарівні з неплатниками. Продподаток передбачалось вилучити навіть за умови, що це принесе суттєвих матеріальних збитків місцевим селянам [88, арк. 19].

В дев'яти селах Кукавської волості за майже два місяці (8 лютого – 2 квітня) було засуджено 660 осіб. Під час цих процесів усі неплатники поділялись, як правило, на три групи відповідно до розміру невиконаного податку. Відповідно кожна група селян засуджувалась до примусових робіт з конфіскацією «живого та мертвого інвентаря» на різні строки залежно від групи. При цьому щодо деяких груп засуджених означені покарання застосовувались умовно, у випадку виконання ними податку протягом кількох днів [87, арк. 28зв.]. В цьому ж місяці жорсткі заходи передбачалось застосувати і до селян с. Могильне Гайсинського повіту, більшість з яких не виконали продподаток. Ініціатива щодо їх застосування виходила з боку керівника місцевого продзагону, який рекомендував продсесії застосувати «найсуворіші репресії і судити нещадно...» (див. Додаток Н) [72, арк. 141].

Спротив населення податковим заходам радянської влади супроводжувався антибільшовицькими настроями селянства. Вони відображались в доповідних записках продкомісарів [140, с. 28]. Зокрема, в березні 1922 р. в Ольгопільському повіті, а саме в с. Якубівка та с. Романівка селяни відмовились підписами підтвердити отримання списків про колективне обкладання податком. За повідомленням місцевого райпродкомісара збирання продподатку тут було неможливе. Причому не допомагала навіть політична робота, так як «селяни за останній час почали з презирством ставитись до політробітників та їх роботи». З огляду на це повідомлялось, що для виконання продподатку потрібна була «реальна сила». І хоча в с. Романівках продсесією було засуджено 45 осіб, які для відбування покарання повинні були відправитись в м. Ольгопіль, але відмовились підкорятись і залишились в селі. Також відзначалось, що місцева влада, зі свого боку, не вживала жодних заходів для сприяння роботі зі збирання продподатку [69, арк. 313-314]. «Сильне озлоблення населення» спостерігалось і в Гайсинському повіті. Його причиною було те, що завдяки репресивним заходам місцевої продсесії в

«куркульських» волостях вдалось зібрати 300 пуд. хліба, в той час коли у місцевого селянства його практично не залишилось [393, с. 11].

Невдоволення податковою політикою радянської влади нерідко виливалось у антирадянський повстанський рух. З цього приводу Гайсинська повітова опертрійка 26 травня 1922 р. повідомляла в Вінницю, що проведення в ударному порядку хлібозаготівлі зумовлювало посилення невдоволення серед населення та як наслідок збільшення кількості «банд» [393, с. 11].

Вище компартійно-радянське керівництво не мало ілюзій щодо лояльного та позитивного ставлення населення до продовольчих заходів. Так, В. Ленін у розмові з наркомом продовольства УСРР М. Владимировим в серпні 1921 р. вказував, що для збирання податку потрібні військові частини які повинні отримувати посилене забезпечення за рахунок місцевих селян, поки податок не буде сплачений [188, с. 102].

Спротив селянства податковим заходам радянської влади та особлива військово-політична ситуація на Поділлі зумовлювали залучення військових формувань під час проведення продкампанії. Так, 5 листопада 1921 р. Українська економічна нарада запропонувала військовому командуванню під час проведення продкампанії в Подільській губернії використати кінний корпус або забезпечити продовольчу міліцію 2 тис. гвинтівок [140, с. 32]. Цього ж дня відбулось засідання пленуму Подільського губревтрибуналу, на якому голова М. Рижаков, серед іншого, відзначав розвиток бандитизму у повітах. З огляду на це, пленум постановив активізувати роботу продсесій щодо розгляду справ продовольчого характеру, а також зосередити їх увагу на розгляді політичних та справ загальної підсудності [25, арк. 65]. В грудні 1921 р. Подільський губпродком надіслав таємну телеграму в Наркомзем УСРР де визнавав: «Продподаток збирається відкритою силою. Війська оточують поселення і обходять кожен дім» [347, с. 81].

Використання військ під час проведення продкампанії практикувалося в грудні 1921 р. та квітні 1922 р. в Жмеринському повіті [60, арк. 26; 86, арк. 1]. В Гайсинському повіті діяльність виїзної продсесії забезпечував військовий ескадрон [72, арк. 4-4зв.].

Продовольче та інше забезпечення військ лягало важким тягарем на плечі селянства, у якого для вказаних цілей вилучалось продовольство та яке було змушене виконувати різні повинності на користь військ. В даному контексті варто зазначити, що вищезгаданий військовий ескадрон в Гайсинському повіті не був забезпечений необхідним обмундируванням в умовах зимових морозів. Як наслідок, забезпечення необхідними речами повинно було здійснюватись за рахунок селян. Для цього командир ескадрону у січні 1922 р. звернувся до голови губревтрибуналу з проханням вилучити в селян, які не виконали податок 55 комплектів теплового та верхнього одягу, або ж матеріал для його пошиття, для забезпечення військових потреб. Забезпечення військ негативно позначалось на здатності селян виконати податок. Так, житель с. Орлівка Брацлавського повіту З. Хайдук, який в січні 1922 р. був засуджений виїзною продсесією, пояснював невиконання продподатку тим, що в період сівби виконував п'ятиденну повинність на користь радянських військ, через що не зміг належним чином засіяти земельну ділянку [98, арк. 2-3].

У жителя с. Дашківці Літинського повіту Ф. Леонтєва на утриманні була жінки та троє малолітніх дітей. За невиконання частини податку продсесія конфіскувала корову. Хоча в касаційній скарзі засуджений стверджував, що урожай з ярового посіву був забраний військами, які проходили біля оподаткованої земельної ділянки з озимим посівом [92, арк. 8].

Варто визнати, що в окремих справах продсесії враховували дії військових та йшли назустріч селянам при вирішенні продподаткових справ. Зокрема, наприкінці січня 1922 р. з боку 24 продовольчого кавалерійського полку 24 дивізії селянам с. Пчельна Гайсинського повіту надійшла незаконна вимога, без санкції військпродснабу, доставити 545,16 пуд. зерна в якості фуражу, незважаючи на те, що полк був повністю ним забезпечений. В результаті зерно було вилучене, а селяни дізнавшись, що вимога про доставку фуражу була незаконною, подали відповідну заяву в місцеву продсесію. Продсесія в свою чергу вирішила справу на користь селян, постановивши про зарахування вилученого зерна в якості сплаченого податку, а справу по обвинуваченню командира кавалерійського полку та його

діловода у незаконному вилученні зерна були передані в реввійськтрибунал 24 дивізії для притягнення винних до відповідальності [72, арк. 152-157зв.].

У березні 1922 р. продсесія розглянула ще одну справу, яка була зумовлена іншими діями цього ж 24 кавалерійського полку. Влітку 1921 р. вказаний полк вилучив у селянина с. Теплик Гайсинського повіту 40 пуд. сіна. В результаті виїзна продсесія взамін вилученого зарахувала 8 пуд зерна, як уже сплаченого податку [72, арк. 187]. Інші двоє селян с. Жуківці Жмеринського повіту в грудні 1921 р. повинні були здати 22,3 пуд сіна. Однак виконали лише частину податку, здавши 4 пуд. соломи, так як, до того, за їх словами, червоним козацтвом у них було вилучено увесь фураж. Вони просили замінити податок сіном на зерно, яке збирались купити для здачі в якості податку [60, арк. 68]. Продсесія, всупереч забороні повітпродкомісара, задовольнила прохання селян [60, арк. 73].

Проте навіть із залученням військової сили визначену суму податку зібрати не вдалось, через що термін його збору був продовжений. З цією метою навесні 1922 р. в Подільській губернії і в повітах оголошувався «ударний тритижневик» що тривав з 20 березня по 10 квітня. Протягом цього часу потрібно було зібрати увесь податок. Особлива роль у проведенні означених заходів відводилась виїзним продсесіям [88, арк. 22].

Додамо, що не лише вказані заходи, а й інші форми вилучення продподатку, як і податкова політика загалом, погіршували ставлення населення до радянської влади. Про це звітувала Подільська губНК за другу половину березня 1922 р. Так, через великі ставки продподатку, виїзні продсесії засуджували селян, які не могли його виконати фізично [315, с. 109]. Окрім того, губНК звітувала, що настрої селянства усюди був пригнічений, через що місцями виливався у форму явного невдоволення. Відзначалось, що посилене викачування продподатку та репресивні заходи щодо неплатників, створили для селян нестерпні умови життя [80, арк. 50]. З огляду на вищеназвані причини селяни вдавались до різних заходів, щоб уникати виконання податку. Для прикладу, в Гайсинській волості селянка заховала наявний у неї хліб в ямах, а після його виявлення втекла з дому [72, арк. 143].

Продсесії розглядали також справи, які виникали на ґрунті подачі селянами неправдивих відомостей про розміри землі, що підлягала оподаткуванню [89, арк. 49]. Так, 21 серпня 1921 р. політбюро ЦК КП(б)У встановило колективну відповідальність селян за приховання землі [324, с. 22]. В. Ленін вважав боротьбу з цим явищем важливим завданням продорганів. Тому в телеграмі від 24 жовтня 1921 р. наказував вести рішучу боротьбу з приховуванням оподаткованої землі за обов'язкового сприяння усіх радянських установ [290, с. 298]. В означеному напрямку продсесії повинні були тісно співпрацювати з місцевими продовольчими і земельними органами [89, арк. 49]. Також була створена відповідна правова основа щодо вказаного напрямку діяльності продсесій [288, с. 154].

Загалом, в Подільській губернії в період продподаткової компанії 1921-1922 р. селяни приховали п'яту частину (19,8%) усієї землі, яка підлягала оподаткуванню [206, с. 123]. Оскільки масштаби приховання землі на Поділлі були значними, для боротьби з цим явищем залучались не лише продсесії, а й так звані п'ятихатники та десятихатники [69, арк. 129]. У випадках приховання оподаткованої землі практикувалась уже апробована методика винесення умовних вироків за умови виконання податку протягом певного строку [63, арк. 9-10].

Для боротьби з цим явищем практикувалися й інші заходи. Так, з 26 листопада 1921 р. оголошувався десятиденник добровільної реєстрації прихованої землі, під час якого не передбачалось покарань за добровільне декларування. В іншому разі передбачалось застосувати суд ревтрибуналу та «суворо і безжально» покарати винних як «ворогів трудового народу» [359, с. 123].

Незважаючи на це, випадки приховання землі в Подільській губернії спостерігались і надалі. Так в Хмільницькій волості Літинського повіту в лютому 1922 р. було виявлено 6 тис. десятин прихованої землі [349, с. 124]. В Яришівській волості селяни приховали 2350 дес. землі і відповідно не внесли 11750 пуд. продподатку. За наказом Могилів-Подільського повітпродкому у лютому 1922 р. тут негайно мала розпочати роботу виїзна продсесія ревтрибуналу з тим, щоб податок був повністю зібраний до 1 березня. Продсесія мала з'ясувати, скільки у волості невнесеного продподатку серед неплатників і одразу ж дати їм 48 годин для того

щоб його внести. Тих хто не виконав у визначений час податку, пропонувалось віддати під суд виїзної продсесії. Система репресивних заходів включала: «...поголовне відбирання хліба, хоча б навіть у цілих груп селянства, не рахуючись з його наявністю...» [88, арк. 20-20зв.]. Окрім приховання землі деякі справи в продсесіях виникали також у зв'язку з неправильним обкладанням податком селян з боку продподаткових органів [101, арк. 1-2зв.; 109, арк. 1-2, 19-21, 23].

Не кращим чином проходив збір податку податку на інші товари та сировину. Зокрема, Барська районна продкомісія у лютому 1922 р. відзначала слабке надходження податку на сало, пеньку та шерсть у районі. З огляду на це виїзній продсесії рекомендувалось прийняти найрішучіші заходи проти неплатників [86, арк. 24]. Також, в провадженні губревтрибуналу був ряд справ щодо невиконання податків на обмолот зерна арендаторами млинів [62, арк. 9зв., 11; 68, арк. 1-22зв.], як і ряд справ, зумовлених неправильним обкладанням податками арендаторів млинів з боку повітпродкомів [58, арк. 6; 102, арк. 10; 68, арк. 25-27].

Виїзні продсесії нерідко залучались і для проведення інших продовольчих заходів, зокрема здійснювали нагляд: за проведенням роботи по заготівлі, перевезенню, зберіганню та переробці продуктів, що надходили у процесі продподаткової кампанії [69, арк. 63; 88, арк. 27, 39; 89, арк. 33, 40].

Окремо варто звернути увагу на дотримання законності при розгляді справ у продсесіях. Як свідчить приклад діяльності виїзної продсесії в Гайсинському повіті, конфіскацію майна за невиконання продподатку фактично здійснювали продоргани ще до розгляду справи продсесією, тобто до судового рішення. Продсесія згодом лише затверджувала чи скасовувала конфіскацію, змінювала обсяг конфіскованого майна, призупиняла конфіскацію на час розслідування справи або до розгляду її в судовому порядку [72, арк. 80-83].

Процедура судочинства, як правило, була спрощеною, суттєво обмежуючи право обвинувачених на захист. Для прикладу, 3 грудня 1921 р. виїзна продсесія в Вінницькому повіті розглянула справу 14 жителів с. Яришівка по обвинуваченню їх в невиконанні продподатку. Фактично судовий процес обмежився лише допитом



обвинувачених та винесенням вироку, тобто за спрощеним порядком, без участі сторін, свідків, за відсутності достатньої доказової бази [119, арк. 76-77зв.].

26 березня 1922 р. виїзна продсесія розглянула іншу справу щодо 26 жителів с. Дашківці Літинського повіту по обвинуваченню їх в невиконанні продподатку. В залі суду були відсутні як сторона обвинувачення, тобто обвинувач, так і представник захисту. Судячи з протоколу судового засідання розгляд справи відбувся винятково швидко і обмежився лише оголошенням обвинувального акту (вочевидь, був складений на основі висновків сільського податкового інспектора) секретарем засідання, наданням останнього слова підсудним та винесенням обвинувального вироку [92, арк. 23-24зв.]. В подібній формі в лютому-березні 1922 р. було розглянуто справи, зокрема 22 жителів с. Гречинці Летичівського повіту, 6 жителів с. Теплик Гайсинського повіту, 10 жителів с. Сутиски Вінницького повіту [100, арк. 23-28; 104, арк. 4-5; 107, арк. 12-13зв.].

В частині касаційних скарг, в якості підстав відміни вироку, відзначалось порушення процесуально-правового характеру і такі справи повинні були розглядатись Верховним трибуналом. Однак, право продсесій розглядати справи в спрощеному порядку суттєво ускладнювало можливість оскарження їх рішень. Так, В. Гуранський в касаційній скарзі заявляв про порушення принципу рівноправності сторін у процесі судового слідства, так як продсесія відхилила клопотання підсудного про виклик його свідків в той час, коли свідки сторони обвинувачення були допитані. Більше того, в протоколі судового засідання та в рішенні суду були відсутні мотиви такого рішення [95, арк. 7-7зв.].

Згідно із законодавством, продсесії дійсно мали право не допускати свідків при розгляді справ, однак, законодавство, знову ж таки, не конкретизувало право викликати свідків вибірково, тим більше з боку лише однієї із сторін судового процесу [95, арк. 7-7зв.]. Право продсесій розглядати справи без участі обвинуваченого та свідків робили безпідставними і інші спроби оскарження таких вироків [94, арк. 1-3].

Є підстави стверджувати, що судові рішення продсесій, окрім того, характеризувались і необґрунтованістю. Так, в більшості випадках вони практично

не користувались своїм правом зменшувати розмір податку, або ж зовсім звільняти платників від податкових зобов'язань. Про це свідчать як конкретні справи так і письмові звернення та касаційні скарги засуджених.

Незважаючи на те, що підсудні пояснювали невиконання податку неурожаєм, відсутністю сільськогосподарського інвентаря, повною або обмеженою непрацездатністю як платників так і членів сім'ї, великою кількістю малолітніх дітей, необхідністю виконання різних повинностей та іншими обставинами, продсесії виносили обвинувальні вирокі. При цьому вищенаведені підстави, на які посилались засуджені при оскарженні вироків не розглядались Верховним трибуналом, так як перегляд рішень продсесій відбувався лише в касаційному порядку. Тим більше з квітня 1922 р., як уже відзначалось, продсесії втратили можливість досліджувати фактичні обставини справ.

За результатом розгляду продподаткових справ продсесії широко практикували винесення умовних вироків з зобов'язанням неплатників протягом певного терміну виконати податок, його збільшений розмір або частину [286, с. 19]. Зокрема, в Брацлавському повіті 5 листопада 1921 р. виїзна продсесія розглянула справу по обвинуваченню 35 жителів с. Монастирське. За результатом розгляду справи, громадян П. Черненка та П. Старинця, які свідомо гальмували внесення податку та не виконали наказів сільської податкової комісії було засуджено до ув'язнення в концтабір строком на 3 роки. Однак, у разі виконання податку в півторащньому розмірі в трьохденний строк – ув'язнення в концтабір вважалось умовним. Підсудного Є. Гордія обвинуваченого в невиконанні в строк продподатку, невиконанні наказу сільської податкової комісії та прихованні 2,5 дес. землі, за рішенням продсесії було зобов'язано виконати продподаток в півторащньому розмірі в трьохденний строк, а також передбачалось конфіскувати половину земельного наділу на користь держави. О. Панадій за ухилення від внесення продподатку та свідоме його не виконання було зобов'язано виконати продподаток повністю протягом 48 годин та постановлено конфіскувати половину земельного наділу [13, арк. 462-463].

Подібна методика покарання неплатників була виявлена також у справах по звинуваченню 14 селян с. Яришівка, 50 селян с. Ізраїловка Кам'янець-Подільського повіту [119, арк. 76-77зв.]. Їх було засуджено до примусових громадських робіт та конфіскації майна. За умови виконання податку вирок «негайно» вважався умовним [96, арк. 2].

Цілком очевидно, що винесення в публічних процесах умовних вироків із зобов'язанням виконати податок протягом встановленого судом часу чинили «значний політичний і моральний вплив на населення». Саме така оцінка була надана в телеграмі на адресу Могилів-Подільського повітпродкому від 30 грудня 1921 р. керівником відділу заготівель повітпродкому. У телеграмі також рекомендувалося поширити таку практику на інші повітпродкоми і, в разі масової несплати податку, забезпечувати постій військ за рахунок місцевого населення [88, арк. 4].

Проте навіть після призначення умовних вироків, не всі селяни могли виконати податок. Для прикладу, в березні 1922 р. виїзна продсесія засудила мешканця м. Теплик Гайсинського повіту, 61-річного Т. Дищука, зобов'язавши його виплатити 18 пуд. продподатку протягом двох днів. В іншому разі у нього передбачалось конфіскувати рухоме майно. Розуміючи неможливість виконання податку та загрозу конфіскації корови, за рахунок якої існувала родина, його донька звернулася до голови виїзної сесії з проханням звільнити від виконання податку або зменшити його вдвічі. Виїзна продсесія, в свою чергу, посилаючись на те, що Т. Дищук «злісно» ухилявся від виплати податку та приховував майно, взяте на облік для попередньої конфіскації, постановила виконати податок повністю [72, арк. 191-192].

Поряд з умовними вирокми виїзні продсесії практикували винесення вироків, які встановлювали реальне відбування покарання. Так, в Хащеватській волості Гайсинського повіту за невиконання продподатку продсесією було засуджено 77 осіб. Із них 25 отримали реальне покарання у вигляді примусових робіт у концтаборі на строки від 2 до 5 років. Ще 7 – отримали додаткове покарання у вигляді конфіскації рухомого майна. 27 осіб було засуджено до виправних робіт концтаборі,

але з відбуванням покарання умовно. У 25-ти засуджених було конфісковане рухоме майно, з яких в 16 осіб – умовно [72, арк. 119-122].

Загалом численні приклади судової практики виїзних продсесій свідчать, що неплатників, як правило, засуджували до певного терміну позбавлення волі або примусових робіт (як правило не більше 5 років) з відбуванням покарання у концтаборі або БУПРі. Як додаткове покарання застосовували вимогу виплати певного розміру продподатку та конфіскації земельної ділянки, усього або частини майна та інші покарання [69, арк. 2, 241-242; 99, арк. 3; 102, арк 19-19зв.; 105, арк 2; 106, арк 1-2; 108, арк. 2-2зв-3, 6; 119, арк. 68-69].

Ознайомлення із справами продсесій дає підстави стверджувати, що серед засуджених було чимало селян, які за об'єктивних причин не мали можливості виконати податок. Наприклад неповнолітню сироту із с. Садове Могилів-Подільського повіту, 14 річну К. Кирильчук, на утриманні якої була 12-річна сестра та два брати по 10 та 7 років, за неповну сплату податку було засуджено до 2 років примусових робіт з конфіскацією майна [97, арк. 2]. В лютому 1921 р. до одного року примусових робіт було засуджено особу з інвалідністю А. Лецишина. У касаційній скарзі селянин відзначав, що був непрацездатним та мав на утриманні сім'ю із п'яти осіб, із яких лише одна була працездатною. Не маючи домашньої та робочої худоби, зміг виконати лише частину податку, з огляду на свою «крайню бідність» [103, арк. 2]. Щоправда, відомі й випадки застосування продсесіями амністії до засуджених. Зокрема, у січні 1922 р., після особистих клопотань, на підставі амністії від 2 листопада 1921 р. були звільнені від відбування покарання в концтаборі К. Ульянов та П. Нікітін [69, арк. 241-242].

Загалом, народний опір продподатковим заходам радянської влади призвів до того, що навесні 1922 р. склалась парадоксальна ситуація, так як, внаслідок «активної діяльності» органів стягнення продподатку, значна кількість селян в Україні опинилась за ґратами [277, с. 47]. Не була виключенням і Подільська губернія. Загалом, за вказаний період продсесіями на Поділлі було розглянуто більше 850 справ [110, арк. 60-66зв.]. Наявність значної кількості арештованих та засуджених осіб спричинила переповнення арештних приміщень, БУПРів та

в'язниць. Про це свідчили звіти керівника Жмеринської повітової міліції, керівника БУПРу Ольгопільського повіту, адміністрацій місць позбавлення волі Кам'янець-Подільського, Проскурівського повіту. В умовах недостатнього продовольчого забезпечення місць позбавлення волі та неналежних санітарно-гігієнічних умов це призводило до голодування ув'язнених та поширення хвороб [60, арк. 80-80зв.; 69, арк. 295]. Голова Подільського губвиконкому 27 лютого 1922 р. повідомляв Президію ВУЦВК, що ув'язнені забезпечені пайками лише на 25% [118, арк. 33].

Значна кількість ув'язнених селян-землеробів ставила під загрозу проведення весняної посівної кампанії, в чому не була зацікавлена влада [277, с. 47]. Для вирішення означеної проблеми було прийнято ряд нормативних актів, які передбачали звільнення засуджених за невиконання продподатку (за винятком «злісних» неплатників) із зарахуванням невиконаної його частини в недоїмку із нарахуванням пені. З цією ж метою коригувалась каральна політика продсесій [27, арк. 23; 39, арк. 109; 69, арк. 315-316, 353; 98 арк. 2-3 118, арк. 184-184зв.; 222, с. 479-480].

Аналізуючи діяльність продсесій Подільського губревтрибуналу, можна стверджувати, що вона була спрямована і проти працівників місцевих органів та організацій, які забезпечували організацію виконання податку. При цьому відповідальність посадових осіб за порушення податкового законодавства була передбачена не лише нормативними актами, які встановлювали правові засади діяльності продсесій. Так, наказом Подільського опродкомгубу (листопад 1921 р.) передбачалась повна відповідальність голови сільського комнезаму, нарівні з головою сільської ради, за збір продподатку та вивіз його із села. За невиконання наказу передбачався арешт голів СКНС та передача до суду ревтрибуналу [347, с. 82]. В січні 1922 р. на пленумі КП(б)У Могилів-Подільського повіту було прийнято рішення: голів сільських рад тих населених пунктів, що не здали продподаток у повному обсязі, до 15 січня необхідно було заарештувати з утриманням їх під вартою до 15 лютого [334, с. 127].

Витіснення капіталістичних елементів, згорання ринку, завдали значного удару податковому апарату, зокрема, знизивши його кваліфікацію, примітизувавши

правові основи діяльності [449, с. 8]. У перші роки НЕПу звичним явищем було недотримання службової дисципліни співробітниками податкових органів та правопорушення, серед яких найпоширенішими були хабарництво, зловживання службовим становищем та перевищення службових повноважень [441, с. 14]. Серед дисциплінарних правопорушень працівників податкових органів на Поділлі мали місце: неналежне ставлення до виконання службових обов'язків; порушення при складанні списків платників; невиконання розпоряджень і наказів радянської влади та посадових обов'язків під час податкової кампанії тощо [13, арк. 468; 43, арк. 14-14зв., 60, арк. 15; 69, арк. 212-212зв., 313-314; 88, арк. 19-20зв.; 89, арк. 65].

Нерідко злочини, вчинені співробітниками продорганів, мали корисливий характер. Так, в січні 1922 р. виїзна продсесія розглянула справу по обвинуваченню агента Гайсинського повітпродкому В. Гурського. Йому інкримінувалася розтрата 6 пуд. 35 ф. жита та 12 пуд. 18,5 пуд. гречки з державних складів. В результаті губревтрибунал виніс вирок у вигляді 2 років ув'язнення в концборі, однак, враховуючи «недосвідченість» та «молодість» підсудного, вирок було прийнято вважати умовним [63, арк. 16]. В липні 1922 р. політбюро Летичівського парткому направило в виїзну продсесію зведення на членів податкової комісії с. Заволка, які приховали 30 дес. землі кількох селян від оподаткування [59 арк. 15].

Результати діяльності продсесій в період продкампанії 1921-1922 р. свідчать, що за вказаний час губревтрибуналом було зареєстровано та взято на облік 41 виїзну продсесію, тобто половину із близько 80 фактично існуючих. За результатом їх діяльності було розглянуто 1149 справ щодо неплатників, із яких більшу частину (723) складала ті, що стосувались так званих злісних неплатників (див. Додатки П, Р) [113, арк. 179].

Важливу увагу радянська влада приділила наступній продподатковій кампанії 1922-1923 р. На це була спрямована відповідна постанова ВУЦВК та РНК УСРР, затверджена 13 липня 1922 р. У ній, серед іншого, пропонувалось НКЮ УСРР, за погодженням з НКП, негайно утворити мережу продсесій народних судів та ревтрибуналів, забезпечивши їх достатньою кількістю відповідальних та обізнаних з

продподатковим законодавством співробітників. Означеним органам ставилось завдання швидкого розгляду справ з дотриманням законодавства [218, с. 502-503].

Під час підготовки до організації продсесій напередодні нової продкампанії, а саме в липні 1922 р., територія губернії була розділена на 3 райони. До складу першого увійшли Жмеринський, Ямпільський, Ольгопільський і Могилів-Подільський повіти. Проскурівський, Кам'янецький, Новоушицький і Летичівський повіти увійшли до складу другого району. Третій – охоплював Гайсинський і Брацлавський повіти. Для кожного із означених районів виділялась окрема продсесія під керівництвом членів колегії губревтрибуналу С. Фролова, М. Харитонова і О Попова відповідно. Керівники означених продсесій, в свою чергу, могли виділяти ще додатково 1 сесію для повіту, що входив в склад їх району. Уже в першій половині серпня 1922 р. усі означені продсесії були організовані. Окремо була визначена підсудність Літинського та Вінницького повітів які були підсудні безпосередньо губревтрибуналу [273, арк. 1-1зв.].

Чергова продовольча кампанія на Поділлі, будучи більш організованою, теж супроводжувалась значними труднощами. У спільному циркулярі губвиконкому, губпродкому та губревтрибуналу (серпень 1922 р.) йшлося про затримку збору продподатку в багатьох повітах, який супроводжувався псуванням окладних листів, списків платників та вбивствами продробітників. З огляду на це, продсесіям рекомендувалось «притягнути винних до суворої відповідальності та про результати доповісти губпродкому» [121, арк. 173].

Аналізуючи роботу виїзних продсесій за вересень 1922 р., голова губревтрибуналу А. Рамов констатував виконання в цілому селянами обсягів сплати продподатку, за винятком декількох випадків приховання землі. За вказаний місяць також було розглянуто кілька проваджень про недбале виконання продроботи окремими сільрадами та волвиконкомами. Дещо гіршою ситуація була із радгоспами, до яких, на переконання очільника губревтрибуналу, слід було «застосовувати натиск» [73, арк. 213]. Недостатнє надходження податку спостерігалось з боку мукомельно-круп'яних підприємств [112, арк. 31].

Дещо повільніші темпи надходження податку спостерігались у жовтні-листопаді 1922 р. Однак, призначення уповноважених по повітах, застосування військової сили та діяльність виїзних продсесій губревтрибуналу змінили ситуацію. Уже в грудні вдалось суттєво інтенсифікувати надходження податку, довівши число зібраного продовольства до 12 млн. пуд. із запланованих 16 млн [118, арк. 26]. Загалом, за період з 15 серпня до 31 грудня 1922 р. продсесіями було розглянуто 26 справ і, за неповними даними, засуджено 94 особи [73, арк. 331]. Для порівняння, лише за останню чверть минулого 1921 р. продсесіями було розглянуто 443 справи та винесено 221 вирок [73, арк. 291; 79, арк. 36].

Підсумовуючи викладене зазначимо, що для розгляду справ, які виникали у зв'язку з порушенням податкового законодавства, в структурі губревтрибуналів були створені спеціальні органи – виїзні продсесії. Організація продсесій в Подільській губернії відбувалась в умовах кадрової, матеріально-технічної незабезпеченості та недостатнього грошового забезпечення службовців. Продсесії на Поділлі розглядали в основному справи, які виникали у зв'язку з невиконанням продподатку платниками та прихованням оподатковуваних земельних ділянок. Окрім них значну частку складали провадження, що виникали на ґрунті порушень та злочинів співробітників продовольчих та інших органів та організацій. Хід продподаткової кампанії демонстрував, що невиконання продподатку в Подільській губернії часто мало масовий характер, з його невиконанням як окремими селами так і волостями, нерідко з антибільшовицькими настроями селянства. В таких умовах до продовольчої роботи на Поділлі залучались військові формування. Невдоволення селянства в значній мірі виникали і через діяльність продсесій, які як правило функціонували за відсутності нормативного матеріалу, що в значній мірі було причиною порушень, незаконних, а інколи злочинних дій їх членів. Окрім того, значна кількість селян через високі ставки продподатку та інші обставини не мала можливості його виконувати. Продсесії, в свою чергу, практично не користувались своїм правом зменшувати податкові зобов'язання. При цьому розгляд справ відбувався за спрощеним порядком з мінімальними процесуальними гарантіями для обвинувачених, а вирокі в значній мірі були необґрунтованими та, в основному,



встановлювали умовні покарання із зобов'язанням неплатників протягом встановленого терміну виконати податок.

#### **Висновки до розділу 4**

Аналіз судової практики Подільського губревтрибуналу засвідчує, що, незважаючи на поставлене основне завдання по боротьбі з контрреволюційними та іншими злочинами політичного характеру, означені справи склали відносно незначну частку серед інших проваджень. Репресивна діяльність ревтрибуналу спрямовувалась проти учасників антибільшовицького руху на Поділлі, військовослужбовців збройних формувань УНР та усіх, хто становив явну загрозу для радянської влади. При цьому, особлива увага приділялась боротьбі з прихованням церковних цінностей. Водночас найбільшу частку серед проваджень губревтрибуналу склали саме посадові злочини, адже Подільська губернія характеризувалась чи не наймасштабнішою посадовою злочинністю серед інших губерній. Характерно, що з-поміж суб'єктів посадових злочинів значну частку склали співробітники правоохоронних та податкових органів. Враховуючи, що радянська влада особливу увагу приділяла податковій кампанії, в структурі ревтрибуналів були створені продсесії, що забезпечували реалізацію продовольчих заходів більшовиків. На Поділлі вони розглядали переважно справи щодо невиконання продподатку та приховування оподаткованої землі. Хоча серед проваджень були і такі, за якими на лаві підсудних опинялись службові особи, обвинувачені в порушенні податкового законодавства. Судочинство у продсесіях як правило відбувалось за спрощеним порядком з мінімальними процесуальними гарантіями. Окрім того, вироків в значній мірі характеризувались необґрунтованістю та незаконністю. За результатом розгляду продподаткових справ широко практикувалось винесення умовних вироків з зобов'язанням неплатників виконати податок протягом певного терміну.

## ВИСНОВКИ

Виконана дисертація є актуальним комплексним дослідженням, в якому висвітлена діяльність Подільського губернського революційного трибуналу як спеціального судового органу, який, будучи невід'ємною складовою радянського репресивно-карального апарату, реалізовував політику радянської влади із насадження більшовицького режиму на Поділлі упродовж 1919-1923 рр.

Наукова розробка досліджуваної проблеми характеризується відсутністю спеціального комплексного дослідження з історії Подільського губревтрибуналу. В радянський період означена проблематика висвітлювалась в загальнодержавному масштабі, однобічно, з обґрунтуванням наявних ідеологічних штампів, за відсутності безперешкодного доступу дослідників до джерел. Це призводило до тенденційності викладу матеріалу, необ'єктивності та необґрунтованості наукових висновків. В пострадянський період активізувались наукові розвідки, в яких із залученням окремих розсекречених архівних матеріалів, застосовуючи сучасні методологічні підходи, автори розкривали окремі сторони діяльності Подільського губревтрибуналу в практичній площині, хоча і в означений період тема роботи не стала предметом комплексного спеціального дослідження.

Реалізація в повній мірі поставленої мети та дослідницьких завдань стала можливою завдяки залученню широкого спектру різнопланових джерел, із застосуванням сучасних підходів та методів джерелозначного аналізу. Серед використаних в роботі джерел: неопубліковані архівні матеріали Національного архівного фонду України, переважна частка яких вперше введена до наукового обігу; збірники документів та матеріалів; статистичні збірники; матеріали з'їздів та пленумів; періодична преса означеного періоду; джерела особового походження.

Методологічну основу дослідження складає комплекс загальнонаукових, спеціально-історичних та міждисциплінарних методів, що були використані відповідно до сучасних методологічних підходів. Використання відповідної теоретико-методологічної основи органічно поєднано з особливостями понятійно-категоріального апарату, використаного в дослідженні. Це дало змогу всебічно,

ґрунтовно, об'єктивно відтворити діяльність Подільського губревтрибуналу в окреслений період.

Після більшовицької окупації України, на Поділлі, як і в інших регіонах, було повністю ліквідовано державно-правову та судову системи, які існували до цього. Натомість було утворено систему народних судів та ревтрибуналів. Останні були створені з метою розгляду справ щодо особливо небезпечних злочинів. При організації ревтрибуналів та встановленні основних засад правосуддя, через невизначену підсудність, нечіткі формулювання кримінально-правових норм, відсутність кодифікованого та хоча б достатньо розвинутого кримінального законодавства було повністю проігноровано принцип законності. Як наслідок, на перший план виходила правотворчість ревтрибуналів, яка, включаючи самовільне визначення злочинності діянь та санкцій, передбачала широку судову дискрецію. Це, за умов політизованого та «класового» характеру (як з точки зору формування кадрового складу так і необхідності враховувати «класову» належність обвинуваченого) діяльності ревтрибуналів, порушувало принцип справедливого суду, рівності всіх перед законом та судом визначало їх репресивний характер.

Організація та судова діяльність Подільського губревтрибуналу відбувалась у складних умовах. Вони характеризувались нестабільністю військово-політичної ситуації в регіоні, відсутністю достатнього досвіду з побудови судових органів, неналагодженістю зв'язку з центральними органами влади, незабезпеченістю кваліфікованими кадрами. Означені фактори призводили до затягування розслідування та розгляду справ, а також порушення законності у процесі досудового та судового слідства. Реорганізація губревтрибуналу наприкінці 1921 р. та прийняття низки законодавчих актів, спрямованих на забезпечення авторитету судових органів, дотримання ними законності та створення належних умов роботи, не вплинули суттєво на практичну діяльність губревтрибуналу. Особливо складною була ситуація на повітовому рівні, де роботу слідчого апарату ускладнювали: недостатній зв'язок повітових камер з губернськими органами влади та повітвиконкомаами; втручання інших органів в роботу оснарслідчих; неналежна робота міліції; відсутність засобів пересування.

Зосередження усієї репресивної політики на регіональному рівні в губНК, призводило до того, що губревтрибунал нерідко розглядав справи загальної підсудності, нагадуючи таким чином, скоріше народний суд, ніж спеціальний судовий орган з особливою підсудністю. Водночас нечітко визначені правові засади діяльності як губревтрибуналу так і органів ВУНК-ДПУ, надання останнім позасудових функцій, порушення ними законності, що посилювалось відсутністю достатнього нагляду над означеними органами, мало наслідком постійні непорозуміння із губревтрибуналом, нерідко призводячи до конфліктних ситуацій. Особливий порядок розгляду справ із обвинувачення членів комуністичної партії засвідчував винятковий вплив партійних функціонерів на прийняття відповідних рішень Подільським губревтрибуналом.

При організації губревтрибуналу був повністю проігнорований принцип незалежності судової влади. Його кадровий склад формувався виконавчими органами влади, тобто губвиконкомами за політичним та класовим принципами. Важливо відзначити, що за національною приналежністю склад ревтрибуналу був неукраїнським. Майже увесь період функціонування штат губревтрибуналу, більшою чи меншою мірою, залишався недоукомплектованим та характеризувався нестабільним складом. До кількісного незабезпечення кадрами додавалась і відсутність належної кваліфікації та досвіду роботи в співробітників. Підбір кадрів губревтрибуналу за партійним та класовим принципами призводив до того, що хоч і значна частина співробітників мала партійні квитки, натомість не вирізнялась достатнім рівнем освіти та належним досвідом роботи. Окрім того, не завжди на належному рівні була дисципліна праці та моральна поведінка співробітників. Нерідко негативну роль відігравав несприятливий мікроклімат у колективі.

Матеріально-технічне забезпечення губревтрибуналу упродовж його функціонування було недостатнім, включаючи відсутність нормативних документів, канцелярських приладь та засобів тощо. Нерідко, особливо на повітовому рівні, робота супроводжувалась відсутністю належних приміщень, опалення, світла, поштово-телеграфного зв'язку. Недостатнім було і матеріальне забезпечення членів колегії, оснарслідчих та інших службовців губревтрибуналу, особливо на

повітовому рівні, що не відповідало прожитковому мінімуму та виражалось в несистематичній виплаті низької заробітної плати, постачанні дедалі менш калорійними пайками, яких, до того ж, не усім вистачало. В таких умовах звичним явищем були неодноразові звернення губревтрибуналу до місцевих органів про виділення співробітникам за твердими цінами одягу, інших речей та продуктів харчування. Оскільки вказані заходи не вирішували проблему, суттєво зменшувалась продуктивність праці співробітників, нерідко змушуючи членів колегії та інших службовців займатись підробітками, а інколи й незаконними привласненнями речових доказів. До недостатнього матеріального забезпечення співробітників додавалась необхідність понаднормової роботи, а також необхідність участі в інших заходах радянської влади.

Одним із важливих напрямків діяльності Подільського губревтрибуналу був розгляд справ щодо «контрреволюції та бандитизму», спрямованих проти ворогів радянської влади. Відсутність чіткого визначення «контрреволюційного злочину» в радянському кримінальному праві давала змогу губревтрибуналу самостійно визначати суспільну небезпеку діяння та підсудність розгляду справи. Найчастіше фігурантами справ були: військовослужбовці УНР; учасники повстанського руху проти радянської влади; антирадянські агітатори; особи звинувачені в саботажі; священнослужителі та віряни, засуджені за приховування, крадіжки та спротив вилученню церковних цінностей. При цьому посилення антирадянських виступів тягнуло за собою розширення повноважень губревтрибуналу та обмеження процесуальних гарантій для підсудних. Враховуючи, що протидія означеним злочинам була прерогативою губНК, в діяльності губревтрибуналу вони займали незначну частку судових проваджень.

Прикордонне становище Подільської губернії та віддаленість від центру не сприяли встановленню достатнього нагляду над роботою місцевих органів, що мало наслідком поширення посадової злочинності. В результаті частка справ щодо посадових злочинів складала більше половини від усіх інших проваджень губревтрибуналу, значно перевищуючи відсоток подібних справ в інших ревтрибуналах. Соціальну базу посадової злочинності склали співробітники

правоохоронних органів, зокрема губНК, міліції. Зміст злочинів в основному полягав в невиконанні та неналежному виконанні службових обов'язків, крадіжках, хабарництві, злочинах проти власності, незаконних валютних операціях. Враховуючи особливу роль Подільського регіону в продовольчих заходах радянської влади та масштаби продроботи, поширеною була злочинність серед співробітників продорганів, які засуджувались, переважно, за розкрадання державного майна, в тому числі в особливо великих розмірах.

Зважаючи на виняткове значення продовольчого питання для радянської влади, на Подільській губревтрибунал покладалося завдання судового забезпечення заходів продовольчої диктатури. З цією метою в його складі були створені спеціальні судові органи – виїзні продсесії, які за особливим, спрощеним порядком, розглядали справи, що виникали у зв'язку з реалізацією продовольчих заходів. На Поділлі робота продсесій актуалізувалась, переважно, через сільськогосподарський тип господарства, прикордонне становище губернії та військово-політичну ситуацію в регіоні з необхідністю забезпечувати продовольством військові частини, що дислокувались на цій території. Проаналізована судова діяльність продсесій засвідчила, що через високі ставки податку та інші причини післявоєнного, майнового та іншого характеру селяни не мали можливості його виконати. Означені справи продсесії, як правило, розглядали за спрощеним порядком, з мінімальними процесуальними гарантіями, нерідко зводячи судовий процес лише до допиту обвинувачених та винесення вироку, не вдаючись в дослідження обставин справи та виносячи переважно обвинувальні вирoki, засуджуючи в судових засіданнях десятки осіб одночасно. Розглядаючи такі справи, продсесії, як правило, не користувались своїм правом зменшувати розміри оподаткування, будучи обмеженими встановленими планами збору податку.

Така жорстка податкова політика більшовиків, в свою чергу призводила до невдоволення та антибільшовицьких настроїв серед селянства, масового невиконання продподатку цілими селами та волостями, приховування значних обсягів оподаткованої землі. В таких випадках робота продсесій супроводжувалась застосуванням військової сили та інших репресивних заходів.

Як наслідок, забезпечення виконання встановлених обсягів заготівлі продовольства супроводжувалися неправомірними та злочинними діями з боку представників радянських продовольчих органів, через що останні нерідко самі були фігурантами справ продовольчих сесій губревтрибуналу.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

### Неопубліковані джерела

#### Центральний державний архів вищих органів влади і

#### управління України, м. Київ

#### *Ф. 8. Міністерство Юстиції України. 1919–2002 рр.*

##### Оп. 1.

1. Спр. 142. Документи об обслідуванні діяльності губернських отделов Наркомюста УССР. 25.03.1920 г. – 24.12.1920 г. 493 арк.
2. Спр. 202. Документи о діяльності Київського і Подольського губернських отделов Наркомюста УССР. 1.04.1920 г. – 20.10.1920 г. 67 арк.
3. Спр. 283. Стенограма засідань I Всеукраїнського съезда работников юстиції. 19.01.1921 г. – 21.01.1921 г. 414 арк.
4. Спр. 420. Документи об обслідуванні діяльності мест заключения Подольської губернії і учете кількісного складу заключених в них. 8.04.1921 г. – 3.01.1922 г. 255 арк.
5. Спр. 422. Документи об обслідуванні діяльності мест заключения Подольської губернії і учете кількісного складу заключених в них. 1.04.1921 г. – 28.12.1921 г. 63 арк.
6. Спр. 498. Протоколи засідань Катеринославського і Подольського губернських революційних трибуналів і матеріали к ним. 28.01.1921 г. – 31.01.1921 г. 15 арк.
7. Спр. 508. Документи о діяльності Подольського губернского отдела Наркомюста УССР і по личному складу. 28.09.1920 г. – 31.12.1921 г. 251 арк.
8. Спр. 512. Документи о діяльності Подольського і Полтавського губернський отделов Наркомюста УССР і по личному складу. 7.12.1921 г. – 17.01.1922 г. 83 арк.
9. Спр. 515. Переписка с наркоматами УССР, губернськими трибуналами, народними судами і другими організаціями об изменении адміністративного делении республики, применении амнистии к осужденным, обеспечении



продовольствием населения УССР и другим вопросам. 28.12.1920 г. – 4.10.1922 г. 120 арк.

10. Спр. 516. Переписка с наркоматами УССР, губернскими трибуналами, народными судами и другими организациями об изменении административного деления республики, применения амнистии к осужденным, обеспечении продовольствием населения УССР и другими вопросами. 19.05.1921 г. – 26.12.1921 г. 84 арк.

11. Спр. 543. Заключение консультантов контрольно-следственного отдела Наркомюста УССР о результатах следствия по делам губернских революционных трибуналов республики. 25.02.1921 г. – 5.07.1921 г. 27 арк.

12. Спр. 580. Циркуляры Наркомюста УССР губернским отделам юстиции, революционным трибуналам и народным судам республики и материалы к ним. 18.01.1921 г. – 23.12.1921 г. 309 арк.

13. Спр. 598. Документы о рассмотрении уголовных дел Подольским губернским революционным трибуналом. 16.11.1920 г. – 18.07.1922 г. 439 арк.

14. Спр. 836. Документы о деятельности губотделов Наркомюста УССР. 1.02.1922 г. – 9.01.1923 г. 128 арк.

15. Спр. 848. Документы об обследовании Наркомюстом УССР деятельности Подольского губотдела. 4.01.1922 г. – 11.12.1922 г. 175 арк.

16. Спр. 929. Документы о чрезвычайных сессиях военных отделений губревтрибуналов, утверждении запасных членов Верхтрибунала, направлении дел для разбора в трибунал. 11.08.1922 г. – 16.11.1922 г. 36 арк.

17. Спр. 936. Документы о деятельности органов прокуратуры Полтавской, Одесской, Подольской, Киевской, Харьковской, Волынской, Донецкой, Кременчугской, Екатеринославской и Черниговской губерний. Сентябрь 1922 г. – январь 1923 г. 153 арк.

18. Спр. 953. Документы о результатах обследования следственной тюрьмы, упорядочении работы в Верховном трибунале при ВУЦИКе, продналоговых делах в губерниях. 23.08.1921 г. – 18.10.1922 г. 362 арк.

19. Спр. 1061. Обвинительные акты и приговоры Подольского губревтрибунала. 8.12.1921 г. – 1.03. 1922 г. 84 арк.

20. Спр. 1074. Документы о проверке консультантами отдела судебного контроля Наркомюста УССР судебных дел, рассмотренных губернскими революционными трибуналами и народными судами республики. 20.12.1920 г. – 27.09. 1921 г. 285 арк.

***Ф. 24. Верховний суд України. Харків. Київ. 1920–1993 рр.***

**Оп. 1.**

21. Спр. 74. Касаційна справа Беніціона-Фарбера, засудженого Подільським губревтрибуналом по звинуваченню у розтраті народного майна до 5 років позбавлення волі. 7.05.1921 р. – 16.07.1921 р. 9 арк.

22. Спр. 545. Документи про роботу та з особового складу губревтрибуналів. 19.12.1921 р. – 10.04.1922 р. 452 арк.

23. Спр. 548. Документи про судову діяльність, комплектування кадрами та з особового складу військового відділу Верховного трибуналу, військово-транспортних трибуналів та військових відділень губревтрибуналів, притягнення до судової відповідальності комуністів. 3.10.1921 р. – 1.06.1922 р. 143 арк.

24. Спр. 549. Документи про реорганізацію структури та з особового складу губревтрибуналів. 17.10.1921 р. – 29.03.1922 р. 286 арк.

25. Спр. 552. Документи про контроль за діяльністю, реорганізацію та з особового складу губревтрибуналів. 17.06.1921 р. – 8.04.1922 р. 144 арк.

**Оп. 2.**

26. Спр. 1. Документи про штати, організацію роботи НКЮ УСРР та його місцевих органів, налагодження телеграфного і фелд'єгерського зв'язку з Верховним трибуналом УСРР, зловживання на транспорті. 5.01.1921 р. – 22.12.1922 р. 62 арк.

27. Спр. 4. Документи про контроль НКЮ УСРР за роботою Верховного трибуналу УСРР, організацію роботи надзвичайних сесій, статистику відчуження церкви від держави. 5.01.1922 р. – 13.03.1923 р. 73 арк.

28. Спр. 5. Документи про контроль над роботою губревтрибуналів та організацію роботи в боротьбі з бандитизмом. 5.01.1922 р. – 13.03.1923 р. 301 арк.
29. Спр. 21. Документи про роботу виїзних сесій губревтрибуналів в період продподаткової кампанії 1921–1922 рр. 8.07.1922 р. – 9.10.1922 р. 22 арк.
30. Спр. 27. Документи з особового складу губревтрибуналів. 1.03.1922 р. – 20.02.1923 р. 110 арк.
31. Спр. 28. Документи про роботу губревтрибуналів. 1.03.1922 р. – 14.09.1922 р. 52 арк.
32. Спр. 31. Документи про розгляд касаційних справ, комплектування кадрами губревтрибуналів та контроль за їх роботою в період продкампанії. 3.05.1922 р. – 2.03.1923 р. 351 арк.
33. Спр. 35. Документи про організацію роботи губернських революційних та військово-транспортних трибуналів та скоєння злочинів на транспорті. 4.01.1922 р. – 8.09.1922 р. 219 арк.
34. Спр. 36. Документи про організацію роботи губернських революційних та військово-транспортних трибуналів та скоєння злочинів на транспорті. 7.10.1921 р. – 26.02.1923 р. 684 арк.
35. Спр. 39. Документи про роботу виїзних сесій губернських революційних та військово-транспортних трибуналів. 1.02.1922 р. – 26.02.1923 р. 101 арк.
36. Спр. 40. Документи про установлення штатів губревтрибуналів. 5.05.1922 р. – 29.11.1922 р. 78 арк.
37. Спр. 43. Документи про проведення виїзних сесій губревтрибуналів для розгляду податкових справ. 19.07.1922 р. – 18.01.1923 р. 17 арк.
38. Спр. 50. Документи з особового складу Верховного трибуналу УСРР та губревтрибуналів. 27.05.1922 р. – 24.01.1923 р. 82 арк.
39. Спр. 53. Документи про передачу губревтрибуналами продподаткових справ для розгляду в касаційному порядку. 28.02.1922 р. – 30.01.1923 р. 115 арк.
40. Спр. 55. Документи про перегляд вироків виїзних сесій губревтрибуналів. 15.10.1921 р. – 27.12.1922 р. 472 арк.

41. Спр. 56. Документи про перегляд вироків виїзних сесій губревтрибуналів. 3.06.1922 р. – 3.01.1923 р. 238 арк.

**Оп. 9.**

42. Спр. 7. Документи про утворення Єдиного Верховного трибуналу, зміну кордонів та перерозподіл шляхів ПОШС, роботу військово-транспортного відділу Верховного трибуналу при ВУЦВК, реорганізацію губревтрибуналів і залізничних трибуналів та застосування амністії з нагоди IV річниці Жовтневої революції. 7.07.1921 р. – 8.06.1922 р. 94 арк.

43. Спр. 26. Висновки прокурора касаційного відділу Верховного трибуналу при ВУЦВК у карних справах Подільського губревтрибуналу. 30.09.1922 р. – 6.02.1923 р., 49 арк.

44. Спр. 27. Висновки прокурора касаційного відділу Верховного трибуналу при ВУЦВК у карних справах Подільського губревтрибуналу. 30.09.1922 р. – 16.04.1923 р., 42 арк.

**Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ**

***Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України, 1918-1991 рр.***

**Оп. 6.**

45. Спр. 16. Протоколи № 63-111; 1, 2, 3б засідань Політбюро ЦК КП(б)У. 1.06.1921 р. – 27.12.1921 р. 124 арк.

46. Спр. 29. Протоколи № 3, 4, 6-26, 28-56 засідань Політбюро ЦК КП(б)У. 1.01.1922 р. – 29.06.1922 р. 116 арк.

**Державний архів Вінницької області, м. Вінниця**

***Ф. П. 201. Осередок КП(б)У Подільського губерньського революційного трибуналу. 1920-1922 рр.***

**Оп. 1.**

47. Спр. 1. Протоколи общих собраний коммунистов. 10.12.1920 г. – 20.12.1921 г. 63 арк.

48. Спр. 1-а. Копии протоколов общих собраний коммунистов комячейки Подольского губернского революционного трибунала. Протокол торжественного собрания, посвященного памяти погибших на революционном посту тт. Эдельштейна и Максимовича.

49. Спр. 2. Циркуляры и инструкции упаркома. 1.01.1921 г. – 29.10.1921 г. 34 арк.

50. Спр. 3. Выписки из протоколов на отдельных коммунистов. 1921 г. 15 арк.

51. Спр. 5. Переписка по вопросу о воскресниках. 9.04.1921 г. – 5.11.1921 г. 5 арк.

52. Спр. 6. Переписка о посещаемости всеобуча. 24.03.1921 г. – 11.04.1922 г. 20 арк.

53. Спр. 7. Ведомости уплаты членских взносов комячейки Подгубревтрибунала. 1921 г.

54. Спр. 11. Протоколы общих собраний Коммунистов. 11.01.1922 г. – 21.04.1922 г. 10 арк.

***Ф. Р. 207. Подільський губернський революційний трибунал. 1919–1923 рр.***

**Оп. 2.**

55. Спр. 23. Переписка с Народным комиссариатом юстиции и губотделом юстиции и материалы к ним. 1921 г. – 1922 г. 15 арк.

56. Спр. 24. Переписка с особым народным следователем Литинского уезда по организационным вопросам. 1922 г. 3 арк.

57. Спр. 25. Переписка с народными следователями, выездной сессией, губвоенкоматом и другими учреждениями по организационным вопросам. 1922 г. 83 арк.

58. Спр. 31. Копии писем в губревтрибунал, милицию и другие органы. 1922 г. 10 арк.

59. Спр. 32. Копии писем губревтрибунала выездной продовольственной сессии. 1922 г. 24 арк.

60. Спр. 41. Материалы о работе выездных продовольственных сессий и переписка с ними. 1922 г. 203 арк.

61. Спр. 46. Акты обследований, окладные листы, заявления и прошения налогоплательщиков. 1922 г. 132 арк.

62. Спр. 48. Реестр уголовных дел губревтрибунала. 1922 г. 15 арк.

63. Спр. 57. Реестр уголовных дел губревтрибунала. 1921 г. 45 арк.

64. Спр. 58. Настольный реестр уголовных дел губревтрибунала на 1921 г. 1921 г. 57 арк.

65. Спр. 59. Реестр уголовных дел выездной продовольственной сессии губревтрибунала. 1921 г. 153 арк.

66. Спр. 60. Удостоверения служащих в ревтрибунале Могилев-Подольского уезда. 1922 г. 46 арк.

67. Спр. 61. Положения о революционных трибуналах. Циркуляр Верховного ревтрибунала. Приказы губисполкома на 1922 г. 1922 г. 14 арк.

68. Спр. 62. Материалы допросов и приговоры губревтрибунала. 1922 г. 27 арк.

69. Спр. 63. Материалы о работе продовольственной сессии по Каменец-Подольскому уезду. 1922 г. 377 арк.

70. Спр. 65. Ведомости на выдачу зарплаты сотрудникам выездной продовольственной сессии по Ново-Ушицкому уезду, переписка с организациями по хозяйственным вопросам. 1922 г. 18 арк.

71. Спр. 66. Списки и удостоверения сотрудников выездной продовольственной сессии губревкома по жмеринскому уезду. 1921 г. 66 арк.

72. Спр. 76. Материалы о работе выездной сессии ревтрибунала по Гайсинскому уезду. 1922 г. 237 арк.

### **Оп. 3.**

73. Спр. 67. Переписка с Верховным трибуналом по организационным вопросам. 1922 г. 347 арк.

74. Спр. 70. Переписка с Винницким ДОПРом по организационным вопросам. 1922 г. 222 арк.

75. Спр. 72. Акт о передаче имущества губревтрибунала. Переписка с организациями по хозяйственным вопросам. 1922 г. 49 арк.

76. Спр. 74. Переписка с особыми народными следователями по организационным вопросам. 69 арк.

77. Спр. 75. Переписка с государственными обвинителями по организационным вопросам. 42 арк.

78. Спр. 78. Переписка с Винницким ДОПРом по организационным вопросам. 1920 г. 137 арк.

79. Спр. 79. Материалы о работе губревтрибунала. Переписка с Верховным трибуналом по организационным вопросам. 37 арк.

80. Спр. 80. Переписка с Наркоматом юстиции и губотделом юстиции по организационным вопросам. 102 арк.

81. Спр. 81. Переписка с особым народным следователем Проскуровского уезда по организационным вопросам. 52 арк.

82. Спр. 82. Переписка с особым народным следователем Камянец-Подольского уезда по организационным вопросам. 139 арк.

83. Спр. 83. Переписка с особым народным следователем Литинского уезда по организационным вопросам. 3 арк.

84. Спр. 84. Копии телеграмм губревтрибунала. 37 арк.

85. Спр. 86. Переписка с Винницким ДОПРом по организационным вопросам. 49 арк.

86. Спр. 95. Материалы о работе выездной продовольственной сессии. 53 арк.

87. Спр. 100. Материалы о работе выездной особой сессии по Могилев-Подольскому уезду. 43 арк.

#### **Оп. 4.**

88. Спр. 2. Постановления СНК УССР. Циркуляры НКЮ УССР, Верховного революционного трибунала при ВУЦИК, Подольского губисполкома, губотдела юстиции, губревтрибунала. Переписка с выездными продсессиями о весенней

посевной кампании и сборе продналога; телеграммы. 20.01.1921 г. – 25.04.1922 г. 87 арк.

89. Спр. 3. Постановления Совета Народных Комиссаров УССР. Циркуляры, приказы Народного комиссариата юстиции УССР, Верховного трибунала при ВУЦИКе. Приказы и инструкции губревтрибунала. 16.07.1921 г. – 11.04.1922 г. 102 арк.

90. Спр. 7. Переписка с Подольским губкомом, Подольской контрольной комиссией, уездными комитетами партии и др. о личном составе. 9.05.1922 г. – 20.02.1923 г. 111 арк.

91. Спр. 8. Переписка с Подольским губернским экономсовещанием о функциях и работе продсесий ревтрибунала, о снабжении работников продсесий. 1922 г. 7 арк.

92. Спр. 9. Касационные жалобы граждан с. Дашковец, Пилявской вол., Литинского уезда Березюк Марии Филимоновны, Леонтьева Харитона Мефодьевича и др. на приговор выездной сессии Подольского ревтрибунала о невыполнении государственного продовольственного налога. 6.02.1922 г. – 21.06.1922 г. 25 арк.

93. Спр. 10. Дело по касационным жалобам гр. с. Шутневец, Гавриловецкой вол., Каменецкого уезда Бойчука Григория, Марунчик Прасковии на приговор Подольского губревтрибунала по обвинению их в невыполнении государственного продовольственного налога. 1.03.1922 г. – 8. 06.1922 г. 2 арк.

94. Спр. 11. Дело по касационной жалобе гр. с. Касьяновки, Гавришевской вол., Винницкого уезда Грицишина Василия Григорьевича на приговор Подольского губревтрибунала по обвинению его и др. в невыполнении государственного продовольственного налога. 23.01.1922 г. – 20.04.1922 г. 3 арк.

95. Спр. 12. Дело о касационной жалобе Гуранского Василия Дмитриевича по обвинению его в невыполнении продналога. Касационная жалоба Гуранского Василия Дмитриевича на приговор выездной сессии Подольского губревтрибунала, осужденного трибуналом в концлагерь. 17.05.1922 г. – 2.09.1922 г. 9 арк.



96. Спр. 13. Дело по касационной жалобе граждан села Израйловки, Озаринецкой вол., Могилевского уезда Ильницкого Афанасия Васильевича и др. обвиняемых в невыполнении государственного продовольственного налога. 22.10.1921 г. – 24.11.1921 г. 10 арк.

97. Спр. 14. Дело по касационной жалобе гр. с. Садовой, Озаринецкой вол., Могилевского уезда Кирильчук Ксении на приговор Подольского губревтрибунала по обвинению в невыполнении государственного продовольственного налога. 7.03.1922 г. – 2.05.1922 г. 2 арк.

98. Спр. 15. Дело по касационной жалобе гр. с. Орловки, Журавлевской вол., Брацлавского уезда Кондратюка Якова, Кадука Захара и др. на приговор Подольского губревтрибунала о взыскании государственного продовольственного налога. 4.01.1922 г. – 11.11.1922 г. 3 арк.

99. Спр. 16. Дело по касационной жалобе гр. с. Бурлинец Лисовык, Копайгородской вол., Корсуня Данила, Бостинчука Гавриила на приговор Подольского губревтрибунала в невыполнении государственного продналога. 12.01.1922 г. – 21.02.1922 г. 5 арк.

100. Спр. 17. Дело по касационной жалобе гр. с. Средчинец, Сословецкой вол., Летичевского уезда Костюка Матвея, Петра, Коломийца Андрея и др. на приговор Подольского губревтрибунала о взыскании государственного продовольственного налога. 1.08.1921 г. – 25.03.1922 г. 30 арк.

101. Спр. 18. Касационная жалоба гр. с. Тершни, Тывровской вол., Винницкого уезда Кучерука Дмитрия Павловича на приговор выездной сессии Подольского губревтрибунала по обвинению в невыполнении государственного продовольственного налога. 7.03.1922 г. 2 арк.

102. Спр. 19. Дело по касационной жалобе гр. с. Алексеевки, Пилявской вол., Литинского уезда Лещишиной Матрены Иосифовны и др. на приговор губревтрибунала по обвинению их в невыполнении государственного продовольственного налога. 23.12.1921 г. – 19.05.1922 г. 24 арк.

103. Спр. 20. Дело по касационной жалобе гр. с. Ворошиловки, Гниванской вол., Винницкого уезда Мазуренка Мефодия, Коваля Николая и др. на приговор Подольского губревтрибунала о взыскании государственного продовольственного налога. 16.05.1922 г. – 17.06.1922 г. 2 арк.

104. Спр. 21. Дело по касационной жалобе гр. г. Теплик, Гайсинского уезда Пугача Максима на приговор Подольского губревтрибунала о взыскании государственного продовольственного налога. 12.03.1922 г. 9 арк.

105. Спр. 23. Дело по касационной жалобе гр. Слободянюк Марии Семеновны на приговор выездной сессии Подольского губревтрибунала. 13.03.1922 г. 2 арк.

106. Спр. 24. Дело по касационной жалобе гр. с. Новой Песочной, Каменецкого уезда Смыка Ивана Никифоровича на приговор Подольского губревтрибунала о невыполнении государственного продовольственного налога. 8.03.1922 г. 2 арк.

107. Спр. 25. Дело по касационной жалобе гр. с. Сутисски, Тывровской вол. Винницкого уезда Стеценко С. А. и др. на приговор Подольского губревтрибунала о невыполнении государственного продовольственного налога. 9.02.1922 г. – 8.03.1922 г. 13 арк.

108. Спр. 26. Дело по касационным жалобам гр. с. Витавка, Гниванской вол., Винницкого уезда Тройницкой Феликсы, Магальюк Екатерины и др. на приговор Подольского губревтрибунала по обвинению их в невыполнении государственного налога. 20.12.1921 г. – 3.02. 1922 г. 6 арк.

109. Спр. 28. Дело по касационным жалобам гр.: с. Муховцы, Брацлавского уезда Шрамко Михаила; с. Бортники, Брацлавского уезда Тюхтия Григория и др. на приговоры Подольского губревтрибунала о невыполнении государственного продналога. 3.01.1922 г. – 25.03.1922 г. 23 арк.

#### **Оп. 5.**

110. Спр. 1. Постановление ВУЦИКа; циркуляры ЦК РКП(б), ЦК КП(б)У, Верховного трибунала при ВУЦИКе, инструкции НКЮ УССР; приказы Подольского губревтрибунала; протоколы заседаний бюро Подольского губкома;

доклады председателя Подольского губревтрибунала; переписка с Верховным ревтрибуналом, нарследователями о личном составе; списки личного состава Подольского ревтрибунала. 8.05.1922 г. – 28.02.1923 г. 152 арк.

111. Спр. 2. Циркуляры Верховного трибунала при ВУЦИКе, Наркомата юстиции УССР. 9.11.1921 г. – 14.02.1923 г. 125 арк.

112. Спр. 3. Телеграммы и переписка с уездными исполкомами и уездными продовольственными комиссиями по вопросам выполнения продналога. Сведения о деятельности выездной продовольственной сессии Подольского губревтрибунала. 5.02.1922 г. – 21.02.1923 г. 78 арк.

113. Спр. 4. Переписка с губернским опродкомом, особыми нарследователями, председателями выездных сессий и др. о выполнении продналога, неплательщиках продналога, о снабжении денежным и продовольственным довольствием работников продсессий, работе продсессий. 3.11.1921 г. – 14.09.1922 г. 307 арк.

#### **Оп. 6.**

114. Спр. 1. Декреты, постановления, циркуляры, инструкции и др. Совнаркома Украины и ревтрибунала. 1919 г. 71 арк.

115. Спр. 107. Постановление юридической коллегии при губревкоме. Пропуска на свидания с заключенными. Списки, удостоверения и заявления сотрудников. 30.04.1919 г. – 8.08.1919 г. 201 арк.

116. Спр. 108. Списки и требовательные ведомости на выдачу заработной платы сотрудникам. 9.04.1919 г. – 19.07.1919 г. 82 арк.

117. Спр. 114. Протоколы дознаний, допросов свидетелей. Заявления арестованных, находящихся в Винницкой тюрьме. 31.06.1918 г. – 2.08.1919 г. 61 арк.

#### ***Ф. Р. 925. Подільський губернський виконавчий комітет ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. 1919-1925 рр.***

#### **Оп. 2.**

118. Спр. 499. Постановления ВУЦИКа, СНК УССР, губисполкома. Приказы губревтрибунала. Переписка с губернскими, уездными отделами исполкома и др. о:

понижении пояса урожайности селам, пострадавшим от градобития; о сборе налога; оказания помощи безработным; проведении 2-х недельника посвящения; соблюдении революционной законности; землеустройстве и др. вопросам. 8.02.1922 г. – 31.05.1922 г. 356 арк.

***Ф. Р. 1035. Подільський губернський відділ юстиції Подільського губернського виконавчого комітету ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. 1919–1922 рр.***

**Оп. 3.**

119. Спр. 88. Накази ревтрибунала. Протоколи та витяги з протоколів засідань Пленума Подільського губвиконкому. Доповідь про результати ревізії райміліції та розшуку в м. Вінниці. Документи про осіб які знаходяться під вартою (накази, скарги, листування). 31.12.1921 р. – 5.10.1922 р. 145 арк.

**Оп. 4.**

120. Спр. 40. Переписка с ревтрибуналом о количестве поступивших дел, о командировках секретарей. 1.02.1920 г. – 9.03.1920 г. 22 арк.

**Державний архів Хмельницької області, м. Хмельницький**

***Ф. Р. 340. Особливий народний слідчий Подільського губернського революційного трибуналу по Кам'янецькому повіту. 1921–1922 рр.***

**Оп. 1.**

121. Спр. 1. Копии: декретов и постановлений Совета Народных Комиссаров; постановлений Президиума Центрального исполнительного комитета, Народного комиссариата юстиции, губернского революционного трибунала, губисполкома и др. 26.01.1921 г. – 29.11.1922 г. 179 арк.

122. Спр. 2. Ведомости движения дел особнаследователя, ведомости о состоянии следственного участка и список дел, направленных ему для производства следствия. Переписка с начальником милиции, уездной чрезвычайной комиссией, протоколы допроса обвиняемых и др. 26.01.1921 г. – 2.12.1921 г. 476 арк.

123. Спр. 47. Постановление ВУЦИК «О борьбе с уголовным бандитизмом и контрабандой». Указания Подольского губернского прокурора по Каменецкому уезду о работе следователей, о применении постановления ВУЦИК «О признании недействительным кабальных сделок на хлеб» и др. 8.12.1922 г. – 21.02.1923 г. 33 арк.

124. Спр. 48. Переписка: с помощником Подольского губернского прокурора по Каменецкому уезду об обвиняемых; с управлением уездной милиции, волисполкомами о вызове граждан на допрос. Заявления обвиняемых и граждан о выдаче справок о несудимости, списки заключенных и др. Октябрь 1922 г. – 11 апреля 1923 г. 456 арк.

125. Спр. 49. Ведомости о движении дел предварительных следствий и отдельных требований особнарследа. Доклад о его работе и др. 1922 г. 53 арк.

126. Спр. 50. Опись дел, направленных особнарследователю, протоколы допроса, переписка с уездной чрезвычайной комиссией и уездным союзом арендаторов мельниц о заведении дела о неправильной сдаче в аренду мельниц, договор аренды и др. 3.01.1922 г. – 29.08.1922 г. 269 арк.

127. Спр. 51. Постановление особнарследа, протоколы допроса, обыска, переписка с начальником милиции о вызове граждан на допрос, повестки о вызове в суд и др. 6.03.1922 г. – 19.12.1922 г. 427 арк.

128. Спр. 52. Переписка с начальником Каменецкой уездной милиции, председателями сельских советов о вызове граждан на допрос. 13.12.1922 г. – 27.02.1923 г. 129 арк.

129. Спр. 61. Ведомость о движении дел особнарследа за январь, февраль, март 1922 г. и др. 1923 г. 9 арк.

***Ф. Р. 858. Особливий народний слідчий Подільського губерньського революційного трибуналу по Новоушицькому повіту. 1922–1923 рр.***

**Оп. 1.**

130. Спр. 1. Циркуляры и распоряжения ЦК КП(б)У и Наркомата юстиции УССР, Подольского губревтрибунала о взаимоотношениях партийных комитетов с

судебными и следовательскими учреждениями, о судебных делах, подлежащих рассмотрению ревтрибуналов и по другим вопросам. 10.01.1922 г. – 20.10.1922 г. 64 арк.

### Опубліковані документи і матеріали

131. Архив Троцкого: коммунистическая оппозиция в СССР: 1923—1927, в 4 т. [сост. Фельштинский Ю. М]. Москва: «Терра», 1990. Т. 1 256 с.

132. Берман Я. А. О революционных трибуналах. *Пролетарская революция и право*. 1919. № 01–(11). С. 47–78.

133. Большевицкое руководство. Переписка, 1912—1927. Сборник документов / [сост. А. В. Квашонкин и др.]. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1996. 423 с.

134. Борьба с преступностью в Украинской ССР : в 2-х т. / [сост. П. П. Михайленко]. Киев : РНО при МООП УССР, 1966. Т. 1. 1917–1925 гг. 831с.

135. Бухарин Н. И. Преображенский Е. А. Азбука коммунизма: популярное объяснение программы Российской коммунистической партии большевиков. Петербург : Гос. изд-во, 1920. 321 с.

136. В. И. Ленин и ВЧК. Сборник документов (1917–1922 гг.). / [сост. Ю. А. Ахапкин и др.]. Москва : Политиздат, 1975. 678 с.

137. Восьмой съезд РКП (б). Протоколы. Москва : Госполитиздат, 1959. 602 с.

138. Временное положение о Народных Судах и Революционных Трибуналах // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919. 1919. № 11. С. 155–164.

139. Голод 1921–1923 років в Україні: зб. документів і матеріалів / [упоряд.: О. Мовчан, А. Огінська, Л. Яковлева; відп. ред. С. Кульчицький]. Київ : Наук. думка, 1993. 237 с.

140. Голод та голодомор на Поділлі 1920–1940 рр. : Зб. документів та матеріалів / [гол. ред. кол І. С. Гамрецький; авт.-упоряд Р. Ю. Подкур]. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2007. 703 с.

141. Государство и революция. Учение марксизма о государстве и задачи пролетариата в революции // Полное собрание сочинений. Москва: Издательство политической литературы, 1969. Т. 33. С. 1–120.
142. Девятая конференция РКП(б), сентябрь 1920 года: протоколы. Москва: Изд-во полит. лит-ры, 1972. 392 с.
143. Декрет о суде // Декреты Советской власти. Т. I. 25 октября 1917 г. – 16 марта 1918 г. / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, Ин-т истории акад. наук СССР. М. : Политиздат, 1957. С. 124–126.
144. Декрет о суде // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919. 1919. № 11. С. 155.
145. Декрет РНК України про деякі зміни в організації і компетенції Надзвичайної комісії (21 травня 1919 р.). // Хрестоматія з історії держави і права України: У 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. Київ : Ін Юре, 1997. Т. С. 146–147.
146. Декрет РНК. Про використання юристів-практиків // Збірник узаконень та розпоряджень Всеукраїнського революційного комітету за 1919–1290 роки. 1921. № 12. С. 344–348.
147. Декрет СНК. О трудовой повинности специалистов по судебной части // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919. 1919. № 36. С. 544–545.
148. Дзержинский Ф. Э. Избранные произведения: в 2-х т. Москва : Политиздат, 1957. Т. 1: 1897–1923. 495 с.
149. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ: Збірник документів / [ред. : Ю. Данилюк, С. Кокін, С. Богунов]. Київ : «Сфера», 2003. № 2 (21). 501 арк.
150. Закон України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» [Електронний ресурс]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text>
151. Из истории Всероссийской Чрезвычайной комиссии, 1917–1921 гг.. Сборник документов / [сост. А. К. Гончаров и др.]. Москва : Госполитиздат, 1958. 511 с.

152. Инструкция к «Временному положению о народных судах и революционных трибуналах». Киев : Сов. тип. (бывш. Польская), 1919. 15 с.
153. К. Маркс и Ф. Энгельс. Предисловие к немецкому изданию «Манифеста Коммунистической партии» 1872 года // К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения. Москва: Издательство политической литературы, 1961. Т. 18. С. 89–90.
154. Каганович, Л. М. Памятная книжка советского строителя. Ташкент : Туркестанское Государственное Издательство, 1920. 238 с.
155. Калинин М. И. Каким должен быть судья и как он должен карать. Речь на 5-м Всероссийском съезде деятелей советской юстиции 10 марта 1924 г. // М. И. Калинин. Избранные произведения в 4-х тт. Москва: Госполитиздат, 1960. Т. 1 С. 468–471.
156. Калинин М. И. Речь на IV всероссийском съезде деятелей советской юстиции 28 января 1928 г. // М. И. Калинин. Вопросы Советского строительства. Москва : Государственное издательство политической литературы, 1958. С. 112–121.
157. Каутский К. Терроризм и коммунизм : Пер. с нем. Берлин : Изд. Т-ва И.П. Ладыжникова, 1919. 228 с.
158. Кобяков С. Красный суд. Впечатления защитника в революционных трибуналах // Архив русской революции: в 22 т. Берлин : «Слово», 1922. Т. 7. С. 246–275.
159. Конституція УСРР, ухвалена Президією III Всеукраїнського З'їзду Рад (14 березня 1919 р.) (витяг) // Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. Посібник / [упоряд: А. С. Чайковський та ін]. Київ : Юрінком Інтер, 2003. С. 374–377.
160. Крыленко Н. В. За пять лет 1918–1922 гг.: обвинительные речи по наиболее крупным процессам, заслушанным в Московском и Верховном революционных трибуналах. Москва : Госиздат ; Петроград : Госиздат, 1923. 527 с.
161. Крыленко Н. В. Революционные трибуналы в практике российской пролетарской революции. *Октябрьский переворот и диктатура пролетариата*: сборник статей. Москва : Гос. изд-во, 1919. 324 с.



162. Крыленко Н. В. Судебная реформа. *Советское право*. Москва, 1922. № 3. С. 52–62.
163. Крыленко Н. В. Революционные трибуналы. *Вестник жизни*. Москва, 1918. № 1. С. 81–87.
164. Крыленко Н. В. Судостроительство РСФСР: (лекции по теории и истории судостроительства). Москва : [Тип. МКХ], 1923. 406 с.
165. Крыленко Н. В. Реформа судостроительства. *Еженедельник советской юстиции*. Москва, 1922. № 37–38. С. 1–5.
166. Курский Д. И. Ближайшие задачи Народного Комиссариата Юстиции. *Еженедельник Советской Юстиции*. Москва, 1922. № 1. С. 3.
167. Курский Д. И. Народные суды. *Октябрьский переворот и диктатура пролетариата*: Сборник статей. Москва : Гос. изд-во, 1919. 324 с.
168. Курский Д. И. Новое уголовное право. *Пролетарская революция и право*. Москва: издание Народного комиссариата юстиции, 1919 г. № 2–4. С. 23–30.
169. Курский Д. И. Пролетарское право // Курский Д. И. Избранные статьи и речи / [сост.: Амфитеатров Г.Н., Курский А.С., Шифман М.Л.]. Москва : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. 198 с.
170. Курский Д. И. Реорганизация органов чрезвычайной репрессии и задачи НКЮ. *Еженедельник Советской Юстиции*. Москва, 1922. № 7. С. 2.
171. Лацис М. И. Чрезвычайные комиссии по борьбе с контрреволюцией. Москва : Гос. изд-во, 1921. 62 с.
172. Ленин В. И. VIII съезд РКП(б) (18–23 марта 1919 г.). Доклад о партийной программе // Полное собрание сочинений. Москва: Издательство политической литературы, 1969. Т. 38. С. 151–173.
173. Ленин В. И. Детская болезнь левизны в коммунизме // Полное собрание сочинений. Москва: Издательство политической литературы, 1981. Т. 41. С. 100–104.
174. Ленин В. И. Доклад о деятельности Совета Народных Комиссаров (11 (24) января) // Полное собрание сочинений. Москва: Издательство политической литературы, 1974. Т. 35. С. 261–279.

175. Ленин В. И. Доклад о замене разверстки натуральным налогом (15 марта 1921 г.) // Полное собрание сочинений. Москва: Издательство политической литературы, 1969. Т. 43. С. 57–73.

176. Ленин В. И. Дополнение к проекту вводного закона к уголовному кодексу РСФСР и письма Д. С. Курскому // Полное собрание сочинений. Москва: Издательство политической литературы, 1970. Т. 45. С. 189–191.

177. Ленин В. И. Из письма И. С. Уншлихту // Полное собрание сочинений. Москва: Издательство политической литературы, 1975. Т. 54. С. 144.

178. Ленин В. И. К декрету о революционных трибуналах // Полное собрание сочинений. Москва: Издательство политической литературы, 1969. Т. 36. С. 210–211.

179. Ленин В. И. набросок проекта Постановления Политбюро ЦК РКП(б) о ВЧК // Полное собрание сочинений. Москва: Издательство политической литературы, 1970. Т. 44. С. 261.

180. Ленин В. И. О задачах Наркомюста в условиях Новой экономической политики // Полное собрание сочинений. Москва: Издательство политической литературы, 1970. Т. 44. С. 396–400.

181. Ленин В. И. Ответ на запрос крестьянина // Полное собрание сочинений. Москва: Издательство политической литературы, 1969. Т. 37. С. 478–481.

182. Ленин В. И. Очередные задачи советской власти // Полное собрание сочинений. Москва: Издательство политической литературы, 1969. Т. 36. С. 165–208.

183. Ленин В. И. Первоначальный вариант статьи «Очередные задачи советской власти» // Полное собрание сочинений. Москва: Издательство политической литературы, 1969. Т. 36. С. 127–164.

184. Ленин В. И. Письмо в Политбюро ЦК РКП(б) // Полное собрание сочинений. Москва: Издательство политической литературы, 1970. Т. 45. С. 53.

185. Ленин В. И. Письмо В. М. Молотову для членов Политбюро ЦК РКП(б) (19 марта 1922 г.). *Известия ЦК КПСС*. 1990, № 4. С. 190–193.

186. Ленин В. И. Письмо Л. Б. Каменеву // Полное собрание сочинений. Москва: Издательство политической литературы, 1975. Т. 54. С. 160–161.
187. Ленин В. И. Проект программы РКП(б) // Полное собрание сочинений. Москва: Издательство политической литературы, 1969. Т. 38. С. 81–124.
188. Ленин В. И. Разговор по прямому проводу с М. К. Владимировым (6 августа 1921 г.). // Полное собрание сочинений. Москва: Издательство политической литературы, 1970. Т. 53. С. 101–102.
189. Ленин В. И. Речь на III Всероссийском съезде рабочих водного транспорта (15 марта 1915 г.) // Полное собрание сочинений. Москва: Издательство политической литературы, 1974. Т. 40. С. 213–220.
190. Ленин В. И. Телеграмма Х. Г. Раковскому // Полное собрание сочинений. Москва: Издательство политической литературы, 1970. Т. 52. С. 308.
191. Ленин В. И. Телеграмма Х. Г. Раковскому, М. К. Владимирову, ЦК КП(б)У (28 июня 1921 г.) // Полное собрание сочинений. Москва: Издательство политической литературы, 1970. Т. 53. С. 3–4.
192. Лисицын А. А. К упразднению ВЧК. *Еженедельник Советской Юстиции*. Москва, 1922. № 7. С. 2–3.
193. Лисицын А. А. Итоги и перспективы. *Еженедельник Советской Юстиции*. Москва, 1922. № 44–45. С. 18–19.
194. Лунин А. Две ударные задачи. *Еженедельник советской юстиции*. Москва, 1922. № 19–20. С. 4–5.
195. Лунин А. Очередные организационные вопросы юстиции (окончание). *Еженедельник советской юстиции*. Москва, 1922. № 3. С. 5–7.
196. Лунин А. Очередные организационные вопросы юстиции. *Еженедельник советской юстиции*. Москва, 1922. № 2. С. 7–8.
197. Маркс – Людвигу Кугельману, 12 апреля. // К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения. Москва: Издательство политической литературы, 1957. Т. 33. С. 172–173.

198. Мартов Ю. О. Долой смертную казнь! // *Меньшевики в большевистской России. 1918–1924. Меньшевики в 1918 году*. М. : РОССПЭН, 1999. С. 577–586
199. Миллер И. Из истории Винницкой организации большевиков. *Летопись революции*. Харьков : Государственное издательство Украины, 1926. № 3–4(18–19). С. 91–105.
200. На революционном посту: сб., посвященный памяти первого наркомюста Украины Александра Хмельницкого. Одесса : Всеукр. гос. изд-во: 10-я Сов. тип., 1921. 45 с.
201. Обіжник № 19 НКЮ. Про прискорення руху справ які повстали по ініціативі Наркомпроду // Збірник узаконень та розпоряджень Всеукраїнського революційного комітету за 1919–1290 роки. 1921. № 15 С. 449.
202. Обіжник НКЮ. Про заборону місцевим органам влади втручатися в діяльність Народних Судів і Ревтрибуналів // Збірник постанов та розпоряджень робітниче-селянського уряду України. 1922 р. № 12. С. 325.
203. Обіжник НКЮ. Про особливе ведення Ревтрибуналами справ шпигунства і злісної агітації // Збірник узаконень та розпоряджень Всеукраїнського революційного комітету за 1919–1290 роки. 1921. № 14 с. 391–392.
204. Отчет Народного Комиссариата Юстиции IV Всеукраинскому Съезду Советов Р.-К и К. Д. о деятельности Народного Комиссариата Юстиции. Харьков : Всеукраинское издательство, 1920. 16 с.
205. Отчет народного комиссариата юстиции за 1921 год. Харьков : Изд. нар. комиссариата Юстиции, 1921. 41 с.
206. Отчет Подольского Губэкономсовещания Украинскому Экономическому Совету : апрель – сентябрь 1922 г. : с прилож. кратк. историч. обзора Сов. Строит-ва и нар. Хоз-ва на Подолии за 1917–1922 гг. Винница : 1-я гос. типография, 1922. 414 с.
207. Первый Всеукраинский съезд деятелей юстиции. *Еженедельник советской юстиции*. Москва, 1922. № 7 С. 4.

208. Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 р. – грудень 1920 р.) : документи і матеріали / [ред. М. І. Мехеда; упоряд. Г. В. Вітряна та ін.]. Вінниця : Він. книжк.-газ. вид-во, 1959. 485 с.
209. Положение ВУЦИК и СНК. О Местных органах юстиции // Збірник постанов і розпоряджень Робітниче-Селянського уряду України за 1921 р. 1921. № 20. С. 678–680.
210. Положение ВУЦИК и СНК. О Народном Коммисариате Юстиции // Збірник постанов і розпоряджень Робітниче-Селянського уряду України за 1921 р. 1921. № 20. С. 673–676.
211. Положение ВУЦИК. О Верховном Судебном Контроле // Збірник постанов і розпоряджень Робітниче-Селянського уряду України за 1921 р. 1921. № 9. С. 288–289.
212. Постанова Всеукрревкому. Про вживання найвищої кари на Україні // Збірник узаконень та розпоряджень Всеукраїнського революційного комітету за 1919–1920 роки. 1921. № 1. С. 13.
213. Постанова ВУЦВК. Положення про порядок вирішення продовольчих справ продовольчими сесіями Нарсудів і Ревтрибуналів // Збірник постанов та розпоряджень робітниче-селянського уряду України. 1922 р. № 31. С. 514–515.
214. Постанова ВУЦВК. Про Держполіткерування // Збірник постанов та розпоряджень робітниче-селянського уряду України. 1922 р. № 13. С. 222–223.
215. Постанова ВУЦВК. Про кримінальний бандитизм // Збірник постанов і розпоряджень Робітниче-Селянського уряду України. 1922. № 2. С. 43.
216. Постанова ВУЦВК. Про надзвичайні сесії військових відділів Губревтрибуналів // Збірник постанов та розпоряджень робітниче-селянського уряду України. 1922 р. № 31. С. 507–508.
217. Постанова ВУЦВК. Про організацію апарату по оподаткуванню й збиранню єдиного продовольчого податку // Збірник постанов та розпоряджень робітниче-селянського уряду України. 1922 р. № 17. С. 292–301.

218. Постанова ВУЦВК. Про переведення продподаткової кампанії 1922–1923 рр. // Збірник постанов та розпоряджень робітниче-селянського уряду України. 1922 р. № 30. С. 502–504.

219. Постанова ВУЦВК. Про поліпшення матеріального становища судових робітників // Збірник постанов та розпоряджень робітниче-селянського уряду України (додаток). 1922 р. С. 1146.

220. Постанова ВУЦВК. Про реввійськтрибунали Української Радянської Соціалістичної Республіки // Збірник постанов і розпоряджень Робітниче-Селянського уряду України за 1921 р. 1921. № 5 С. 165.

221. Постановление ВУЦИК. О передаче церковных ценностей в фонд помощи голодающим // Збірник постанов та розпоряджень робітниче-селянського уряду України. 1922 р. № 11. С. 182.

222. Постановление ВУЦИК. О прекращении дел о продналоговых нарушениях // Збірник постанов та розпоряджень робітниче-селянського уряду України. 1922 р. № 29. С. 479–480.

223. Постановление ВУЦИК. Об укреплении и поднятии авторитета органов юстиции // Збірник постанов і розпоряджень Робітниче-Селянського уряду України за 1921 р. 1921. № 17. С. 596–597.

224. Постановление ВЦИК о правах вынесения приговоров Всероссийской чрезвычайной комиссией по борьбе с контрреволюцией, спекуляцией и преступлениями по должности и революционными трибуналами // Декреты Советской власти. Т. IV. 10 ноября 1918 г. – 31 марта 1919 г. / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, Ин-т истории акад. наук СССР. – Москва : Политиздат, 1968. С. 400–402.

225. Постановление СНК. О взаимоотношениях Центрального Управления Чрезвычайных Комиссий с Народным Коммисариатом Юстиции и Внутренних дел и Губернских Чрезвычайных Комиссий с Революционным Трибуналом и местными Отделами Юстиции и Управления // Збірник узаконень та розпоряджень

Всеукраїнського революційного комітету за 1919–1290 роки. 1921. № 23. С. 669–670.

226. Постановление СНК. О взысканиях за невыполнение продовольственных и сырьевых налогов // Збірник постанов і розпоряджень Робітниче-Селянського уряду України за 1921 р. 1921. № 13. С. 247–248.

227. Постановление СНК. О мерах борьбы с должностными преступлениями // Збірник постанов і розпоряджень Робітниче-Селянського уряду України за 1921 р. 1921. № 14. С. 452.

228. Постановление СНК. О мерах успешного выполнения продналога // Збірник постанов і розпоряджень Робітниче-Селянського уряду України за 1921 р. 1921. № 16. С. 565.

229. Постановление СНК. О работе Наркомюста // Збірник постанов та розпоряджень робітниче-селянського уряду України. 1922 р. № 9. С. 281–283

230. Предписание Председателя Совнаркома и Народного комиссариата продовольствия всем губернским продовольственным совещаниям завершить выполнение разверсток по хлебу, зерновому фуражу, картофелю, масличным семенам и овощам к 15 января 1921 года // Декреты Советской власти. Т. XI. Октябрь – ноябрь 1920 г. / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, Ин-т истории СССР АН СССР. Москва : Политиздат, 1983. С. 385–386.

231. Протоколы Одиннадцатого съезда РКП(б). Москва : Партиздат, 1936. 900 с.

232. Процесс против Рейнского окружного комитета демократов. Речь Маркса // К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения. Москва: Издательство политической литературы, 1957. Т. 6. С. 254–272.

233. Рапорт И. С. Полтора года в советском главке // Архив русской революции : В 22-х тт. Берлин : Слово (Б.), 1921. Т. II. С. 98–107.

234. Рейснер М. А. (1868–1928). Основы Советской Конституции: лекции, читанные М. А. Рейснером на ускоренном курсе Академии Генерального Штаба Р.-

Кр. Кр. Армии в 1918/19 учебном году. Москва : Изд. Акад. Генерального Штаба Рабоче-Крестьянской Красной Армии, 1920. 238 с.

235. Рейснер М. А. Право. Наше право. Чужое право. Общее право. Ленинград, Москва: Госиздат, 1925. 276 с.

236. Рогинский Г. К. К вопросу о личном составе и репрессиях ревтрибуналов. *Еженедельник советской юстиции*. Москва, 1922. № 13. С. 6–7.

237. Родин Д. П. Революционные трибуналы в 1920–1922 гг. *Вестник статистики*. 1923. Кн. 13. № 1–4. С. 155–187.

238. РСФСР. IX Всероссийский съезд Советов: стенографический отчет. Москва. 1921. 64 с.

239. РСФСР. Народный комиссариат юстиции. Материалы Народного комиссариата юстиции. 1918–1922. Москва : изд. НКЮ, 1918. Вып. 3: Второй Всероссийский съезд областных и губернских комиссаров юстиции [2-6 июля 1918 года, г. Москва]. 117 с.

240. РСФСР. Народный комиссариат юстиции. Материалы Народного комиссариата юстиции. 1918–1922. Москва : изд. НКЮ, 1921. Вып. 11-12: протоколы III Всероссийского съезда деятелей советской юстиции, с приложением резолюций съезда. 104 с., 10 с.

241. РСФСР. Народный комиссариат юстиции. Материалы Народного комиссариата юстиции. 1918–1922. Москва : изд. НКЮ, 1922. вып. 16–17: стенограммы IV Всероссийского Съезда Деятелей Советской Юстиции (26–30 января 1922 г.). 192 с.

242. Руководящие начала по уголовному праву (от 19 декабря 1919 г.) [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://docs.cntd.ru/document/901870462>

243. Саврасов Л. К вопросу о наказании. *Пролетарская революция и право*. Москва. 1919 № 2–4. С. 74–82.

244. Санчов В. Очередная задача Наркомюста. *Еженедельник советской юстиции*. Москва, 1922. № 11. С. 7.



245. Сборник декретов, положений, инструкций, циркуляров по Народному Комиссариату юстиции с 1 января 1920 г. по 15 апреля 1921 г. Харьков: изд. НКЮ, 1921. Вып. 2. 138 с.
246. Сборник Народного комиссариата юстиции по статистическому отделу за 1921 г. Харьков: изд. НКЮ, 1922. Вып. 1. 22 с.
247. Скрипник М. О. П'ятиріччя ЧК на Україні // Вибрані твори. Київ : Україна, 1991. С. 184–188.
248. Скрыпник Н. А. Уголовная политика советской власти. Харьков: Юрид. изд-во, 1924. 231 с.
249. Славин И. К реформе судеустройства РСФСР. *Еженедельник советской юстиции*. Москва, 1922. № 37–38. С. 5–8.
250. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939. Документы и материалы. В 4-х т. / [ред. А. Берелович, В. Данилов]. М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. Т. 1. 1918–1922 гг. 864 с.
251. Статистика Украины. 1921/1922. Серия 8. Моральная статистика. Выпуск 1. Суд и преступность на Украине. № 29. / ЦСУ Украинской ССР. Харьков. 1923. 26 с.
252. Стучка П. И. Старый и новый суд // Стучка П. И. Избранные произведения по марксистско-ленинской теории права. Рига : Латв. гос. изд-во, 1964. С. 227–238.
253. Стучка П. Пролетарское право. *Октябрьский переворот и диктатура пролетариата*: Сборник статей. Москва : Гос. изд-во, 1919. 324 с.
254. Тарновский Е. Н. Личный состав и репрессия революционных трибуналов. *Еженедельник советской юстиции*. Москва, 1922. № 11. С. 6–7.
255. Тарногородский Н. П. Возникновение и первые шаги большевистской организации на Подолии. *Летопись революции*. Харьков : Государственное издательство Украины, 1923. № 5. С. 212–218.

256. Тарногородский Н. П. Евгений Эдельштейн. (Воспоминания о его жизни и работе). *Летопись революции*. Харьков : Государственное издательство Украины, 1922. № 1. С. 242–246.
257. Троцкий Л. Д. К истории русской революции / [сост., авт. биограф. очерка и примеч. Н. А. Васецкий]. Москва : Политиздат, 1990. 447 с.
258. Троцкий, Л. Д. (1879-1940). Труд, дисциплина, порядок спасут Социалистическую Советскую Республику : доклад на Московской городской конференции Российской Коммунистической Партии, 28 марта 1918 г. Москва : тип. т-ва И. Д. Сытина, 1918. 32 с.
259. Уголовно-Процессуальный Кодекс УССР. // Збірник постанов і розпоряджень Робітничче-Селянського уряду України. 1922. № 41. С. 671–726.
260. Уголовный кодекс УССР // Збірник постанов і розпоряджень Робітничче-Селянського уряду України. 1922. № 36. С. 561–590.
261. Уманский Н. Верховный трибунал. *Пять лет Верховного суда 1918–1923.* : сб. ст. Москва, 1923. С. 6–10.
262. Хмельницький О. І. Червоне право й червоний суд: прилюдна лекція Одеса : Всеукраїнське держ. вид-во, 1921. 24 с.
263. Циркуляр Народного Комиссариата Юстиции о Руководящих началах по уголовному праву // Збірник узаконень та розпоряджень Всеукраїнського революційного комітету за 1919–1290 роки. 1921. № 22 С. 637–641.
264. Штейнберг И. Нравственный лик революции. Берлин: Скифы, 1923. 312 с.
265. Эстрин А. Я. Единая судебная система и марксистская теория права. *Еженедельник советской юстиции*. Москва, 1922. № 29–30. С. 4–7.
266. Ю. Мартов против Й. Сталина. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://sdinform.org/upload/books/Political%20history/19171922/Socialisty%20v%20revoljucii/Sdebnyj%20process%20Martov-Stalin%20%281918%29.pdf>

### Монографії, книги, брошури та статті

267. Алексеев Н. С., Лукашевич В. З. Претворение ленинских идей в советском уголовном судопроизводстве. Стадия судебного разбирательства. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1979. 199 с.
268. Бабенко Л. Участь органів ВЧК-ГПУ у вилученні церковних цінностей на початку 1920-х рр. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2004. № 22. С. 410–428.
269. Бабій Б. М. Українська радянська держава в період відбудови народного господарства (1921-1925 рр.). Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. 384 с.
270. Бабій Б. М. Місцеві органи державної влади Української РСР в 1917–1920 рр. Київ : Вид. АН УРСР, 1956. 268 с.
271. Берман Я. А. Очерки по истории судостройства РСФСР. Москва : Юрид. изд-во Наркомюста, 1923. 72 с.
272. Борщевский А. Советский суд и как ведутся в нём дела. Харьков : Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1925. 120 с.
273. Брайнин Я. М. Уголовное право УССР до издания первого уголовного кодекса. *Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка. Юридичний збірник*. 1948. № 3. С. 37–69.
274. Вайнер Ф. Мероприятия Коммунистической партии по укреплению советского государственного аппарата кадрами // *Ученые записки ХЮИ*. Харьков, 1961. Вып. 15 С. 25–41.
275. Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. Голодомори в Україні: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Злочини проти народу Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2008. 273 с.
276. Вышинский А. Я. Курс уголовного процесса. Москва : Государственное издательство «Советское законодательство», 1934. 432 с.
277. Гавриленко О. А. Правова політика радянської влади щодо українського селянства у перші роки непу. *Вестник Международного славянского университета* Харьков, 1999. Т. 2, № 1. С. 44–50.

278. Гаврищук В. Взаємодія Подільського губернського революційного трибуналу з органами ВУНК та ДПУ на Поділлі. *Вінниччина: Минуле та сьогоднішня. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXXIII Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції (24 вересня 2021 р.)*. Вінниця, 2021. С. 150-157.

279. Гаврищук В. Діяльність колегії особливих народних слідчих при Подільському губернському революційному трибуналі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Історія*. Вінниця, 2020. Вип. 32. С. 32–41.

280. Гаврищук В. Кадровий склад Подільського губернського революційного трибуналу. *Věda a perspektivy*. Praha, 2023. № 2(21). Р. 239–255.

281. Гаврищук В. М., Мельничук О. А. Революційні трибунали УСРР в радянській історіографії. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Історія*. Вінниця, 2019. Вип. 28. С. 101–109.

282. Гаврищук В. Організація та діяльність Подільського губернського революційного трибуналу в 1919 р. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Історія*. Вінниця, 2019. Вип. 30. С. 43–49.

283. Гаврищук В. Особливості діяльності виїзних продовольчих сесій Подільського губернського революційного трибуналу. *Вінниччина: Минуле та сьогоднішня. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXX Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції (26-27 вересня 2019 р.)*. Вінниця, 2019. С. 230–238.

284. Гаврищук В. Особливості розгляду проподаткових справ виїзними продовольчими сесіями Подільського губернського революційного трибуналу. *Суспільні науки: історія, сучасність, майбутнє: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (1-2 травня 2020 р.)*. Київ, 2020. С. 9–13.

285. Гаврищук В. Революційні трибунали УСРР в сучасній українській історіографії. *Вісник факультету історії, етнології і права. Вип. 17*. Вінниця, 2019. С. 85-89.

286. Гаврищук В. Репресивна діяльність виїзних продовольчих сесій Подільського губернського революційного трибуналу. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія: Історичні науки*. Ізмаїл, 2019. Вип. 43. С. 16–23.

287. Гаврищук В. Розгляд справ щодо «контрреволюційних злочинів» як один із напрямів судової діяльності Подільського губернського революційного трибуналу. *Вінниччина: Минуле та сьогодні. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXXV Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції (10 листопада 2023 р.)*. Вінниця, 2023. С. 119-123.

288. Ганжа О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917 – 1927 рр.) / НАН України. Інститут історії України. Київ, 2000. 208 с.

289. Генкина Э. Б. Государственная деятельность В. И. Ленина. 1921-1923 : биография отдельного лица. Москва : Наука, 1969. 520 с.

290. Генкина Э. Б. Переход Советского государства к новой экономической политике (1921-1922). Москва: Госполитиздат, 1954 504 с.

291. Герцензон А. А. Уголовное право и социология. Проблемы социологии уголовного права и уголовной политики. Москва : Юрид. лит., 1970. 286 с.

292. Гимпельсон Е. Г. Рабочий класс в управлении Советским государством, ноябрь 1917–1920 гг. Москва : Наука, 1982. 343 с.

293. Гинзбург А. Я. Особое совещание и «тройки» ОГПУ-НКВД в системе советской законности: правовой аспект. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://online.zakon.kz/Document/?doc\\_id=31352029#pos=6;-106](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31352029#pos=6;-106)

294. Голунский С. А. Карев Д. Учебник по судоустройству. Москва : Юридическое издательство НКЮ СССР, 1939. 303 с.

295. Городецкий Е. Н. Рождение Советского государства: 1917–1918. Москва : Наука, 1987. 350 с.

296. Григорчук П. С., Сергійчук С. Л. Взаємодія революційних трибуналів та надзвичайних комісій в Україні 1918–1922-х рр. ХХ ст. (за матеріалами Поділля). *Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії*. Матеріали I Всеукраїнської наукової конференції, м. Луганськ, 8–9 лютого 2001 р. / редкол.: В. Ф. Литвиненко, А. І. Фомін, Г. П. Щедрова та ін. Луганськ : СНУ, 2001. С. 189–194.
297. Гринюк В. О., Кузьминець О. В. Питання правових гарантій незалежності суддів в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2000. №1. С.179–186.
298. Гринюк О. В. Суд радянської доби. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2012. № 2(6) [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://archive.nbuiv.gov.ua/e-journals/Choasp/2012\\_2/12hvosrd.pdf](http://archive.nbuiv.gov.ua/e-journals/Choasp/2012_2/12hvosrd.pdf).
299. Гродзинский М. М. Общее и суммарное производство в уголовном процессе УССР (К истории Советского уголовного процесса на Украине) *Право и Жизнь*. 1927. Кн. 8. С. 46–55.
300. Гродзинский М. М. Элементы кары и социальной защиты в системе наказаний УССР. *Вестник советской юстиции*. 1922. № 1. С. 12–20.
301. Гродзинский М.М. Право обвиняемого на защиту в истории советского уголовно-процессуального законодательства (1917–1921 гг.). *Ученые записки: Харьковский юридический институт*, 1957. Т. XI, вып. 2. С. 3–33.
302. Гусева В. П. Щодо питання проведення чисток серед представників адвокатури в УСРР у 1919–1929 роках. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. Ч. 2. С. 91–96.
303. Диденко М. П. Создание советского суда в УССР. *Ученые записки: Харьковский юридический институт*. 1957. Т. 11. Вып. 2. С. 34–65.
304. Диденко М. П. Судостроительство в УССР в первой половине 1919 г. *Сборник по истории советского государства и права УССР*. Харьков : Изд-во Харьк. гос. ун-та. 1954. С. 49–81.

305. Діденко М. П. Відновлення, організація та діяльність радянської судової системи в Українській РСР після розгрому Денікіна. *Питання історії держави і права Української РСР*. 1952. № 1. С. 91–142.
306. Еткіна І. Євреї по обидва боки судових процесів Чернігівського губернського революційного трибуналу (1919–1921 роки). *Євреї України: Революція й післяреволюційна модернізація. Політика. Культура. Суспільство*. Київ : Laurus, 2018. С. 83–92.
307. Еткіна І. І. Євреї-судді та жертви Чернігівського губернського революційного трибуналу 1919–1921 рр. *Judaica Ukrainica*. 2017. V. 6. Р. 20–34.
308. Еткіна І. І. Чернігівський губернський революційний трибунал: «справа Ляховичів». *Сіверянський літопис*. 2021. № 5. С. 67–74.
309. Еткіна І. Чернігівський губернський революційний трибунал у 1919–1921 рр: до постановки питання. *Скарбниця української культури*. Чернігів, 2017. Вип. 18. С. 196–203.
310. Завальнюк К. В. Провісники волі : [повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-і роки ХХ ст.)]. Літин: Літинська райдрукарня, 2005. 351 с.
311. Захарченко П. П. У поході за волею: (селянсько-повстанський рух на Правобережній Україні у 1919 році). Київ : ЗАТ «Нічлава», 2000. 175 с.
312. Землянський П. Т. Уголовно-процессуальное законодательство в первые годы советской власти (на материалах УССР). К. : ВНИИ МВД УССР, 1972. 307 с.
313. Зінченко А. Л. Благовістя національного духу: Українська церква на Поділлі в першій третині ХХ ст. Київ : Освіта, 1993. 256 с.
314. Зінченко А. Л. Нова економічна політика і революційні трибунали на Могилівщині у 1921–1922 рр. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету*. Історичні науки. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. Т. 16 : На пошану професора А. О. Копилова. С. 246–253.
315. Зінченко А. Л. Нариси історії подільського селянства 1917–1930. Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. 344 с.

316. Из истории взаимоотношений Чрезвычайных комиссий и революционных трибуналов. *Вопросы истории*. 1990. № 7. С. 155–163.
317. История советского государства и права: в 3 кн. Москва : Наука, 1968. Кн. 1. Становление советского государства и права (1917–1920 гг.) / [ред. кол. : А. П. Косицын (отв. ред.), В. М. Курицын, Г. Н. Манов и др.]. 607 с.
318. История советского уголовного права / [Герцензон А. А., Грингауз Ш. С., Дурманов Н. Д., Исаев М. М., и др.]. М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. 466 с.
319. Ільницький В. І. Батюк Т. В. Боротьба радянських репресивно-каральних органів проти підрозділів тактичного відтинку 22 "Чорний ліс" (1946–1947). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2020. Вип. 33. С. 111–136.
320. Ільницький В. І. Кадровий склад управлінь НКДБ–МДБ Дрогобицької, Закарпатської, Станіславської, Чернівецької областей УРСР (за штатними розстановками кадрів 1944, 1947, 1950 рр.). *Літопис Волині*. 2021. № 25. С. 29–38.
321. Ільницький В. І. Організація боротьби репресивно-каральних органів проти українського визвольного руху: невідомі інструктивні документи (1945 р. ). Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2019. Вип.1. С. 196–212.
322. Історія держави і права Української РСР, 1917–1967 рр.: в 2 т. Київ : Наук. думка, 1967. Т. 1 (1917–1937 рр.) / [редкол. : Б. М. Бабій (відп. ред.), В. М. Корецький, А. П. Таранов, В. М. Терлецький]. 673 с.
323. Історія держави і права Української РСР (1917–1960) / [ред. кол. : В. М. Корецький (голова); Б. М. Бабій, І. М. Разнатовський, А. П. Таранов, В. М. Терлецький]. Київ: Вид-во Академії наук Української РСР, 1961. 730 с.
324. Історія українського селянства : нариси: В 2 т. / [відп. ред. В. А. Смолій]. Київ : Наук. думка, 2006. Т. 2. 652 с.
325. Канарский С. М. Классовые моменты в политике суда. *Вестник советской юстиции*. Харьков, 1924. № 5–6 (15–16). С. 131–132.



326. Карев Д. С. Советское судоустройство. Москва : Госюриздат, 1951. 312 с.
327. Кикоин С. А. Хроника социалистического строительства на Украине (1921–1925) / [сост С. А. Кикоин и др.]. Киев : Наукова думка, 1989. 229 с.
328. Кожевников М. В. История советского суда. 1917–1956 годы. Москва : Госюриздат, 1957. 383 с.
329. Кожевников М. В. История советского суда. Москва : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. 376 с.
330. Коляструк О. А., Кузьмінець Н. П., Стадник О. О. Провадження в справах про загальнокримінальні злочини як напрям судової діяльності Подільського губернського революційного трибуналу. *Актуальні питання у сучасній науці*. Київ, 2023. №11(17). С.1173–1182.
331. Коляструк О. А., Стадник О. О., Кузьмінець Н. П. Справи про військові злочини в судовій практиці Подільського губернського революційного трибуналу. *Вісник освіти та науки*. Київ, 2023. №10(17). С.1064–1074.
332. Коржихина Т. П. История государственных учреждений СССР: учебник. Москва : Высшая школа, 1986. 399 с.
333. Косицын А. П. Государство, рожденное октябрем. Москва : Юрид. лит., 1987. 320 с.
334. Котик Ю. В., Левчук К. І. Продподаткові органи України за нових економічних реалій 1921 року (за матеріалами Подільської губернії). *Гілея: науковий вісник*: Збірник наукових праць. Київ. 2011. С. 125–130.
335. Кравченко П. М., Подкур Р. Ю. Специфіка кримінального переслідування за крадіжки в умовах Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2021. №2 (56). С. 42–71.
336. Кузьмінець Н. П. Місце надзвичайних органів влади в системі радянського режиму на Поділлі в першій половині 1920-х рр. *Наукові записки Вінницького Державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вінниця, 2019. Вип. 29. С. 60–66.

337. Кузьмінець Н. П. Початок функціонування органів прокуратури в Україні в 1920-х рр. *Наукові записки Вінницького Державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вінниця, 2016. Вип. 24. С. 66–71.
338. Кузьмінець Н. П. Становлення радянської судової системи на Поділлі на початку 1920-х рр. *Наукові записки Вінницького Державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вінниця, 2009. Вип. 16. С. 142–146.
339. Кучер О. О. Розгром збройної внутрішньої контрреволюції на Україні в 1921-1923 рр. Харків : Вид-во Харківського ун-ту, 1971. 172 с.
340. Лаврик Г. В. Ідеологічний диктат та кримінально-правова форма проведення кампанії з вилучення церковних цінностей 1922 р. в радянській Україні. *Наукові праці історичного факультету Запорізького університету*. Запоріжжя: Просвіта, 2003. Вип. XVI. С.225–233.
341. Логінов О., Семенко Л. Вінниця у 1917 році. Революція у провінційному місті. Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. 272 с.
342. Маймескулов Л. Н., Рогожин А. И., Сташис В. В. Всеукраинская чрезвычайная комиссия (1918-1922) / под ред. Н. М. Голушко. 2-е изд., перераб. и доп. Харьков : Основа, 1990. 345 с.
343. Малигін А. Репресії 1919–1923, 1937–1947 років на Поділлі. *Політичні репресії на Поділлі в ХХ столітті*: мат. міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 23–24 лист. 2001 р.) / [редкол.: А. Т. Давидюк, П. М. Кравченко, В. П. Лациба]. Вінниця: Велес, 2002. С. 112–116.
344. Малькевич Т. В. К истории первых декретов о советском суде. *Советское государство и право*. 1940. № 7. С. 94–107.
345. Малькевич Т. В. К истории первых декретов о советском суде. *Советское государство и право*. 1940. № 8–9. С. 164–179.
346. Мельгунов С. П. Красный террор в России. Нью-Йорк : Brandy, 1979. 203 с.

347. Мельничук О. А. Участь комнезамів у зборі продподатку на Поділлі *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія*. Вінниця, 1999. Вип. 1. С. 79–85.
348. Михайленко П. П. Воплощение в жизнь ленинского учения о социалистическом правосудии (на материалах Украинской ССР). Киев, 1972. 551 с.
349. Михайленко П. П. Нариси з історії кримінального законодавства Української РСР / [відп. ред. Б. М. Бабій]. Київ : АН УРСР, 1959. Ч. 1. 438 с.
350. Михайленко П. П. Перший декрет про народний суд в УРСР. Львів : Видавництво Львівського ун-ту, 1957. 28 с.
351. Михайленко П. П. Уголовное законодательство и органы юстиции УССР в период борьбы за Советскую власть на Украине (1917–1920). Львов : Издательство Львовского ун-та, 1956. 288 с.
352. Михайленко П. П. Уголовное право УССР периода перехода на мирную работу по восстановлению народного хозяйства. Львов : Издательство Львовского университета, 1956. 127 с.
353. Мишунин П. Г. Из истории первого декрета о суде. *Вопросы истории*. 1949. № 4. С. 9–21.
354. Мишунин П. Г. Очерки по истории советского уголовного права: 1917-1918 гг. Москва : Госюриздат, 1954. 231 с.
355. Міхеєва О. К. Становлення та функціонування правоохоронних органів УСРР (1921–1928 рр.): історичні аспекти: монографія. Донецьк : Східний видавничий дім, 2011. 454 с.
356. Міхеєва О. К. Кримінальна злочинність і боротьба з нею в Донбасі (1919-1929): монографія. Донецьк : Східний видавничий дім, 2004. 248 с.
357. Нариси історії Поділля. На допомогу вчителю / [Баженов Л. В. та ін.]. Хмельницький : Облполіграфвидав, 1990. 327 с.
358. Окіпнюк В. Т. Органи державної безпеки УРСР (1922–1941 рр.): історико-правове дослідження : монографія / 2-е вид, доопрац. та допов. Херсон : Грін Д. С., 2017. 389 с.

359. Олійник М. П. Практика стягнення продовольчого податку на Поділлі в 1921–1923 рр. *Історія торгівлі, податків та мита*. 2013. № 2. С. 118–128.
360. Олійник М. П. Трансформаційні процеси на Поділлі в добу непу (1921-1928 рр.): монографія. – Хмельницький: “Поліграфіст-2”, 2015. – 480 с.
361. Паліюк В. П. Специфіка розгляду судами справ у період тоталітаризму (20–50-ті роки ХХ ст.) *Геноцид українського народу: історична пам'ять та політико-правова оцінка*: Міжнар. наук.-теорет. конф., Київ, 25 листопада 2000 р.: Матеріали / редкол. : В.А. Смолій та ін. Київ; Нью-Йорк : вид-во М.П. Коць, 2003. С. 190–201.
362. Петренко В. І. Більшовицька влада та українське селянство у 20-х – 30-х рр. ХХ ст.: причини, технології, наслідки Голодомору-Геноциду (за матеріалами Поділля). Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. 320 с.
363. Петренко В. І. Причини селянської війни проти більшовиків в Україні у 1920-1922 рр. (на матеріалах Поділля) // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія*. Вінниця, 2002. Вип. 2. С. 63-68.
364. Петренко В. І. Репресії більшовиків в Україні у 1921–1922 рр. *Політичні репресії на Поділлі в ХХ ст.*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Вінниця, 23-24 листопада 2001 р.) / [ред. кол.: А.Т. Давидюк, П.М. Кравченко, В.П. Лациба]. Вінниця: Велес, 2002. С. 126–130.
365. Петухов Г. Е. Советский суд и становление революционной законности в государственном управлении. Киев ; Одесса : Вища школа, Голов. изд-во, 1982. 156 с.
366. Плотниек А. А. Развитие общей теории права в период Великой Октябрьской социалистической революции. *Октябрьская революция и развитие права*: Латвийский ордена трудового красного знамени государственный университет им. П. Стучки. Рига, 1968. С. 21–124.

367. Подкур Р. Ю. Інформаційно-аналітичні документи ГПУ УСРР про Голодомор 1932–1933 рр. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2021. № 1 (55). С. 338–364.
368. Подкур Р. Ю., Ставнюк І. І. «Співробітники звикли до спрощеного слідства...»: партійні збори УНКВД по Харківській області у контексті припинення масових операцій у листопаді 1938 р. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2019. № 1 (51). С. 52–194.
369. Полянский Н. Н. Советское законодательство о судеустройстве в его основных моментах. *Право и Жизнь*. 1923. Кн. 2. С. 53–70.
370. Полянский Н. Н. Уголовно-процессуальное законодательство (1917–1927 гг.). *Право и жизнь*. 1927. Кн. 8. С.95–104.
371. Пять лет власти советов: сб. статей. Москва : ВЦИК, 1922 г. 372 с.
372. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Хмельницька область. / [ред. тому: В. Д. Гаврішко (голова) та ін. – упоряд.: Л. Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур. – Біографічні довідки: П. М. Воскобойнік, Л. А. Кривега, О. М. Фандуль]. Хмельницький, 2012. Кн. 4. 1158 с.
373. Реабілітовані історією : У двадцяти семи томах. Вінницька область / [ред. тому : Л. М. Спирідонова (голова), В. П. Лациба, С. С. Нешик та ін.; упоряд.: В. П. Лациба (керівник), В. І. Білоконь, К. Д. Бухін та ін.]. Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2010. Кн. 3. 784 с.
374. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область / [Ред. тому: І. С. Гамрецький (голова), В. П. Лациба, С. С. Нешик та ін. — Упоряд.: В. П. Лациба (керівник), В. І. Білоконь, К. Д. Бухін та ін.]. Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. Кн. 1. 908 с.
375. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область / [Ред. тому: Л. М. Спирідонова (голова), В. П. Лациба, С. С. Нешик та ін. — Упоряд.: В. П. Лациба (керівник), В. І. Білоконь, К. Д. Бухін та ін.]. Вінниця: ДП «ДКФ», 2007. Кн. 2. 848 с.
376. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Хмельницька область. / [ред. тому: В. Д. Гаврішко (голова) та ін. — упоряд.: Л. Л. Місінкевич, Р. Ю.

Подкур. — Біографічні довідки: П. М. Воскобойнік, Ю. А. Довгань, Л. А. Кривега, В. М. Пажинська]. Хмельницький, 2010. Кн. 3. 1126 с.

377. Ревергук В. Я. Селянство Полтавщини в добу Української революції 1917-1921 рр.: монографія. Полтава : Полтавський літератор, 2017. 382 с.

378. Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1925 рр.). анотований покажчик архівних кримінальних справ «Основного» фонду архівів тимчасового зберігання регіональних органів СБУ / [упоряд. В. М. Василенко]. Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. 232 с.

379. Ривлин А. Л. Первые законодательные акты о советском суде на Украине. *Советское государство и право*. 1949. № 11. С. 57–65.

380. Ривлин А. Л. Революционные трибуналы на Украине. *Научная конференция, посвященная 40-летию Советской власти*. Харьков, 1957. С. 23–27.

381. Ривлін Абрам Львович, 1893–1974: персон. бібліогр. покажч. / [уклад.: О. В. Капліна, О. І. Самофал ; відп. за вип. Н. П. Пасмор]. Харків, 2018. 22 с. Режим доступу: <http://library.nlu.edu.ua/biblioteka/sait/Ryvlin/Ryvlinuk.pdf>

382. Рогожин А. Й. Очерк истории социалистической законности УССР в период иностранной военной интервенции и гражданской войны. *Антологія української юридичної думки* / [за заг. ред. Ю. С. Шемшученко; упоряд. В. Б. Авер'янов та ін.]. Київ, 2004. Т. 9: Юридична наука радянської доби. С. 181–199.

383. Рогожин А. Й. Організація нагляду за законністю в УРСР в період революції та іноземної інтервенції. *Питання історії держави і права Української РСР*. 1952. № 1. С. 70–90.

384. Рогожин А. Й. Правоохранительные органы УССР в первые годы советской власти (1917–1920 гг.) : учеб. пособ. Харьков : Юрид. ин-т, 1981. 44 с.

385. Сергійчук С. Л. Революційний трибунал як репресивний орган на Поділлі. *Політичні репресії на Поділлі в ХХ ст*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м Вінниця, 23–24 листопада 2001 р. / гол. редкол. А.Т. Давидюк. Вінниця: Велес, 2002. С. 121–123.

386. Сергійчук С. Л. Створення та функціонування революційних трибуналів на Поділлі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія*. Вінниця, 2001. Вип. 3. С. 54–60.
387. Сергійчук С. Л. Функціонування революційного трибуналу на Поділлі у 1920–1923 рр. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія*. Вінниця, 2002. Вип. 4. С. 68–74.
388. Сметанич С. Д. Революционная законность на Украине. *Вестник советской юстиции* 1927. № 21–22. С. 740–744.
389. Смирнов Н. Г. Высшие суды революции: (Центральные революционные трибуналы, 1918–1922 гг.). Москва : Знание, 1990. 63 с.
390. Солдатенко В. Ф. Нарком Микола Скрипник (1919—1927 рр.) (Закінчення). *Український історичний журнал*. 2002. № 2. С. 51–68.
391. Сорок лет советского права, 1917–1957: Период строительства социализма / [отв. ред. : О. С. Иоффе]. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1957. Т. 1. 694 с.
392. Стадник О. О. Карально-репресивні методи боротьби радянського режиму проти селянського руху на Поділлі в початковий період непу. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вінниця, 2019. Вип. 27. С. 61–67.
393. Сторожук Я. Збунтоване село: повстанський рух на Поділлі в 20-х роках ХХ ст. Летичів : НВФ «Синтез», 2006. 112 с.
394. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. Основные положения науки советского уголовного процесса: в 2 т. Москва : Наука, 1968. Т. 1. 470 с.
395. Строгович М. С. Природа советского уголовного процесса и принцип состязательности. Москва : Юриздат, 1939. 152 с.
396. Суд и правосудие в СССР: учебник / авт. кол. Галкин Б. А., Ковалев М. А., Куцова Э. Ф., Лубшев Ю. Ф., и др. Москва : Юрид. лит., 1981. 320 с.

397. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / [авт. кол. : І. Б. Усенко (кер. кол.), В. С. Бігун, І. Й. Бойко, Т. І. Бондарук та ін.]. Київ : «Наукова думка» НАН України», 2014. 503 с.
398. Сусло Д. С. Історія суду Радянської України (1917–1967 рр.). Київ : Видавництво Київського ун-ту, 1968. 229 с.
399. Сусло Д. С. Організація судових органів Української РСР в період 1917–1925 років. К. : Видавництво Київського ун-ту, 1960. 88 с.
400. Тихоненков Д. А. Участие органов ГПУ УССР в деятельности чрезвычайных сессий в 1922–1928 гг. *Проблеми законності: республіканський міжвідомчий науковий збірник*. 1999. Вип. 40. С. 15–19.
401. Трайнин А. Н. Десять лет советского уголовного законодательства (Итоги и перспективы). *Право и жизнь*. 1927. № 8. С. 36–46.
402. Трайнин А. Н. Уголовное право. Общая часть. Москва : Изд-во 1-го Москов. Гос. Ун-та, 1929. 511 с.
403. Усеїнова Г. С. Судова реформа УСРР 1922–1929 рр.: етапи, принципи, цінність досвіду. *Право і безпека: Науковий журнал*. 2010. № 2(34). С. 47–51.
404. Усенко І. Б. Первая кодификация законодательства Украинской ССР : монографія / [отв. ред. Б. М. Бабий]. Киев : Наук. думка, 1989. 120 с.
405. Усенко І. Б. Позасудова репресія: як це починалося. *Комуніст України*. 1990. № 2. С. 43–53.
406. Усенко І. Б. Україна в роки непу: доля курсу на революційну законність [відп.ред. О. Н. Ярмиш]. Харків : [б.в.], 1995. 74 с.
407. Фоміна Т. Г. Розвиток кримінально-процесуальних норм щодо дотримання прав обвинуваченого протягом XIX–XX ст. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. Львів: ЛьвДУВС, 2012. Вип. 1. С. 442–450.
408. Хесин С. С. Становление пролетарской диктатуры в России: вопросы установления Советской власти и складывания пролетарской государственной системы (ноябрь 1917–март 1918 г.). Москва : Наука, 1975. 471 с.



409. Чельцов-Бебутов М. А. Очерки истории уголовного суда на Украине (1918 – 1922). *Вестник Советской Юстиции*. 1927. № 21–22. С. 725–730.
410. Чельцов-Бебутов М. А. Развитие института обжалования и пересмотра приговоров в советском уголовном процессе. *Ученые записки: Всесоюзный юридический заочный институт*. 1948. С. 103–115.
411. Чельцов-Бебутов М. А. Советский уголовный процесс. Харьков : Юрид. изд-во, 1928. 230 с.
412. Чельцов-Бебутов М. Преступление и наказание в истории и в советском праве. Харьков : Юридическое изд-во, 1925. 111 с.
413. Ченцов В. В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки: монографія / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України НАН України. Вид. 2-ге. Дніпропетровськ : АМСУ, 2010. 479 с.
414. Черевичний Г. С. Даниленко Р. М. Репресивна діяльність революційних трибуналів в Україні в 1919 р. *Гілея: науковий вісник*. Київ : «Гілея», 2017. Вип. 119. С. 25–30.
415. Черниченко С. А. Возникновение и развитие советской судебной системы в Украине (1918–1925 гг.). *Проблеми законності* : респ. міжвідом. наук. зб. Харків, 2002. Вип. 52. С. 27–36.
416. Черниченко С. А. Перестройка судебной системы Украины в начале 20-х годов: подбор и расстановка кадров органов юстиции. *Проблеми законності* : респ. междувед. науч. сб. Харьков, 1996. Вып. 31. С. 27–35.
417. Шевченко О. І. З історії створення і діяльності революційних трибуналів в Україні: до постановки проблеми *Проблеми законності*. Вип. 65. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2003. С. 17–25.
418. Шевченко О. І. Революційні трибунали як органи захисту більшовицького радянського режиму. *Проблеми законності*. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2002. Вип. 56. С. 14–18.

419. Шеховцов И. Т. Задачи и место предварительного расследования в советском уголовном процессе. *Сборник работ аспирантов: Ученые записки* Харьков, 1960. Вып. 14. С. 195–209.
420. Ширвиндт Е. Г. Проблемы советского уголовного права на грани второго десятилетия Октября. *Советское право*. 1927. № 6. С. 74–83.
421. Шульга І. Г. Голод на Поділлі. Вінниця : Континент-ПРИМ, 1993. 224 с.
422. Эстрин А. Я. Развитие советской уголовной политики. Москва : Гос. Изд-во совет. Законодательства, 1933. 244 с.
423. Carr E. A History of Soviet Russia. Books 1-2. The Bolshevik Revolution 1917-1923. London. Macmillan 1950-1952 768 p.
424. Pipes R. The Russian Revolution: In 3 books. Book. 3. Russia Under the Bolshevik Regime: 1918-1924. New York. 1994. 368 p.
425. Pipes R. The Formation of the Soviet Union, Communism and Nationalism, 1917-1923. 1954. 325 p.
426. Kowalsky Sharon A. Revolutionary Courts: Violence, Popular Justice, and the Creation of the Soviet Judicial System *Russian studies in History* 2019, VOL. 58, NO. 4, pp. 231–235. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/10611983.2019.1755553?needAccess=true>
427. Lindenmeyr Adele. The First Soviet Political Trial: Countess Sofia Panina before the Petrograd Revolutionary Tribunal. *The Russian Review*. Vol. 60, No. 4 (Oct., 2001). pp. 505-525. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.jstor.org/stable/2679365>
428. Nicholson Joseph. The State Versus The People: Revolutionary Justice in Russia's Civil War, 1917-1922. *Revolutionary Russia*: Vol. 34/ Special Issue in Honour of J. D. Smele, pp. 306-308. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.x-mol.net/paper/article/1445880226933174272>
429. Rendle Matthew. Defining the 'Political' Crime: Revolutionary Tribunals in Early Soviet Russia. *Europe-Asia Studies*. Vol. 65, No. 9, Special Issue: Victims and Villians in Late Imperial and Early Soviet Russia (November 2013). 1771-1788. 18 p. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.jstor.org/stable/24534185>

430. Rendle Matthew. Revolutionary tribunals and the origins of terror in early Soviet Russia *Historical Research*, Volume 84, Issue 226, November 2011, P. 693–721. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://academic.oup.com/histres/article-abstract/84/226/693/5609975?redirectedFrom=fulltext>

431. Rendle Matthew. The State Versus The People: Revolutionary Justice in Russia's Civil War, 1917-1922. Oxford: Oxford University Press, 2020. 317 p. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09546545.2021.1984707>

432. Shlapentokh Dmitriy. The French and Russian Revolutions as observed by foreign witnesses of the Russian Revolution. *Revue des Études Slaves*. Année, 1993/ pp. 493-498. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://www.persee.fr/doc/slave\\_0080-2557\\_1993\\_num\\_65\\_3\\_6119](https://www.persee.fr/doc/slave_0080-2557_1993_num_65_3_6119)

### **Автореферати дисертацій і дисертації**

433. Башинський О. А. Становлення та розвиток інституту покарання в кримінальному праві УСРР (УРСР) (1919–1991 рр.): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Івано-Франківськ, 2018. 20 с.

434. Бенько О. П. Державно-правові аспекти політичного терору на Україні (1917-1953 рр.): дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 1994. 228 с.

435. Власенко С. И. Правоохранительные органы УССР в период восстановления народного хозяйства (1921–1925 гг.): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харьков, 1987. 16 с.

436. Галкін Д. В. Організаційно-структурна побудова міліції УСРР у 1918-1934 роках (історико-правова характеристика): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2011. 19 с.

437. Губар С. В. Становлення і розвиток органів дізнання та досудового слідства в Україні (1917 – 60-ті роки ХХ століття): дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 Київ, 2002. 208 арк.

438. Даниленко Р. М. Червоний терор в Україні в 1918–1921 рр.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 Київ, 2016. 257 с.

439. Диденко М. П. Возникновение и развитие советских судебных органов в Украинской ССР в период проведения Великой Октябрьской социалистической революции и в период иностранной военной интервенции и гражданской войны: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Киев, 1951. 365 с.
440. Копайгора І. І. Законодавство про оплату праці в Україні другої половини ХІХ-ХХ ст. (історико-правове дослідження): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2006. 22 с.
441. Котик Ю. В. Становлення та діяльність податкових органів УСРР у період непу (1921–1928 рр.): історичний аспект: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Черкаси, 2015. 20 с.
442. Кузьмин Р. Я. Політичні та соціально-економічні перетворення більшовиків на Волині та у Східній Галичині в ході радянсько-польської війни 1919-1920 років: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 Київ, 2014. 292 арк.
443. Марценюк Л. М. Українська радянська державність в контексті реалізації більшовицької моделі централізованої держави. 1918-1929 рр. (історичні аспекти проблеми): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 1998. 20 с.
444. Олійник М. П. Поділля в роки нової економічної політики: політичні, соціально-економічні та культурно-духовні процеси (1921–1928): дис. д-ра іст. наук: 07.00.01. Кам'янець-Подільський, 2015. 546 с.
445. Павловська І. В. Організаційно-правові засади забезпечення законності в діяльності органів міліції УСРР (УРСР) (1919 рік – перша половина 1941 року): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2016. 20 с.
446. Прилуцький С. В. Формування корпусу професійних суддів України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2003. 223 с.
447. Рогожин А. И. Социалистическая законность в УССР в период проведения Великой Октябрьской социалистической революции и в период гражданской войны и иностранной военной интервенции: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харьков, 1950. 20 с.

448. Семикопний Боротьба з організованою злочинністю в УСРР у роки нової економічної політики (1921-1929 рр.): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2011. 18 с.
449. Сокіл А. О. Податковий апарат УСРР в період непу (1921-1928 рр.): дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2003. 20 с.
450. Соловей Д. Ю. Еволюція законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) (1919–1959 рр.): дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2017. 203 с.
451. Сусл Д. С. Развитие органов правосудия и их деятельность в УССР (1918-1972 гг.): дис... докт. юрид. наук: 12.00.01. Киев, 1973. 399 с.
452. Тихоненков Д. А. Проблемы контроля и надзора за органами ВУЧК и ГПУ УССР в 1918–нач. 1929 гг.: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харьков, 1998. 216 л.
453. Труш С. М. Харківська губернська надзвичайна комісія: організація, функції, діяльність (1919-1922 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 2015. 248 с.
454. Усеїнова Г. С. Становлення та розвиток судової системи України 1921–1923 рр. автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2011. 20 с.
455. Чуваков Олег Анатолійович. Кримінальне право в Україні (1917–1922 рр.): дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. 195 арк.
456. Яковенко Д. Т. Учреждение прокуратуры УССР, ее организация и деятельность в 1922-1925 гг.: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Киев, 1956. 14 с.
457. Шевердін М. М. Податкове законодавство в УРСР у період нової економічної політики (1921-1929): дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2005. 212 с.
458. Шкляєв І. М. Діяльність ВЧК на Півдні України в період революції та громадянської війни. 1917- 1922 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02. Одеса, 1998. 16 с.

459. Щербань М. В. Відносини радянської влади і Російської православної церкви в Україні в контексті формування тоталітарного режиму (1917 – 1930 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Черкаси, 2015. 268 с.

## ДОДАТКИ

### Додаток А

#### Список публікацій здобувача за темою дисертації

*Публікації у наукових виданнях,  
включених до переліку наукових фахових видань України*

1. Гаврищук В. М., Мельничук О. А. Революційні трибунали УСРР в радянській історіографії. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Історія*. Вінниця, 2019. Вип. 28. С. 101–109.
2. Гаврищук В. Організація та діяльність Подільського губернського революційного трибуналу в 1919 р. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Історія*. Вінниця, 2019. Вип. 30. С. 43–49.
3. Гаврищук В. Діяльність колегії особливих народних слідчих при Подільському губернському революційному трибуналі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Історія*. Вінниця, 2020. Вип. 32. С. 32–41.
4. Гаврищук В. Репресивна діяльність виїзних продовольчих сесій Подільського губернського революційного трибуналу. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія: Історичні науки*. Ізмаїл, 2019. Вип. 43. С. 16–23.

*Публікації в періодичних наукових виданнях інших держав,  
які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку / або  
Європейського Союзу*

5. Гаврищук В. Кадровий склад Подільського губернського революційного трибуналу. *Věda a perspektivy*. Praha, 2023. № 2(21). P. 239–255.

***Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:***

6. Гаврищук В. Революційні трибунали УСРР в сучасній українській історіографії. [Матеріали щорічної наукової конференції викладачів та аспірантів факультету історії, етнології і права (19 квітня 2019 р.)]. *Вісник факультету історії, етнології і права. Вип. 17*. Вінниця, 2019. С. 85-89.
7. Гаврищук В. Особливості діяльності виїзних продовольчих сесій Подільського губернського революційного трибуналу. *Вінниччина: Минуле та сьогодні. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXX Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції (26-27 вересня 2019 р.)*. Вінниця, 2019. С. 230–238.
8. Гаврищук В. Особливості розгляду проподаткових справ виїзними продовольчими сесіями Подільського губернського революційного трибуналу. *Суспільні науки: історія, сучасність, майбутнє: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (1-2 травня 2020 р.)*. Київ, 2020. С. 9–13.
9. Гаврищук В. Взаємодія Подільського губернського революційного трибуналу з органами ВУНК та ДПУ на Поділлі. *Вінниччина: Минуле та сьогодні. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXXIII Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції (24 вересня 2021 р.)*. Вінниця, 2021. С. 150-157.
10. Гаврищук В. Розгляд справ щодо «контрреволюційних злочинів» як один із напрямів судової діяльності Подільського губернського революційного трибуналу. *Вінниччина: Минуле та сьогодні. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXXV Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції (10 листопада 2023 р.)*. Вінниця, 2023. С. 119-123.



## Додаток Б

## Рух справ в Подільському губревтрибуналі за січень-вересень 1921 р.

[7, арк. 248]

Місяць	Залишалось справ на 1 число кожного місяця	Надійшло справ	Обвинувачених під вартою	Обвинувачених щодо яких не застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою	Розглянуто справ в відкритих судових засіданнях	Припинено з різних підстав	Передано за підсудністю	Кількість засуджених	Кількість засуджених до розстрілу	Кількість виправданих осіб	Надійшло касаційних скарг	Відмінені вироби Касаційним трибуналом
<b>Січень</b>	97	103	15	115	-	45	29	-	-	-	-	
<b>Лютий</b>	126	167	57	312	9	16	28	8	-	-	-	
<b>Березень</b>	240	156	58	146	15	101	53	11	2	1	-	
<b>Квітень</b>	212	194	86	280	14	68	28	12	7(амністія)	3	-	
<b>Травень</b>	286	239	97	329	38	65	42	27	5	8	2	2
<b>Червень</b>	363	190	124	256	23	71	96	35	6(амністія)	20	-	
<b>Липень</b>	376	151	83	156	22	53	69	28	-	9	1	
<b>Серпень</b>	385	134	87	198	15	36	71	23	3(амністія)	2	-	
<b>Вересень</b>	396	83	84	112	16	22	38	17	5	10	4	2
<b>Всього</b>		<b>1417</b>			<b>152</b>	<b>477</b>	<b>454</b>	<b>161</b>	<b>12</b>	<b>53</b>	<b>7</b>	<b>4</b>

### Додаток В

#### Рух справ в колегії особливих народних слідчих Подільського губревтрибуналу за травень 1922 - лютий 1923 рр.

[73, арк. 64, 116зв., 165зв., 212, 264, 280, 329, 355, 378зв.; 110, арк. 20зв.]

<b>Місяць</b>	<b>Залишалось на 1 число кожного місяця</b>	<b>Прийнято до провадження за вказаний місяць</b>	<b>Слідством закінчено</b>	<b>Залишилось в провадженні на перше число наступного місяця</b>
травень	147	137	125	159
червень	159	115	128	146
липень	146	132	153	125
серпень	125	97	126	96
вересень	96	117	121	92
жовтень	92	87	114	65
листопад	65	82	68	79
грудень	79	48	59	68
січень	68	70	70	68
лютий	68	79	67	80
<b>Всього</b>		<b>964</b>	<b>1031</b>	

## Додаток Г

**Кількість справ, що знаходились у провадженні губревтрибуналів УСРР  
у січні-вересні 1922 р. (на 100 тис. населення)**

[251, с. 6]

<b>Губернія</b>	<b>Кількість справ</b>	<b>% дільниць які надали звітність</b>
Волинська	97	57%
Донецька	113,5	65%
Катеринославська	101,5	75%
Запорізька	68,7	57%
Київська	78,2	78%
Кременчуцька	111,5	87%
Миколаївська	135,2	53%
Одеська	113,3	-
Подільська	58,7	69%
Полтавська	151	67%
Харківська	94,8	86%
Чернігівська	128,5	100%

## Додаток Д

**Кількість справ, розглянутих Подільським губревтрибуналом  
за квітень 1922 р. - лютий 1923 р.**

[73, арк. 66, 116зв, 165зв., 212зв., 219, 264зв., 280зв., 329зв., 355зв., 378зв.]

<b>Місяць</b>	<b>Кількість судових засідань</b>	<b>Кількість розглянутих справ</b>
травень	12	9
червень	19	16
липень	27	20
серпень	19	24
вересень	24	22
жовтень	13	11
листопад	13	7
грудень	18	15
січень	20	15
лютий	18	11
<b>всього</b>	<b>183</b>	<b>160</b>

## Додаток Е

**Статистичні дані по категоріях справ, що знаходились в провадженні  
Подільського губревтрибуналу з 1 травня по 1 жовтня 1922 р.**

[206, с. 320]

Рід злочинів	Залишилось незакінчених справ на 1 травня	Надійшло нових справ	Всього знаходиться у провадженні	Вирішено по суті	Припинено		Передано по підсудності	Всього закінчено справ	Залишок на 1 жовтня
					В судовому засіданні	В розпорядчому засіданні			
Контрреволюція	24	55	79	6	1	38	11	56	23
Посадові злочини	294	645	939	47	11	437	115	610	329
Кримінальні злочини	77	261	338	20	-	157	83	260	78
Військові злочини	12	34	46	6	-	7	7	20	26
Транспортні злочини	-	6	6	1	-	1	-	2	4
Невиконання обов'язкових постанов	11	38	49	8	-	15	19	42	7
Продподаткові злочини	-	29	29	-	-	19	8	27	2
<b>ВСЬОГО</b>	<b>418</b>	<b>1068</b>	<b>1486</b>	<b>88</b>	<b>12</b>	<b>674</b>	<b>243</b>	<b>1017</b>	<b>469</b>

## Додаток Ж

Кількість проваджень, які надійшли в губревтрибунали УСРР  
з 1 січня по 1 жовтня 1922 р.

[251, с. 6]

<b>Види злочинів</b>	<b>Порушених справ</b>	<b>%</b>
Контрреволюційні	1544	6,4%
Посадові	9616	40%
Військові	1212	5%
Транспортні	357	1,5%
Кримінальні	7590	31,6%
Продподаткові	3170	13,2%
Інші	566	2,3%
Всього	24055	100%

**Додаток И**

**Перший голова Подільського губревтрибуналу Є. Едельштейн  
(26 квітня 1919 р - 23 травня 1919 р.)**

[341, с. 222]



**Додаток К**

**Другий голова Подільського губревтрибуналу В. Красноленський  
(23 травня 1919 р. – липень 1921 р.)**

[341, с. 72]





**Додаток Л**

**М. Максимович – голова слідчої колегії Подільського губревтрибуналу  
в 1919 р. [2, арк.43]**



## Додаток М

### Голови Подільського губревтрибуналу в 1919-1923 рр.

[23, арк. 195; 24, арк. 104; 73, арк. 296, 330; 79, арк. 1; 116, арк. 5; 118, арк. 106, 150]

ПІБ	Час перебування на посаді
Є. Едельштейн	26 квітня 1919 р – 23 травня 1919 р.
В. Красноленський	23 травня 1919 р. – липень 1921 р.
Й. Случевський	Липень-серпень 1921 р. – 4 жовтня 1921 р.
Г. Дніпров	4 жовтня 1921 р. – 19 жовтня 1921 р.
М. Рижаков	19 жовтня 1921 р. – 7 березня 1922 р.
М. Харитонов (т.в.о)	7 березня 1922 р. – 4 квітня 1922 р.
С. Кобрін	4 квітня 1922 р. – 19 квітня 1922 р.
А. Рамов	19 квітня 1922 р. – 23 грудня 1922 р.
А. Гарін (т.в.о.)	23 грудня 1922 р. – січень 1923 р.
А. Гельферіх	Січень – лютий 1923 р.

## Додаток Н

**Діяльність виїзної продсесії Подільського губревтрибуналу  
в Кукавській волості на початку 1922 р.**

[315, с. 104]

Село	Дата засідань	Кількість засуджених			
		Перша група	Друга група	Третя група	Всього
Серебринець	8 лютого	11	17	19	47
Серебринець	10 лютого	8	19	23	50
Жеребилівка	17 лютого	1	16	7	24
Велика Кукавка	18 лютого	23	7	4	34
Ізраїлівка	18 лютого	9	8	12	29
Ниж. Ольчедаїв	3 березня	7	5	12	24
Мала Кукавка	4 березня	14	8	39	61
Серебринець	9 березня	26	9	8	43
Вел. Кукавка	15 березня	1	8	2	11
Серебринець	16 березня	-	5	-	5
Вел. Кукавка	16 березня	-	2	-	2
Рівне	19 березня	34	34	17	86
Рівне	20 березня	32	36	3	71
Ломазів	22 березня	12	7	1	116
Погоріла	26 березня	88	28	5	20
Ниж. Ольчедаїв	2 квітня	15	17	12	44

## Додаток П

Дані про діяльність виїзних продсесій Подільського губревтрибуналу  
в продкампанії 1921-1922 рр. (станом на 1 червня 1922 р.)

[113, арк. 179]

Повіти	Кількість продсесій	Кількість справ		Всього
		«Злісних» неплатників	«Незлісних» неплатників	
Вінницький	6	138	69	207
Брацлавський	8	29	15	44
Гайсинський	3	58	44	102
Жмеринський	3	88	58	146
Кам'янецький	3	48	28	76
Літинський	4	6	4	10
Летичівський	2	54	34	88
Могилівський	3	82	55	137
Ново- Ушицький	3	67	33	100
Ольгопільський	3	120	71	191
Проскурівський	2	24	15	39
Ямпільський	1	9	2	9
Всього	41	723	426	1149

## Додаток Р

## Зведення про роботу виїзних продсесій по губерніям УСРР за 1921-1922 рр.

[29, арк. 21]

Губернія	Кількість продсесій	Кількість справ щодо «злісних» неплатників	Кількість справ щодо звичайних неплатників	Кількість справ
Подільська	41	723	426	1149
Катеринославська	6	не встановлено	не встановлено	356
Запорізька	6	-	-	165
Донецька	2	-	-	67
Харківська	15	-	-	94
Чернігівська	32	7124	немає	1727
Миколаївська	18	-	-	3176
Полтавська	20	-	-	926
Кременчуцька	35	-	-	1430
Волинська	16	-	-	1082